

Jurica Šalić. OFM

HOD U VJERI

Banja Luka i okolica

Jurica Šalić, OFM

HOD U VJERI

Banja Luka i okolica

Sken i OCR (Optical Character Recognition):

Marinko Orlovac
20. kolovoza 2006.

marin@orlovac.eu

Slobodno kopirati, ispisivati i distribuirati.

NIJE DOZVOLJENO TISKATI U KOMERCIJALNE
SVRHE, TJ. RADI PRODAJE!

Lektor: fra Ivo Radman

Izdavač: Franjevački samostan Petrićevac

Štampa: MP »Nova Štampa« d.d. Bosanska Gradiška

Banja Luka, 1991. godine

Predgovor

Postoji više korisnih izdanja novijeg datuma, u kojima se priznati stručnjaci različitih zanimanja bave studijskim proučavanjem ili popularnim prikazivanjem Banjaluke i njezine okoline. Do sada je ipak izostao jedan cjelovitiji prikaz vjerovanja i vjerskih prilika i neprilika žitelja našeg grada i okoline, barem kad je riječ o članovima najstarije ovdašnje vjerske zajednice. Katoličke crkve.

Ne znači to da nema vrijednih i pouzdanih pisanih izvora i kad je u pitanju tisućugodišnji život i djelovanje Katoličke crkve u ovom gradu i kraju. Dapače, upravo pisani — objavljeni i mnogi neobjavljeni — povijesni izvori kao i arheološki nalazi koji su bili dostupni piscu ovog hvalevrijednog djela, osnovna su podloga za sve što se može naći na sljedećim stranicama.

Nižući u jedan prepoznatljiv i dobro ukomponiran mozaik povijesne izvore i arheološke (i druge neke) nalaze, autor ove popularno pisane povijesnice, namijenjene najširem krugu čitatelja, posvećuje posebnu pažnju vjeri i izrazima religioznosti stanovnika ovog banjalučkog bazena, dakako prvenstveno i ponajviše Hrvata katolika, naroda i vjerske zajednice čiji je i sam član. Njegova nakana nije niti želi biti da u obliku znanstvene studije iscrpno prikaže burni i vitalni život te blagotvorno djelovanje Katoličke crkve i posebno franjevacu među stanovnicima Banjaluke i njezine okoline. Autor želi tek malo razgrnuti zastor nad dugostoljetnom prošlošću ovog kraja i na prikladan način usredotočiti pogled čitatelju na jasno izraženu i lako prepoznatljivu crvenu nit — kako mnogostoljetne neprestane nazočnosti i organiziranog života i djelovanja Rimokatoličke crkve, tako i (zapravo posebno) djelovanja njezinih vjernih i revnih sinova, redovnika — franjevacu provincije Bosne Srebrne.

Uz ovogodišnji veliki i hvale vrijedan sedamstogodišnji jubilej dolaska franjevacu u naše krajeve (1291 — 1991.), te uz skoru petstotu obljetnicu prvog spomena imena Banjaluke i franjevačkog samostana u ovom gradu (1494 — 1994.), i ovo djelo, pisano s ljubavlju prema svome narodu i kraju, ali prvenstveno prema istini, sigurno će unijeti kako među katolike pripadnike hrvatskog i drugih naroda tako i među sve naše sugrađane dodatno potrebno svjetlo novih spoznaja o vrijednosti i postojanosti religioznog elementa u čovjeku — stanovniku i ovog našeg podneblja, kao i o očitoj nadvremenosti djela koje se zove Crkva Kristova, za koju mudri i dalekovidni čovjek reče još prije dvadeset stoljeća: »Ako je ovo djelo od ljudi propast će, ako li je pak od Boga neće ga se uništiti« (usp. Dj 5,39).

Čitajući stranice ove knjige, pisane laganim i zanimljivim stilom i lijepim jezikom, dolazimo do jasne spoznaje kako su članovi Katoličke crkve u banjolučkom kraju proživljavali raznovrsno i burno svoju mnogostoljetnu prošlost: od davnih vremena starog rimskog imperija, preko višestoljetnog obilnog sudjelovanja u bujnom životu i rastu prost-rane zagrebačke biskupije u sklopu hrvatsko-ugarskog kraljevstva, kroz ne male patnje u dugom periodu osmanlijske vlasti, pa sve do ovostoljetnog sudjelovanja u radostima, procvatu, nadama i napretku ali i žalostima, tjeskobi i novim izazovima zajedničkim i drugim vjerskim zajednicama, prvenstveno Srpskoj pravoslavnoj crkvi i Islamskoj vjerskoj zajednici. Upada pri tome u oči čitatelju da je, za razliku od pojedinih epoha iz ranijih stoljeća, period u ovom zadnjem stoljeću života i djelovanja Katoličke crkve prikazan samo u sažetom obliku. Očito je, da je za ovaj period, prema postojećim dostupnim izvorima i materijalu, potrebna i moguća jedna zasebna publikacija. Nadajmo se da na nju nećemo dugo morati čekati.

Za blagotvornu nazočnost kršćana i Crkve u ovom kraju kroz tolika duga stoljeća neka je hvala i slava Kristu Isusu, Kralju vjekova i Gospodaru ljudske povijesti, koji je isti jučer, danas i uvijek (usp. Hebr. 13,8). U njegovim rukama i njegovu srcu nalazi se također sadašnjost i budućnost njegovih učenika. Ta svijest ulijeva članovima njegove Crkve sigurnost i neuništivi optimizam, čineći ih ujedno među sugrađanima i suvremenicima neumornim graditeljima

Kristovog kraljevstva: kraljevstva istine, pravde, ljubavi i mira i tako ujedno graditeljima nove civilizacije, civilizacije ljubavi.

I ovo djelo našeg vrijednog subrata, svećenika i redovnika—franjevca Junice Šalića, župnika u župi Barlovci nadomak Banjaluke, neka bude tako shvaćeno i prihvaćeno, kako od strane svih vjernika katolika — napose našeg banjalučkog kraja, tako i od svih ljudi dobre volje. Za sav trud i ljubav što je iskazao svome narodu, kraju i Crkvi — uz svoje redovne župničke poslove i ovim pisanim djelom, izražavam fra Jurici svoju iskrenu zahvalnost. Uvjeren sam da neću u tome biti jedini.

Banjaluka, na blagdan Katedre sv. Petra 1991.

+ FRANJO, biskup banjalučki

Sken i OCR (Optical Character Recognition):

Marinko Orlovac

20. kolovoza 2006.

PRETKRŠĆANSKI PERIOD

Prapovijest

Prije nego što počnemo govoriti o prvim stanovnicima banjalučkog kraja, potrebno je napomenuti da se krećemo u domenu povijesti i arheologije, tj. govorimo, ukoliko te znanosti mogu osvijetliti početke naseljavanja Balkana. Slijedeći dosadašnje nalaze, naseljavanje Balkana stavljamo u period srednjeg kamenog doba (paleolit: 120.000 — 12.000 godine). Do sada poznati ostaci najstarijeg ljudskog obitavališta na području Bosne i Hercegovine otkriveni su 1949. godine na Kamenu kod Makljenovca. To je lokalitet na ušću rijeke Usore nedaleko od Doboja (1). Prilikom rada u kamenolomu, pronađeni su ostaci s brojnim primjercima oruđa. Ostaci sličnog naselja otkopani su na susjednom Grdu zvanom »Crkvina«. Slično naselje otkriveno je i u Lušiću u Kulašima kod Prnjavora. Ova i druga manje važna otkrića govore da je čovjek bio prisutan u dolinama Usore, Ukline i Bosne još u vrijeme paleolita. Istovremeno se zapaža prisutnost čovjeka i u dolini Vrbasa.

Povoljan geografski položaj banjalučke kotline u donjem toku rijeke Vrbasa omogućavao je rano naseljavanje. Najstarije naselje u blizini Banje Luke otkriveno je u Klačnicama, poznato kao lokalitet »Pećine«. Naselje datira iz srednjeg kamenog doba a pripadalo je tzv. kulturi musteri-ena. Nalazi iz »Pećina« dokazuju da su ti naši davni prasta-

1) Dr A. Benac, Kulturna istorija Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1955., str. 9.; S. Hasani. . ., Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1983., str. 76.

novnici na ovome prostoru živjeli po pećinama, bavili se lovom, ribolovom i skupljanjem plodova. Ostaci kamenih predmeta sa spomenutog lokaliteta vidno su ornamentirani. U bakarnom dobu (eneolit: 2.500 — 1.800 godine) nalazimo da je čovjek prisutan na spomenutom lokalitetu »Pećine« u Klašnicama i »Kastelu« u centru današnje Banje Luke. Posebnost iz ovog perioda predstavljaju naselja gradinskog tipa, građena na uzvišenjima, koja su opasana odbrambenim zidovima i palisadama. Takvo gradinsko naselje na području »Kastela« čini prvi kulturni soj, na kome se rađaju kasniji rimski, slavenski, srednjovjekovni i turski. Ovaj prvi kulturni sloj predstavlja prvo do sada otkriveno naselje na području Banje Luke. U Kastelu i Klašnicama otkrivene su glazane kamene i bakarne sjekire, te keramika s ornamentima, karakteristična za bakarno doba. Tragovi naselja iz brončanog doba (1.800 — 700. godine) naziru se u Barlovcima i Medenom polju (danas depo banjalučke celuloze). Na tim lokacijama pronađeni su: bodeži, sjekire s krilcima, srpovi, koplja, narukvice, ukrasi za kosu... I metal i keramika nose obilježja geometrijske dekoracije. Ovi nalazi mogu se vidjeti kao eksponati u Muzeju Bosanske krajine u Banjoj Luci.

Istovremeno, nizvodno uz Savu razvijala su se naselja sojeničkog tipa (Donja Dolina).

Ilirski period

Između 1.500 — 1.400. godine — što za naše krajeve predstavlja raskrižje prethistorije i historije — počinje se formirati već prilično jasna protoilirska kultura, čiji tipični primjerak predstavljaju nalazi na Glasincu (Romanija) i okolnim mjestima. Rađanje te kulture u Krajini treba tražiti po već navedenim gradinama i sojeničkim naseljima. Na zadama te izvorne kulture na Balkanu se formirao **novi** svijet, etnička grupa u povijesnom smislu, u dobroj mjeri prožeta grčkom kulturom. Riječ je o Ilirima, prvom povijesti poznatom organiziranom narodu na našem području. Ilirsku etničku grupaciju sačinjavalo je više plemena, od kojih su najpoznatiji: Delmati, Desidijati, Japodi, Oserijati, Breuci, Mezeji, Ardijejci, Daorsi.. U ovome slučaju zanima **nas** samo pleme Mezeja. Oni su nastanjivali krajeve oko Prijedora, Sanskog Mosta, Banje Luke..., što će reći, da su **obi-**

tavali u području donjeg toka rijeke Vrbasa. S ovom činjenicom već se možemo usredotočiti na banjalučki kraj i njegove stanovnike ilirskog perioda, te o njima govoriti u povijesnim okvirima.

Nažalost, pisanih tragova o životu Mezeja nemamo, jer su bili narod bez pisma. Što znamo o njima, to potječe od Grka, Rimljana i arheoloških nalaza. Živjeli su plemenskim načinom života. Gradova — u pravom smislu riječi — nisu imali. Obično su im naselja bila veća ili manje utvrde na pogodnim glavicama, ili su im ta zakloništa bila u blizini njihovih naselja. Bavili su se lovom, ribolovom, stočarstvom, pa i zemljoradnjom. Do rimskog prodora, grčko-rimski uticaj na Mezeje bio je vrlo malen. Uticaj grčko-rimske kulture više se osjećao kod južnih plemena, uz Jadransko more. Prodiranje Kelta prema jugu još od 5. stoljeća pr. Krista pa nadalje ostavilo je mnogo tragova u životu ilirskih plemena na sjeveru a među njima i na način života Mezeja. »U zapadnoj, pa i sjevernoj Bosni keltski uticaji su neuporedivo snažniji, jer su ti krajevi ležali na pravcu keltskog nadiranja prema jugu« ⁽²⁾.

Kakva je bila ilirska religija? I nju poznajemo uglavnom iz grčko-rknskih izvora. Ono što nam donose ti izvori, u stvari je razvijeni oblik ilirske religije iz vremena rimske ekspanzije. Međutim, ta ilirska religija vuče korijen od prastarih stanovnika paleolita. Čisto prirodna religija paleolitskog čovjeka na tlu naše zemlje dobiva svoje posebnosti u vremenu protoilirске kulture, da bi se kasnije pokazala kao vjerski izraz ilirskog naroda u vremenu njegovog uzdizanja. Nisu pronađeni ostaci njihovih hramova, premda su sigurno morali postojati nećakvi žrtvenici po svetištima u gajevima i kod izvora voda. Često imena njihovih božanstava susrećemo latinizirana, što je posljedica velikog uticaja grčko-rimske kulture. Nakon zaposjednuća Balkana taj uticaj je gotovo prevladao. Svakako, ta latinizirana imena ilirskih božanstava imaju svoje izvorne narodne nazive, koji su nam slabo poznati. Interesantni su nam mnogobrojni saćuvani reljefi, koji prikazuju ilirskog Silvana, ali ne kao rimsko božanstvo s tim imenom, nego u oblićju grćkog Pana (božanstvo oblićjem polućovjek, pola životinja). U stvari, to je

2) Dr A. Benac, Nav. dj., str. 52.

pod uticajem antike transkribirano prvotno ilirsko božanstvo Vidasus. U ilirskoj religiji zastupljeno je božanstvo Diana, izvorno Thana. Vrelo Privelice kod Bihaća bilo je posvećeno ilirskom božanstvu Bindusu, koje se poima u svojstvu antičkog božanstva Neptuna. Značajno je još božanstvo Terminus — »božanstvo koje štiti među«⁽³⁾). U banjalučkom kraju ne nalazimo tragova ilirskih sakralnih objekata. Ipak, možemo pretpostaviti da je tu bilo lokalno svetište posvećeno nekom od božanstava.

Rimski period

Prvi sukob Ilira i Rimljana dogodio se 229. godine pr. Krista. Dalmacija je postala poprište ratnih sukoba, dok je unutrašnjost pošteđena, jer još nije zanimala Rimljane. Oni su tada željeli samo mir i prevlast na Mediteranu, a s time i na Jadranu. Takvi su odnosi potrajali sve do dolaska Oktavijana (64 — 14. god. pr. Krista). On je stvorio osnovu, prema kojoj bi Rim bio i geografski centar Carstva. Da se taj plan realizira, granicu treba pomaknuti na Dunav. Radi toga je odlučio pokoriti cijeli Balkan, sve zemlje južno od Dunava. Osobno je poveo vojsku na Ilire 35. godine pr. Krista. Nije ih napao s Jadrana, nego sa sjeverozapada, udarivši prvo na Japode u Lici i dolini Une. Vjerojatno su Mezeji, tadašnji stanovnici banjalučke kotline prvi put tada vidjeli rimske legionare. Rimsko nastupanje je zahvatilo cijeli Ilirik. Uporno su se branili Iliri. S kojom žestinom su vođene borbe, pokazuje i podatak da je i sam Oktavijan bio dva puta ranjavan. Nadmoćni Rimljani skršili su i posljednji otpor i 33. godine pr. Krista Iliri su bili pokoreni. Sudbinu Mezeja zapečatio je Oktavijanov pastorak Germanik. U navali iz Panonije udario je sa sjeverozapada na njihov životni prostor i pobijedio ih. Otada su Mezeji služili u rimskim pomoćnim četama (auxilia). Za cara Klaudija (41 — 45. god. poslije Krista) Mezeji su služili u rimskoj floti, u njenoj ratnoj eskadri⁽⁴⁾. U Batonovom ustanku 6 — 9. god. poslije Krista pokušali su se osloboditi, ali nisu uspjeli. Ilirska plemena su definitivno potpala pod rimsku dominaciju. Da

3) Isp. Dr A. Benac, Nav. dj., str. 90.

4) Isp. E. Pašalić, Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini, Zemaljski muzej, Sarajevo 1960., str. 12.; B. Bokan, Sanski Most, Štamparija kultura, Makedonska i., Beograd 1974., str. 40.

bi osigurali mir (Pax Romana) i onemogućili dalje nezadovoljstvo i pobune Ilira, Rimljani su raselili određeni dio mjesnog stanovništva. Takvo raseljavanje pogodilo je i Mezeje. Od ilirskih zemalja Rimljani su stvorili provinciju Ilirik. Kasnije su je razdijelili na dvije provincije: Dalmaciju i Panoniju. U kasnijem periodu rimske uprave Panonija je podijeljena na gornju i donju (Panonia Superior et Inferior). Banjalučki kraj je pripadao gornjoj Panoniji, u što ćemo se kasnije uvjeriti.

Kada su Rimljani zaposjeli Ilirik, u unutrašnjosti nisu zatekli gradove u pravom smislu riječi. Tu i tamo koje veće naselje bi tek moglo ličiti na grad i ništa više. Tako i u banjalučkoj kotlini nisu našli gradove, nego samo manja naselja. Gradove je tek trebalo formirati. Rimska civilizacija je u biti urbana, pa nije ni čudo što su gradili gradska naselja po osvojenim zemljama. Potrebe i tadašnje prilike uvjetovale su da se ti gradovi grade uz prometnice, koje su Rimljani prethodno sagradili. Njima su trebali strateški putevi, kojima bi povezivali Dalmaciju i Panoniju. Potrebne su dobre veze između Salone, najznačajnijeg primorskog grada i utvrda na Dunavu, počevši od Beograda (Singidunum), Srijemske Mitrovice (.Sirmium), Osijeka (Mursia), pa sve do današnje Budimpešte. Zato su izgradili put koji vodi od Salone na sjever. Put je išao drvarskim krajem, preko Čadavice, Dobrnje i Sljivna spuštao se u dolinu Vrbasa kod Gornjeg Šehera. Dalje je vodio banjalučkom kotlinom i Lijeve poljem do Gradiške (prema nekima, taj put je išao na Srbac). Zahvaljujući vrijednom radu profesora Vladimira Škarića (do I. svjetskog rata profesor povijesti na banjalučkoj realci, kasnije kustos Zemaljskog muzeja u Sarajevu) došlo je do značajnih otkrića rimske kulture u banjalučkom kraju, prije svega trase puta i značajnih naselja koja su se formirala uz takav put.

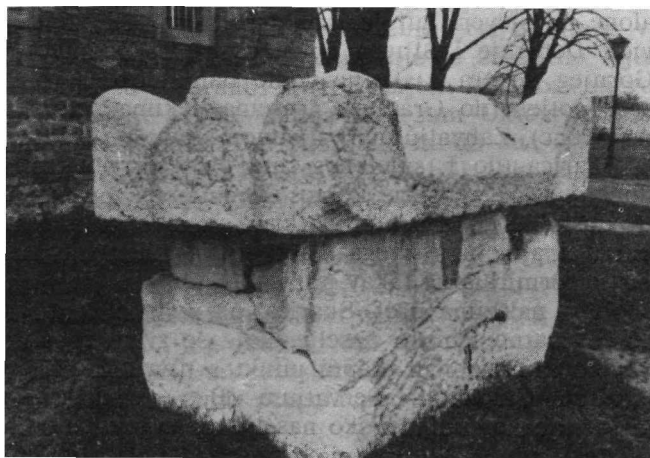
Prema nalazima prof. Škarica, na području Banje Luke bilo je znatno rimsko naselje, koje se zvalo »Castrum«⁽⁵⁾. Nije to bio samo obični etapni punkt s utvrdom na važnoj prometnici Salona — Servatium (Bos. Gradiška), nego mnogo važnije komunikacijsko naselje. Sastojalo se od logora za vojsku (Castrum) i znatnijeg naselja (canabae) uz sam

5) E. Pašalić, Nav. dj., str. 25.

logor. Ovo rimsko naselje nalazilo se na lijevoj obali Vrbasa, kod utoka Crkvene, na mjestu današnje tvrđave i njezinog bližeg prostora. Na tome području i oko Crkvene pri njezinom utoku, prilikom radova na vodovodu i kanalizaciji krajem prošlog i početkom ovog stoljeća, pronađeno je više ostataka rimske kulture: cigle, metalni novci, nadgrobni spomenici. . . Sve ovo govori, da je tu bilo veoma značajno naselje s logorom i svemu što sačinjava tipične rimske gradove u zaposjednutim zemljama.

Arheološki nalazi potvrđuju da je rimsko naselje postojalo i u Gornjem Šeheru. Sedamdesetih godina prošloga stoljeća nađeno je kod kupki 600 komada rimskog novca, što predstavlja svojevrstan nalaz. Brojni su ostaci rimskih građevina, kanala, podzida s rimskim stilom gradnje, odlomci građevinskog materijala, miljokaz, česma na Grabu. . . Sve nas upućuje na to, da je tu bilo manje naselje, u kojemu su Rimljani koristili termalni izvor.

Na domak Banje Luke, u Šargovcu otkriven je sarkofag, izraziti primjer rimskog nadgrobnog spomenika, koji je isklesan od dva kamena bloka a pobuđuje pažnju veličinom, klasičnom izradom i monumentalnošću. Stoji kao eksponat unutar zidina Kastela.

Rimski sarkofag otkriven u Šargovcu

Dosta značajno rimsko naselje bilo je i u Trnu (Ad Ladios). Kroz trnsko područje rimska cesta je išla većim dijelom trasom stare gradiške ceste. Sam je Trn pun ostataka rimske kulture, više na lijevoj, manje na desnoj obali Vrbasa. Do pred kraj turske vladavine mogli su mještani Trna gledati ostatke temelja i zidova po njivama⁶⁾. Godine 1925. Pronađena je kamena ploča s latinskim natpisom. Prenesena je u Zagrebački muzej. Sve ovo nam govori da je rimska cesta, vodeći od Banje Luke na sjever, prolazila kroz oveće naselje u Trnu, koje je imalo logor za vojsku, ciglanu i druge zgrade. Ostatke ciglane i drugih zgrada nalazimo i u obližnjim Ramićima. Uz željezničku stanicu, sa sjeverne strane stariji mještani pamte nekakve zidine koje su u šumarku dosezale visinu odrasla čovjeka. Ti ostaci srađeni su sa zemljom radi stvaranja oranice. Pri kopanju temelja za nove kuće uz spomenutu lokaciju u iskopima i danas se nailazi na ostatke predmeta rimske izrade, najčešće pečenih ciglenih ploča promjera 50 x 50 x 1 cm. Slično naselje s ciglanom bilo je i u Barlovcima.

Još dalje niz Vrbas bilo je rimsko naselje u Laktašima (Ad Fines). Bilo je to tipično termalno naselje, poput onoga u Gornjem Šeheru. Njegovo postojanje bitno je vezano uz cestu i korištenje termalnog izvora. Na utoku Vrbasa u Savu bilo je rimsko naselje Urbate. Moguće da je i rijeka Vrbas dobila ime po tom naselju, jer srednjovjekovni naziv Orbasz i sadašnji Vrbas etimološki mogu se izvući iz korijena riječi Urbate.

Sva ta rimska naselja (Castra, Ad Ladios, Ad Fines i Urbate) bila su municipijelog tipa, tj. gradovi s izvjesnom autonomijom, samoupravom. Svaki je municipij imao veliki seoski teritorij sa seoskim stanovništvom. Seoska su područja gušće ili rjeđe popunjena seoskim imanjima. Vjerovatno su takva imanja bila brojnija u blizini municipija. U banjalučkoj okolici ta su imanja bila razasuta po Šargovcu, Ramićima, Barlovcima. . .

Takva rimska naselja, kakva nalazimo u banjalučkom kraju nisu nicala spontano, bez ikakvog reda. Da bi se stvorio municipij, potreban je bio strateški značaj mjesta, mno-

6) Isp. E. Pašalić, Nav. dj., str. 25.

go romaniziranog stanovništva, vojno uporište i perspektiva za dalju romanizaciju. Uz takve uvjete stvarali bi se municipiji. Svako municipijalno naselje imalo je forum (trg), te gradsku kuću sa sudskom dvoranom pri trgu. Tu bi redovito bio i hram posvećen Jupiteru. Obično bi ti hramovi rimskih naselja po našim krajevima bili skromnih dimenzija. Takav hram bio je i na forumu naselja Castra. Godine 1895., za vrijeme gradnje kamenog mosta preko Crkvene na glavnoj banjalučkoj prometnici pronašli su žrtvenik, koji nedvojbeno pokazuje da je pripadao Jupiterovom hramu. Na tome žrtveniku stoji natpis: I.O.M. ET GENIO LOCI. L SICINUS MACRINUS B. COS. P.S.S.V.L.M. Dopunjavanjem kratica prema proučavanju A. Ravlića dobija se sljedeći tekst: »Iovi optimo maximo et genio loci Lucius Sicinius Macrinus, beneficiarius consularis Panoniae Superioris Salvit votum libens Merito«⁷⁾. Ovaj tekst u prijevodu znači: »Jupiteru najboljem, najvećem i geniju mjesta. Licinije, Sicinije Makrin, konzulski beneficiar iz provincije gornje Panonije ispunio je svoj zavjet dragovoljno i sa zahvalnošću«. Ovaj žrtvenik, pohranjen u sarajevskom Zemaljskom muzeju, svjedoči da je banjalučki kraj u ono vrijeme pripadao gornjoj Panoniji. Između 105. i 107. godine poslije Krista, za cara Trajana podijeljena je rimska provincija Panonija na gornju i donju (Panonia Superior et Inferior). Granica između ta dva dijela bila je na liniji: utok Vrbasa u Savu — Blatno jezero — Ostrogon. Gornja Panonija imala je jugoistočnu granicu upravo u banjalučkom kraju. Podatak sa žrtvenika nedvojbeno pokazuje da je naselje Castra — a s njime vjerojatno i ostala naselja u donjem toku rijeke Vrbasa — bilo unutar granica gornje Panonije. Dalje na jug, od linije Manjača — Tisovac — planina Borja bilo je područje rimske provincije Dalmacije.

U kasnoantičko doba grčko-rimska kultura poprima kozmopolitska obilježja. Pokoreni su mnogi narodi, čije su kulture Rimljani apsorbirali. Božanstva pokorenih naroda uvrštavana su u grčko-rimski panteon. Tako se i ilirska kultura pretapala u grčko-rimsku. U tako velikom carstvu osjetio se veoma jak uticaj orijentalnih kultura. Stoga nije ni

7) A. Ravlić, Banjaluka, razdoblja i stoljeća, Veselin Masleša. Sarajevo 1979., str. 9.

čudo, što su se pojavili razni kultovi orijentalnih božanstava. Tipičan primjer orijentalnog kulta je mitraizam. Ovaj perzijski kult, u kojemu je glavnu ulogu igralo božanstvo sunca Mitra, imao je za podlogu dualizam, tj. vjerovanje u dvije suprotne stvarnosti: dobro i zlo, svjetlo i tamu. Između tih stvarnosti je neprestana borba. To je borba dobrog boga Ahuramazde i zloga Ahrimana. U 4. i 5. stoljeću poslije Krista kult se raširio i po našim krajevima. Njihovi nosioci bili su pripadnici orijentalnih legija, koje su bile stacionirane u ovim krajevima. Tako se taj kult proširio i po krajevima Bosne i Hercegovine. Pronađeni su ostaci mitreja (hramova posvećenih božanstvu sunca Mitri) u Konjicu, Jajcu i Dardagani kod Zvornika. U mitrejima, na strani suprotnoj od ulaza redovito se nalazio nama dobro poznati reljef Mitre Tauroktona (tj. bikoubojice). Tu je Mitra prikazan kao mladić obučen u perzijsku narodnu nošnju, kako žrtvuje svetog bika Ahuramazdi, božanstvu dobra. Takav reljef nalazimo u obližnjem Jajcu, kao ostatak mitreja. U banjalučkom kraju ne nalazimo tragova mitreja, ali vjerojatno je Mitrin kult bar u nekoj mjeri bio raširen po naseljima u donjem toku rijeke Vrbasa. Međutim, vremenski period nije bio dovoljno dug, da bi ta sljedba mogla uhvatiti jači korijen. Povlačenjem orijentalnih vojnika iz naših krajeva gasio se i Mitrin kult. Istovremeno nadošli su i veliki pokreti barbara, koji su uništili mnogo postojećeg u Bosni i Hercegovini. Između ostalog, dokrajčili su i sljedbu mitraizma na našim prostorima.

KRISTJANIZACIJA

Ranokršćanski period

U takvom ambijentu, u kome se ilirska kultura pre-tapala u kasnoantičku, u kome je Rimsko carstvo otvoreno za vitalnija nastojanja i ostvarenja, gdje je cvala greko-rimska kultura kozmopolitski obojena, pojavilo se kršćanstvo, najnoviji izdanak židovske providencijalnosti. Kršćanstvo sa sobom nosi mnogo novoga, radikalnog za svoje vrijeme. To je religija budućnosti, religija evropske civilizacije koja se tek formira. Nova religija se širi po prostranom carstvu. U tome širenju ne zaobilazi ni banjalučki kraj.

Do novijeg vremena nismo imali nikakve povijesne argumentacije za ovaj period kršćanske povijesti banjalučkog kraja. Ništa o tome nije bilo poznato povijesti, niti je što ostalo zabilježeno u pisanoj formi. Nismo imali ni arheoloških nalaza sakralnih objekata i predmeta. Jedino predaja kaže, da je ispod Crkvena, u dolini sa zalužanske strane, u rano doba kršćanstva bio samostan časnih sestara (duvni). Ostaci neke građevine doskora su se zapažali na tome mjestu, kojeg sada prekriva deponija gradskog smeća. Sasmim je moguće da je postojao takav samostan na spomenutom mjestu, no to je još povijesno nedokazano.

Novija arheološka istraživanja donose više spoznaja o spomenutom periodu banjalučkog kraja. Imamo jedan vrijedan nalaz na lokalitetu Grič-Pauša u Ramićima, na kojeg je i prof. Skarić upozoravao još 1924. godine. Tragajući za ostacima rimske naseobine u Ramićima od 1. X. 1984. do 31. I. 1985. godine arheolozi su naišli na temelje ranokršćanske bazilike. Nalazište leži na dvije zaravni na blagoj padini prema zapadu, između rječice Dragočaja, između željezničke sta-

nice i zaseoka Maleševići na prostoru od cca 30.000 m. Bazilika je kvadratične forme dimenzija 14,20 x 14,05 m s polukružnom apsidom prema istoku. Zidovi širine 0,60 do 0,75 m građeni su od lomljenog kamena u tehnici »opus incertum«. Prema očuvanim substrukcijama vidimo da se bazilika sastojala od narteksa, naosa, aspidalnog prezbiterija, pastoforije i sporednih prostorija. Apsida je popločena bijelim mozaičkim terasama utisnutim u podlogu od metala s drobljenom ciglom. Unutar prostorije nađeni su ulomci žbuke, veći fragmenti žljebom dekorirane opeke i nešto keramike. Tu je pronađena i moneta (maiorina) s likom cara Flaviusa Kladiusa Iulianusa (Julijana Apostate) II. iz 361 — 363. godine. Ovo i sve datosti govore da je ta bazilika stvarno postojala u ranokršćanskom periodu 3. — 5. stoljeća. Vjerojatno je porušena u seobi naroda, najvjerojatnije Gota ili Avara. O ovome arheološkom nalazu tek slijedi stručna obrada a do sada je objavljeno samo ovo bitno u publikaciji »Izložba 10 godina arheoloških istraživanja područja Banje Luke i okoline 1979-1988. godine«.

Postoje indicije da je i na lokaciji Kastela postojala ranokršćanska bazilika. Arheolozi su već naišli na ostatke takvog objekta. To je sasvim vjerojatno. Kada je u tako malom naselju Grič-Pauši bila takva bazilika, zašto ne bi bila i u takvom velikom naselju kao što je činilo značajno mjesto »Castra«. Međutim, slijede dalja arheološka istraživanja, nakon kojih ćemo s više vjerodostojnosti moći reći o kakvom se objektu radi.

Na temelju ovih datosti mogli bismo iznijeti neke postavke, koje se uklapaju i u širi kontekst kristijanizacije naših krajeva:

— Kristijanizacija unutrašnjosti Ilirika, a s time i banjalučkog kraja počela je prilično kasno. U većoj mjeri nije se mogla provoditi sve do Konstantinovog preokreta početkom 4. stoljeća. Istina, u unutrašnjosti nalazimo bazilike (Mogorjelo, Lepenica, Mali Mošunj, Dabravine, Zenica. . .), što svjedoči o ozbiljnom misijskom djelovanju. Tu možemo svrstati i spomenute nalaze sakralnih objekata u banjalučkom kraju, što prema dosadašnjem poznavanju možemo stavljati u 4. i 5. stoljeće. S druge strane, dok je kristijanizacija tekla u banjalučkom kraju, već su stajale barbarske horde na Dunavu, prijeteci sve više provalama i pustošenjima.

U tim provalama banjalučki kraj je bio izložen i nezaštićen a dobri rimski putevi omogućavali su barbarima lakše i brže napredovanje.

— Kršćansku vjeru u romanizirana naselja u banjalučkom kraju donijeli su prvi vjerovjesnici — vojnici i trgovci. Vjerojatno su po naseljima u donjem toku rijeke Vrbasa formirali neki oblik ranokršćanske zajednice, specifičan za ono doba širenja kršćanstva.

— Kako je kršćanstvo urbanim putem zahvatilo Rimsko carstvo, tako je kristijanizacija banjalučkog kraja imala urbani karakter. Prvo se pojavilo i kao takvo organiziralo po **romanskim** gradovima i bližim manjim naseljima a pitanje je, da li je bilo vremena za širenje i po daljim, još ilirskim naseobinama.

— Sigurno se zna za postojanje biskupskog centra Baloie, čim lokaciju tražimo negdje u gornjem toku rijeke Save, na putu Salona — Servatium. Zahvaljujući dobroj prometnici, bio je moguć veliki uticaj biskupskog centra na naselja u donjem toku rijeke Vrbasa. U takvim okolnostima mogle su se formirati ranokršćanske zajednice po mjestima na području današnje Banje Luke i bliže okoline, tj. u Kastelu, G. Šeheru, Trnu, Ramićima. . . Ipak, ta kristijanizacija u banjalučkom kraju provedena je prilično kasno. Biskupski centar Baloie spominje se u prvoj pol. 5 stoljeća kada je već na pomolu bilo zatiranje svega romanskog pred najezdom novopridošlih naroda.

U seobi naroda

Krajem 4. stoljeća, tačnije rečeno 375. godine počinje period povijesti Evrope, koji obično nazivamo »seobom naroda«. Puna dva stoljeća trajala su pustošenja i razaranja barbarskih plemena. U takvom vihoru barbarstva nisu bila pošteđena romanska naselja u donjem toku rijeke Vrbasa. Mnoga su barbarska plemena i narodi pohodili banjalučki kraj u bjesomučnom traženju prostora za svoju opstojanost, nemilosrdno gazeći one, koje su na tome putu zatekli. Izbjegavajući zatiranje, sami su istrebljivali druge u nepošteđenoj borbi za opstanak. Ovdje ćemo spomenuti samo one, koji su se trajnije zadržali na području banjalučke kotline.

Pod pritiskom Huna — koji su takođe posjećivali Balkan — zapadni Goti (Vizigoti) prelaze Dunav 388. godine. U bici kod Hadrijanopolisa potuku rimsku vojsku. Na bojnopolju pade i sam rimski car Valent. Ovim porazom Rimljana za Balkan nastadoše burna i teška vremena. Zapadni Goti su krstarili i pljačkali po našim krajevima. Njima se pridružuje i istočni Goti (Ostrogoti). Godine 412. zapadni Goti odlaze u Španjolsku a istočni ostaju kao važan faktor na Balkanu. Pod kraljem Teodorikom (471-526.) osnovali su svoju državu. Zapadni dio Balkanskog poluotoka ulazio je u sklop njihove države. Bosanska krajina s banjalučkim krajem definitivno je priključena istočnogotskoj državi **493.** godine. Prilike su se nešto poboljšale, jer su se istočni Goti donekle smirili. Od svih pridošlih naroda, oni su se znali najbolje prilagoditi kasnoantičkoj kulturi. Osim toga, bili su i kršćani, Arijeve sljedbe. Kako su bili dosta jaki, mogli su početkom šestog stoljeća odbijati napade drugih plemena i osigurati svoju dominaciju. Nastanivši se u plodnim krajevima, uzimali bi sebi trećinu plodne zemlje. Vjerojatno su tako činili i u banjalučkom kraju, posebno u ravnici nizvodno prema Savi.

Dolazak **Slavena**

Prvu pojavu Slavena u našim krajevima povjesničari bilježe **551.** godine. Dolaze u sprezi s avarskom silom. Počinju strahovita avarska pustošenja, koja gasu romanski život u našim krajevima. Godine 598. Avari provaljuju u Bosnu iz Srijema. Ovom prigodom u Bosni su razorili oko četrdeset tvrđava. U novom naletu 615. godine razorili su Salonu. Prethodno takvu sudbinu doživjela su i naselja u unutrašnjosti a među njima i ona u banjalučkom kraju. Pred naletima barbara stanovništvo je bježalo u primorje, najradije na otoke, jer su oni nudili veću sigurnost. Naselja su rušena, pljačkana i napuštana sama od seobe propadala. Takva je bila tadašnja slika krajeva Bosne i Hercegovine. Ovako se neslavno završava kasnoantički period u predjelima donjeg toka rijeke Vrbasa.

U tako razorene i napuštene krajeve naselili su se naši preci u 6. i 7. stoljeću. Inače, Slaveni nisu imali smisla za gradski način života. Bavili su se uglavnom zemljorad-

njom, stočarstvom i ribolovom. Malo su se držali ostataka kasnoantičkih naselja. Gradili su drvene kuće po zaposjednutim krajevima, živeći u rodovskom poretku. Tako su stvorili razbijen tip naselja, poznat svuda po Balkanu. Trebalo je proći mnogo vremena, da stvore vlastitu gradsku kulturu. Osim toga, do vremena sv. braće Ćirila i Metoda nisu imali svoje vlastito pismo. Zbog ovakvih okolnosti banjalučki kraj, s većim dijelom Bosne i Hercegovine dugo ne nalazimo na bini povijesnih zbivanja. Naseljen već u prvom valu slavenskih doseljenika, pada u zaborav sve do 13. stoljeća. Redali su se periodi i događaji: prisutnost Franaka, ustanak Ljudevita Posavskog, period hrvatske samostalnosti, navale Mađara i njihovo trajno prisustvo. . . Sve se ovo događalo na domak ili u samom prisustvu banjalučkog kraja a ipak nemamo ništa posebno, što bi povijest mogla zabilježiti da se dogodilo u navedenom kraju.

Ipak, nešto znamo o nazočnosti Slavena u banjalučkom kraju. Iako nam povijest o tome ništa ne govori, novija arheološka proučavanja tvrđave Kastel svjedoče da su Slaveni obitavali na spomenutom lokalitetu. Ranija arheološka proučavanja potvrđuju činjenicu, da je ta lokacija bila naseljena u turskom, kasno-srednjovjekovnom, rimskom, pa i prethistorijskom periodu. Međutim, ispod kasno-srednjovjekovnog a iznad antičkog sloja otkriven je poseban kulturni sloj iz slavenskog perioda (8. i 9. stoljeće). Sudeći po nađenoj keramici, taj sloj predstavlja do sada »najstarije slavensko naselje na teritoriji Banje Luke« (8). Kastel, na blagoj uzvisini u klinu između Crkvene i Vrbasa, uvijek je korišten kao obrambeni položaj. Taj položaj koristili su i Slaveni, stvorivši od njega gradsko utvrđenje, zaklon, kakav su malo gdje imali u ovome dijelu današnje sjeverozapadne Bosne.

Naselivši banjalučku kotlinu, Slaveni su sa sabom donijeli svoju religiju. Kako nemamo gotovo nikakvih podataka o životu Slavena u banjalučkom kraju do 13. stoljeća, malo znamo i o njihovoj vjeri. Imajući u vidu općenito poznavanje religije starih Slavena, mogli bismo reći, da su i Slaveni u banjalučkom kraju vjerovali u najviše biće, vrhov-

8) I. Čermošnik, Otkriveno slavensko gradinsko naselje u Kastelu u Banjoj Luci, Zbornik krajiških muzeja, NISP, Glas, Banja Luka 1973., str. 195.

no božanstvo, koje su nazivali: Svantevid, Svevid, Sutvid, Vid. . Uz njega su štovali i druga božanstva: gromovnika Peruna, bog sunca Dajboga, božicu zemlje Vidu (Dodu), božicu proljeća Ladu i dr.

Iz maglovite predstave koju imamo o religiji starih Slavena možemo shvatiti da je u pitanju prirodna religija, stvorena na temelju vjerovanja u prirodne sile. Uz ovo prirodno obilježje, vjera starih Slavena u dobroj je mjeri prožeto praznovjerjem. Vjerovali su u postojanje vještica, vukodlaka, džinova, te kućnih, šumskih i riječnih duhova. U takvoj religiji kult pokojnika zauzimao je vidno mjesto.

Kristijanizacija

U unutrašnjosti »slovenske zemlje« kristijanizacija je provedena u 9. i 10. stoljeću. Zbog nedostatka povijesnih podataka izostaje svako detaljno određivanje vremena i događaja kristijanizacije spomenutog područja. Možemo konstatirati da je teklo sporo i mukotrpno, sa zakašnjenjem, zbog čega se kasno pojavljuje u formi župskog uređenja.

Uvjeti za kristijanizaciju krajeva današnje sjeverozapadne Bosne (s njima i banjalučkog kraja) stvarani su u devetom stoljeću. Hrvatski knez Mislav (835—845.) »razmaknuo je. . . svoju vlast na jugu Save po današnjoj Bosni. Zauzevši zemlje između Vrbasa i Drine, osnovao je banovine (bosansku, a možda i usorsku), a prikučivši se tim Srijemu, koji je bio tada u vlasti Bugara postao je sada neposrednim susjedom države bugarske. . .«⁹⁾. Time je otvoren put u unutrašnjost za vrijeme njegovih nasljednika. Ta kristijanizacija unutrašnjosti mogla je početi za kneza Branimira (879—892.) i trajati tokom 10. stoljeća. Vjerovjesnici su dolazili iz već pokrštena Dalmacije.

Kršćanstvo na području banjalučkog kraja bilo je rimskog, zapadnog tipa, što se kasnije pokazalo kao katoličko. To dokazuje katoličko ustrojstvo vremena koje slijedi sve do dolaska Turaka. H. Kreševljaković svjedoči da je Banja Luka do turskog zaposjednuća bila »izrazito katoličko mjesto«⁽¹⁰⁾.

9) v. Klaić, Povijest Hrvata, knjiga prva Nakladni zavod MH, Zagreb 1988, str. 74.

10) H. Kreševljaković, Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini, Naučno društvo BiH, Djela, knjiga 12., Sarajevo 1961., str. 17.

Nakon kristijanizacije banjalučki kraj je morao biti pripojen jednoj od susjednih, tada postojećih dalmatinskih biskupija, u prvom redu splitskoj a moguće neko vrijeme i ninskoj. Oko 1094. godine stvorena je zagrebačka biskupija. Razlog je osnivanju biskupije taj što su krajevi između Mu-re, Drave, Save, Kupe, Sane i Vrbasa bili predaleko od biskupskih sjedišta u Splitu, Kninu i Ninu. Banjalučki kraj je pripao novoosnovanoj biskupiji. Jugoistočna granica te biskupije išla je nekadašnjom granicom rimskih provincija Dalmacije i Panonije: Bos. Petrovac — Manjača — Bočac — Borja — sastav V. i M. Ukarne. Odatle je granica skretala na sjever i izlazila na Savu kod Bos. Kobaša. Južno i istočno od te linije sterala se bosanska biskupija.

PERIOD KASNOG SREDNJEG VIJEKA

Značaj župe

Naselivši se po našim krajevima, Slaveni su nastavili živjeti u sebi svojstvenom poretku. Život se uglavnom odvijao u krugu zadruge, koja čini skup svih bližih i daljih rođaka sa zajedničkom imovinom i poglavarom. »Više ili mnogo zadruga čine pleme. . . a zemlja na kojoj pleme prebiva, zove se župa«¹¹⁾. Glavar župe bio je župan. Više župa sačinjavalo je oblast, kojoj je na čelu bio veliki župan ili knez. Tokom vremena od županskih rodova formiralo se plemstvo a jačanjem pojedinih knezova stvarale su se moćne obitelji feudalnih velikaša (Šubici, Babonići, Hrvatinići. . .), pa i same srednjovjekovne države tvorevine južnih Slavena.

Župa je činila značajan faktor u životu Slavena. Kao takva, zapremala je dosta prostrano područje a ime joj je određeno geografskom uvjetovanošću a manje plemenskom pripadnošću. Poznatije župe na teritoriju današnje Bosne i Hercegovine bile su: Vrhbosna, Lepenica, Lašva, Skoplje, Livno, Neretva, Rama, Usora, Soli, Pliva, Sana. . . Samo nam ovo navođenje gavanj, koliko su te župe bile prostrane. Tako npr. župa Lašva zapremala je cijeli kraj uz istoimenu rijeku, pa i dalje, od Prusca do Zenice. Kristijanizacijom župa dobiva se i crkveno obilježje. Ona postaje osnovna crkvena administrativna jedinica. S vremenom gubi prvobitni društvenopolitički značaj, a u crkvenom pogledu postaje sinonim za bitnu crkvenu administrativnu jedinicu.

Među župama na području sjeverozapadne Bosne nalazimo i župu Vrbas, koja je prvotno ograničena na banja-lučku kotlinu i ravnice nizvodno do Save. Radi toga treba-

11) V. Klaić, Nav. dj., knjiga druga, str. 156.

mo nešto pobliže reći o prvobitnom naselju Vrbas. Uz to ćemo se upoznati s prilikama pod mađarskom vlašću a onda nešto reći i o vjerskom i crkvenom stanju.

Prvotno naselje Vrbas

Dokaze o postojanju naselja u banjalučkoj kotlini poslije doseljenja Slavena, pored gradine u Kastelu, nalazimo tek u 13. stoljeću. Pored Zvečaja, Grebena i Bočca uz Vrbas bilo je i naselje zvano Vrbas, koje se u različitim dokumentima različito piše: Orbasz, Orbaz, Vrbaz, Urbaczu, Wrbaz, Orbaaz, Orbag, Orbacz i Orbaczag.

O lokaciji Vrbaškoga grada postoje različita mišljenja. Lokaciju je teško odrediti iz više razloga:

— Srednjovjekovna povijest banjalučke kotline i ravnice od Save nedovoljno je istražena.

— Istovremeno su postojala dva naselja na području današnje Banje Luke.

— U novije doba mnogi traže lokaciju Vrbaškoga grada i po drugim mjestima u blizini, koja nose slična imena. Postoje dva takva mjesta, koja bi se na temelju sličnosti imena mogla identificirati sa starim Vrbaškim gradom. Jedno je Vrbanja uz istoimenu rijeku, sijelo župe s istim imenom, nedaleko od Banje Luke. Drugo je Vrbaška, jugozapadno od Bos. Gradiške, u gornjem toku potoka Vrbaška, koji se ulijeva u Savu. Gledano etimološki, isključuje se Vrbanja kao mogući Vrbaški grad, jer svaka forma riječi Vrbas ima slovo 's', što nije slučaj s rječju Vrbanja. Ostaje mogućnost da je u pitanju Vrbaška. Ako bismo tu varijantu prihvatili kao vjerodostojnu, ostala bi nam velika nejasnoća u pogledu naselja u banjalučkoj kotlini. Naime, ako bi Vrbašku poistovjetili s gradom Vrbasom, tada bi nam ostala velika praznina i šutnja povijesti Srednjeg vijeka o naseljima u Banjalučkom kraju. U svakom periodu povijesti područje današnje Banje Luke bilo je značajno, s većim naseljem. Uvijek su naselja u banjalučkoj kotlini bila dominantna u donjem toku Vrbasa, pa i mnogo široj oblasti. Ako bi grad Vrbas locirali uz Vrbašku, teško bi bilo shvatljivo da takva lokacija, na kojoj je današnja Banja Luka, samo kroz 12., 13., 14. i dijelom 15. stoljeća bude pusta. Dalje, da je Vrbaški grad bio u Vrbaškoj, moralo bi biti neko manje na-

selje u banjalučkoj kotlini. Moralo bi se za njega znati. Osim toga, po opisima Vrbaškoga grada uvijek se spominje važna prometnica u smjeru sjever — jug. Međutim, kod Vrbaške je važnija poprečna transferzala.

O ubikaciji Vrbaškoga grada povijest će tek reći konačnu riječ. Dotle je ovo pitanje otvoreno. Ne potcjenjujući druga mišljenja, mi ovdje s vjerojatnošću usvajamo tvrdnju da je Vrbaški grad bio negdje na području Banje Luke. Ovu pretpostavku uvažavamo tokom daljeg izlaganja.

Tragajući za eventualnom lokacijom Vrbaškog grada na području banjalučke kotline zapadamo u velike poteškoće, jer nam nije jasno, da li ga trebamo tražiti na mjestu današnjeg Gornjeg Šehera ili pri staroj tvrđavi. Najvjerojatnije je da su i tada bila dva naselja na tim lokacijama, od kojih je jedno činio kneževski grad, centar županije a drugo uz njega postojalo tako da se spominju oba naselja.

Većina starijih povjesničara sklona je povjerovati da je prvotno naselje Vrbas bilo u Gornjem Šeheru. Na utoku Suturlije u Vrbas zamjećuju se ostaci starih gradskih ruševina. One »leže na uzvisini Cecelju a tvore izbojak Ponnir vrha i protežu se do Vrbasa. Još se vidi trag nekadašnjih serpentina. Po prilici 3 km daleko od današnje državne ceste nalaze se ruine Vrbaškog grada(?). Kamenje je gradsko upotrebljavano, tako da se vide razdrobine zidina. Prema jednoj varijanti ondje je stajao grad Orbasz, a njegovo podgrađe bijaše stari Orbasz — Vasarhely. . .«⁽¹²⁾. Narodna predaja te ruine naziva starim gradom, kako se doskora zvala i mahala u kojoj se te ruševine naziru. Kombiniranjem ovih pretpostavki mogu se dovesti u sklad obje tvrdnje. U periodu turskog nadiranja Vrbaški grad gubi svoju važnost a njegovu ulogu preuzima ojačana tvrđava, koja se formirala u već postojećem naselju u centru današnje Banje Luke. Neki donose mišljenje da je podgrađe Orbasz — Vasarhely upravo to naselje, iz kojega se kasnije razvila Banja Luka, na obali Crkvene i Vrbasa.

Imajući sve ovo u vidu, ipak se ne usuđujemo točno ustvrditi gdje se nalazio drevni Vrbaški grad. Sud valja suspendirati sve dotle, dok ne dobijemo dovoljno jasne povijesne

12) Lj. Thaloczy, Povijest (Banovine, Grada i Varoši) Jajce, Zagreb 1916., str. 236.

podatke. Dotle se držimo pretpostavke da je Vrbaški grad bio tu negdje, na području Banje Luke ili Gornjeg Šehera.

Prvi spomen u vrbaškoj župi datira iz 1244. godine¹³⁾. Grad se kasnije spominje. Sigurno poznati izvor iz 1295. godine spominje Vrbaški grad — tvrđavu kao posjed slavonskog bana Radoslava. No to ne znači da Vrbaški grad i prije nije postojao. Vjerojatno je već početkom 11. stoljeća postojalo znatno naselje na području Banje Luke. U toku navedenog stoljeća spominje se vrbaška župa, njezin knez i suci, što pretpostavlja postojanje gradskog naselja. Vrbaški knez je ubirao prihode od trgovine na prelazu preko Save kod Bos. Gradiške, što pokazuje da pri Savi nije bilo značajnog naselja. Kako nalazimo da je za kneza Vrbaškoga grada prvotno biran netko od činovnika s madžarskog dvora, zaključujemo da je to bio kraljevski grad.

Sigurno znamo da je Vrbaški grad krajem 13. stoljeća imao jaku tvrđavu i podgrađe. Po veličini i značenju nadilazio je sve tadašnje gradove na prostoru današnje sjeverozapadne Bosne. Bio je to kneževski grad, sjelo županije, kasnije i vrbaškog distrikta. U drugoj polovici 14. stoljeća imao je i svoju novčanu valutu, što takođe govori o njegovom značenju.

Političke prilike

Madžari su u Panonsku niziju došli koncem 9. stoljeća. U svojim navalama posjećivali su banjalučku kotlinu i prije 1102. godine. Te godine su zemlje između Drave i mora došle pod njihovu dominaciju. I sama centralna Bosna, u kojoj se naziru začeci srednjovjekovne bosanske državnosti dolazi pod njihov uticaj. Čini se da je već tada banjalučka kotlina ušla u sklop slavonske banovine. U 13. stoljeću spominje se župa Vrbas, koja se graniči sa susjednim župama: Zemljanik, Sana, Glaž i Vrbanja (¹⁴). Kako je zemljanička župa pripadala bosanskoj banovini, vrbaška se nalazila u graničnom pojasu. Od svih tih župa vrbaška je bila najznačajnija, zahvaljujući ponajviše svome zgodnom položaju. Njezin gospodar nosio je kneževski titul, što znači, da je bio veliki župan. Inače, redovito je vrbaški knez bio neki

13) Vidi: Lj. Thaloczy, *Acta Bosnae*, 8-12.

14) Župa Zemljanik obuhvatala je područje Manjače uz rijeku Vrbas: župa Glaž je zapremala istočni teritorij s prnjavorskim krajem, a Vrbanja prostor uz istoimenu rijeku.

od činovnika s madžarskog dvora. Stanje u župi bilo je dosta konfuzno. Velikaši su se samovoljno ponašali, radi čega je pučanstvo mnogo trpjelo. To pokazuje tužba iz 1269. godine, u kojoj se navodi da narod mnogo pati od »stalnih ispada susjednih velikaša i samog vrbaskog kneza i njegovih sudija«⁽¹⁵⁾. Posjedujući prijelaze na Savi, vrbaški knez je u svojim rukama držao i trgovinu, ubirući i od toga znatne prihode.

Godine 1274. vrbaška župa sa sanskom dolazi pod vlast kneza Janoša, sina Henrika Gisinga, jednog od najsilnijih velikaša tadašnjeg ugarsko-hrvatskog kraljevstva. Tek ovdje vidimo da vrbaška župa nije davana u nasljedstvo. Vrbaški grad je kratko vrijeme bio u vlasti Gisinga, jer oni su imali veliku oporbu domaćih velikaša, prije svih knezova Goričkih — Babonića. Na pomirenju Gisinga i Babonića 30. listopada 1280. godine u Ozlju spominje se Ivan Gising, s titulom magistra i župana Vrbasa i Sane⁽¹⁶⁾. Magistar Ivan se spominje kao župan Vrbasa i naredne 1281. godine. No Gisinzi se nisu dugo zadržali kao posjednici vrbaškoga grada, jer ubrzo ta obitelj gubi moć i posjede u krajevima oko Vrbasa i Sane. Godine 1285. spominje se vodički knez Radoslav, slavonski plemić, brat banova Dionisija i Stjepana III. kao gospodar Glaža, Vrbasa i Sane. To je u stvari velikaška obitelj Babonića (prvotno Babonegi) u naponu svoje moći. Oni su se domogli i susjedne zemljaničke župe. Naime, bosanski ban Prijezda (1250 — 1287.) u posljednjoj godini svoga vladanja izdaje povelju iz koje se vidi da je jedan ogranak kuće Babonića imao svoje posjede u dolini rijeke Sane. Iz te kuće bio je spomenuti Stjepan III., ban čitave Slavonije u Prijezdino doba. Ban Prijezda udaje kćer Katarinu za Stjepanovog prvorođenca Ladislava i kao miraz daje mu župu Zemljanik u trajnu baštinu⁽¹⁷⁾. Knez Radoslav, moćan i uticajan zamjenjuje Stjepana III. na banskoj dužnosti, postavši 1292. godine banom čitave Slavonije. Suzbivši samovolju pojedinih velikaša (napose Gisinga) i mudro vodeći poslove, poboljšao je položaj pučanstva na svojim

15) *Monumenta Hungariae historica*, XX., 593.

16) Isp. V. Klaić, *Nav. dj.*, knjiga prva, str. 200.

17) Isp. V. Klaić, *Nav. dj.*, knjiga prva, str. 297.

posjedima. U dinastičkim borbama za mađarski prijestol igrao je ban Radoslav dvojaku ulogu. Čas je bio na jednoj, čas na drugoj strani. Jedno vrijeme otvoreno je pomagao napuljskog pretendenta za ugarski prijestol Karla Martela, protiv kralja Andrije (1290 — 1301.). U spletu takvih okolnosti bilo je trenutaka, kada su se ljudi s njegovih posjeda međusobno borili, našavši se na stranama dvaju protivnika. Ovo potvrđuje sljedeći iskaz: »Tvrdislav i Blaž Grubačević iz Vrbasa držali su Andrijinu stranu i osobito su se istakli u jednoj borbi protiv bana Radoslava Slavenskog, kraljevog protivnika, jurišajući na njegov vrbaski grad« (18).

Dok je Radoslav više puta mijenjao strane i pred Karlom Martelom funkcionirao kao slavonski ban, Andrija III. 1293. godine imenuje svoju majku Tomasinu Morosini vojvotkinjom čitave Slavonije (*ducissa totius Solavoniae*). U studenom 1293. godine »odlikuje ona... Tvrdislava i Blaža, sinove Grubačeve iz Vrbaške županije u današnjoj Bosni, te im daje polovicu dohotka od prevoza na Savi kod Gradiške, a to za njihove zasluge, što ih bijahu stekli boreći se u svoje doba za kralja Andriju proti nevjernomu tada banu Radoslavu Baboniću, kojemu bijahu oteli njegov utvrđeni Vrbaški grad (Wrbazeu, kod današnje Banjaluke)« (19). U tim previranjima gubi se trag banu Radoslavu. Godine 1299. spominje se kao pokojni. Ipak su Babonići zadržali vrbašku župu u svojoj vlasti, jer su stali na Andrijinu stranu. Radi toga kralj Andrija III. 1299. godine po drugi put imenuje kneza Stjepana Babonića banom čitave Slavonije. Uz to, oprašta njemu i njegovim rođacima sve, »ali pod pogodbom da mu povrate nepravедno stečene gradove Susedgrad kod Zagreba, Vrbaški grad (kod današnje Banjaluke) i Glaški grad na međi banovine Usore« (20). No opet su Babonići bili u dosluhu s Napuljcima, ovaj puta s Karlom Robertom, drugim protivnikom kralja Andrije III.

Kada je umro kralj Andrija III., došao je na mađarski prijestol Karlo Robert (1301 — 1342.). Imao je u vidu Baboniće, premda su bili tako vjerolomni. Čini se da su u pravom času bili na pravoj strani. Poput prethodnika An-

18) V. Carević, Historija, Bosne, knjiga prva, str. 214.

19) V. Klaić, Nav. dj., knjiga prva, str. 306.

20) V. Klaić, Nav. dj., knjiga prva, str. 308.

drije III. kralj Karlo Robart 1310. godine imenuje Stjepana Babonića za bana čitave Slavonije, četiri godine kasnije tri brata (ban Stjepan, Ivan i Radoslav) međusobno dijele posjede. U toj diobi Ivan dobiva prihode donje Slavonije od Glaza, Vrbasa, Dubice i susjednih slavonskih oblasti.

Ivan Babonić ujedinjuje sve slavonske posjede i obavlja dužnost bana čitave Slavonije u razdoblju 1312 — 1323. godine. U gradu Vrbasu boravi 23. rujana 1320. godine, gdje izdaje povelju Ladislavu, plemiću od Rakovca (mjesto na cesti Zagreb — Križevci). Ban Ivan stupa na čelo moćne koalicije velikaša protiv Mladena II. Šubića, bana Hrvata i i Bosne u razdoblju 1312 — 1322. godine. Vodeći vojsku velikaša pobijedio je Mladena kod Bliske 1322. godine i time skršio moć Šubića. Sljedeće godine odlazi na novu dužnost. Kako je sredio prilike u banovini Slavoniji, prema kraljevjoj zapovijedi trebao je unijeti red i mir u ostale hrvatske oblasti...

Vrbaški grad je još neko vrijeme bio u vlasti Babonića, koji se prozvaše Blagajskim, po Blagaju, kojeg su dobili u posjed. Kako se Vrbaški grad nije davao u nasljedstvo, čim je oslabila moć Babonića, počeo je mijenjati svoje gospodare. U tim previranjima 1359. godine Nelipići su dobili u posjed Vrbaški grad. Naime, te je godine ugarski kralj Ludovik I. Veliki (1342 — 1382.) imenovao cetinskog kneza Ivana Nelipića »županom Sane i Vrbasa« (21). No ne nalazimo da su Nelipići dugo bili gospodari Vrbaškoga grada. Njegovi gospodari su se i dalje mijenjali, kako su prilike zahtijevale. Situacija je bila veoma složena. Kada bi ojačala moć ugarskog kralja, on bi postavljao svoga čovjeka za gospodara Vrbaškoga grada. A kad bi se pojavio koji pretendent za mađarski prijestol, on bi postavljao svoga čovjeka za vrbaškog kneza. Tako je bilo i u vrijeme kralja Sigismunda (1387 — 1409.). Ladislav Napuljski je 1391. i 1392. godine radio na tome da mu preotme prijestol. U listopadu 1392. godine Ladislav »podijeli plemiću Herku Matijeviću i braći njegovoj, zatim Ladislavu i Ostoji Mikšićima sela Lipovac i sv. Martin u župi Vrbasu; jednako darova toga dana braći Petru, Milošu, Dioniziju, Ivanu, Stjepanu i

21) »... comitatum de Orbas et Zana tenentem«, V. Klaić, Nav. dj., knjiga druga, str. 163.

Vlahu, sinovima bosanskoga vojvode Pavla, više sela (Vojskovo) u župi Vrbasu...» (22). Godine 1397. daruje kralj Sigismund Vrbaški grad grofu Hermanu Celjskom (23). Da li je to imenovanje ostalo samo nominalno i stvar neispunjenih želja, da li je Herman stvarno zaposjeo Vrbaški grad, teško je reći. Ako je stvarno to i učinio, svakako nije ga dugo držao u svojoj vlasti.

U narednim godinama sudbina Vrbaškoga grada veže se uz velikog bosanskog vojvodu Hrvoja Vukčića — Hrvatinica i njegove posjede. Sigurno se zna da je 1398. godine Vrbaški grad bio u sklopu Hrvojevih posjeda, Donjih krajeva. U lipnju 1398. godine piše kralj Sigismund Trogiranima o Hrvoju kao kolaborantu s Turcima. Radi toga je odlučio povesti rat protiv Hrvoja. U istom pismu piše da će «... iz Dubice na Uni provaliti u Hrvojevu državu, koja je tad već obuhvaćala Vrbaški grad (Banjaluku) i tvrđi grad Kozar (Kozarac)» (24). Negdje u srpnju provalio je kralj Sigismund u Hrvojeve posjede. Sigismundov tabor stoji negdje »in descensu camstri prope villam Orbasz — Vasarhely« (25). Thaloczy govori o junačkoj obrani grada Vrbasa. Kralj nije uspio osvojiti Vrbaški grad, niti je dalje napredovao. Odlučio se na povratak. Jedanaest dana kasnije bio je u Moslovini a 15. listopada u Iloku. U protunavali vojvoda Hrvoje zaposjeda i duhačku župu. Tako je zakratko otrgao od slavonske banovine krajeve južno od Save.

U diplomatskim spisima spominje se Vrbaški grad. Kako je u Hrvojevim rukama, slovi kao grad, na koga pretendira kralj da ga vrati u svoj posjed. U srpnju 1402. godine javlja fra Emerik Bubek, dubički prior i župan kralju Sigismunda, da je izvršio neke poslove za njega, što mu je naredio još 1398. godine. Poslove je obavio »sub castro Orbasz« (26).

U Sigismundovoj vojni na Bosnu 1405. godine ratovalo se na Bihaću i Usori. Čini se da nije bilo borbi u dolini Vrbasa, jer je treća mađarska vojska statirala na Savi kao pričuva. No dvije godine kasnije kralj Sigismund prodire

22) V. Klaić, Nav. dj., knjiga druga, str. 301.

23) Isp. Lj. Thaloczy, Povijest (Banovine, Grada i Varoši) Jajce, Zagreb 1916, str. 238.

24) V. Klaić, Nav. dj., knjiga druga, str. 335.

25) Lj. Thaloczy, Nav. dj., str. 20.

26) M. Vego, Naselja bosanske srednjovjekovne države, Sarajevo 1957., str. 134.

dolinom rijeke Bosne i 11. rujna bio je blizu Bobovca. Istovremeno, druga mađarska vojska nadire dolinom Vrbasa. Vode je erdeljski vojvoda Lack de Zantho i Johannes Henrici de Thamasy. Dne 5. listopada stajala je ta vojska negdje u dolini Vrbasa (»in descensu nostro campestri iuxta fluvium Vrbas« ⁽²⁷⁾).

U to vrijeme nalazimo ljude iz Vrbaškoga grada u službi vojvode Hrvoja. Neki od njih bili su toliko ugledni i moćni, da su dospjeli na visoke položaje. Hrvoje je 1404. godine namjestio u gradu Splitu za kneza vjernog Petricu Jurjevića od Vrbasa, koji je preko pet godina vršio tu službu (»Conte Petriza Jurgevich de Verbas« ⁽²⁸⁾). Dok je bio na toj službi, nagradio ga je Ladislav Napuljski, što svjedoči sljedeći iskaz: »U Splitu bio je knezom Hrvojev pouzdanik, po imenu Petrica Jurjević (Georgij) od Vrbasa. Taj se oženio plemenitom djevojkom Pelegrinom, jedinicom nakon smrti plemića Mateja de Cegis. Budući da se ze plemenštinu njezinu u selu Radošiću blizu grada Klisa otimaao neki Toma Kurjatić... obratio se spomenuti Petrica na kralja Ladislava. Taj opet zapovjedi 23. ožujka 1407. hercegu i vikaru svomu Hrvoju da rečenu plemenštinu... doznači knezu Petrici Jurjeviću u ime miraza njegove supruge, što je Hrvoje 23. rujna najpripravniije i učinio« ⁽²⁹⁾).

Godine **1408.** krali Sigismund poduzima novi pohod na Bosnu. Dobio je odlučnu bitku kod Dobora, zarobio i pobio mnogo bosanske vlastele, zarobivši i samog bosanskog kralja Tvrtka II., kojega je odveo u Buđim. Time je privremeno obezglavio bosansko kraljevstvo. Čini se da tada nije bilo borbi na Hrvojevim posjedima. Nakon tih događaja vojvoda Hrvoje se miri s kraljem Sigismundom, koji mu potvrđuje njegove posjede.

Crkvene prilike

Nakon dolaska Slavena trebalo je proći mnogo vremena da se došljaci u unutrašnjosti obrate i stvori crkvena organizacija. Kristijanizacija je provedena a mađarske pro-

27) V. Klaić, Nav. dj., knjiga druga, str. 379.

28) Lj. Thaloczy, Nav. dj., str. 20.; V. Klaić, Nav. dj. knjiga druga, str. 381.

39) V. Klaić, Nav. dj., knjiga druga str. 386

vale za izvjesno vrijeme odgodile su stvaranje organiziranih župa u crkvenom smislu. Pokrštenjem Madžara i zaposjednućem zemalja sve do Jadrana stvoreni su uvjeti za nesmetan razvoj crkvenih struktura na prostoru kojeg danas zaprema sjeverozapadna Bosna. Početke formiranja župa u crkvenom smislu treba tražiti krajem 12. i početkom 13. stoljeća. U prvoj polovici 13. stoljeća nalazimo podatke o postojanju župa Mrin, Sane i Dubice. Dosta konfuzne podatke o postojanju vrbaške župe imamo iz 1244. godine. No sigurno je da su tu polovicom 13. stoljeća bili posjedi zagrebačkog biskupa (³⁰). Ovo nam govori da su krajevi u slivu Sane i donjim tokovima Une i Vrbasa bili u sklopu zagrebačke biskupije. Njene su se granice u današnjoj Bosni poklapale s granicama slavonske banovine. Uređenje spomenutih župa vjerojatno je djelo zagrebačkog biskupa Stjepana (1225 – 1247.), za koga se drži da potječe iz znamenite kuće Babonića. Bio je vrijedan biskup koji je preporučio biskupiju i podigao mnoge nove župe i crkve. Sin rodne grude, potomak moćne obitelji i do tada kancelar kralja Andrije, imao je mogućnosti i htijenja za takva djela. Godine 1230. dubički arcidakon spominje crkvu sv. Martina u polju (³¹). Nije bez osnove tvrdnja da se ta crkva nalazila pod Vrbaškim gradom. Iz izvara se vidi, da je tu 1273. godine bila župna crkva. Tu stoluju magistri Krsto i Vid, sastaju se suci i šalju komisiju da izvidi međe nekog kupljenog posjeda, te izdaju povelju datiranu 30. travnja iste godine a dan je bila nedjelja prije svetkovine apostola Filipa i Jakova (³²). Krajem 13. stoljeća nalazimo niz župa na području današnje sjeverozapadne Bosne: Sana, Dubica, Mrin, Vrbas, Glaž (³³). U stvari, ovo su počeci crkvene organizacije na spomenutom prostoru, gdje među prvim župama vidno mjesto zauzima vrbaška župa. Prvotno, vrbaškoj župi pripadala su mjesta: Turjak, Vojskovo, Gradac, Podgrada, Viduši, Ivanjska i Lipovac.

U dinastičkim borbama i velikaškim razmiricama krajem 13. stoljeća spomenute župe bile su u dosta jadnom

30) Usp. V. Ćorović, Nav. dj., str. 281.

31) Isp. Ljetopis franjevačkog samostana Petrićevac, str. 3.

32) Isp. N. Bilogrivić, netiskana doktorska radnja.

33) Župa Mrin se nalazila u sanskoj kotlini, s istoimenim srednjovjekovnim gradom.

stanju. Stalne trzavice i samovolja velikaša umnogome su slabile vjerski život i crkvenu organizaciju. Stanje se pogoršalo do te mjere, da je 1280. godine cijela slavonska banovina udarena crkvenim interdiktom. Ovo je samo još više razbjesnilo samovoljne Gisinge, koji počеше otimati posjede zagrebačkog biskupa Timoteja. Na to ovaj 25. ožujka 1285. godine udari crkvenim prokletstvom sva tri Gisinga, »bana čitave Slavonije Nikolu, župana Sane, Vrbasa, Garića i Gorice Ivana i Henrika...«⁽³⁴⁾. Posredovanjem samog kralja Ladislava (1272 — 1290.) sređene su prilike, pa je došlo do pomirenja. Izuzevši ovaj nemili i nepopularni događaj, crkveni su dostojanstvenici u borbama i trzavicama između velikaša nalazili načina da nesmetano rade za stvar vjere. Svojim ugledom uticali su na velikaše. Tako pri diobi Babonića 1314. godine vidimo zagrebačkog biskupa Augustina kao višu instancu, kako dosuđuje porez Vrbaškoga grada knezu Ivanu⁽³⁵⁾.

U takvim prilikama mogla se formirati uređena crkvena organizacija na prostoru donjeg toka rijeke Vrbasa, kakvu nalazimo u vremenu tridesetih godina 14. stoljeća. Dragocjen dokumenat za poznavanje crkvene organizacije toga vremena predstavlja Zbornik goričkog arciđakona Ivana, poznat pod imenom »Statuta capituli Zagrabiensis«. Potječe iz 1334. godine. Na temelju ovoga dokumenta zapažamo da se nešto bitno dogodilo sa prvotnom župom Vrbas. Umjesto da jednostavno spomene župu Vrbas, arciđakon Ivan spominje Vrbas u rangi distrikta, kao skup »župa. »In districtu de Vrbas« arciđakon spominje trinaest crkava, koje se tretiraju kao župske. Te crkve navodi ovim redom:

32. Ecclesia sancti Mychaelis de Viyzka (Vojskovo)
33. Item ecclesia sancti Martini sub castro.
34. Item ecclesia sancti Luce.
35. Item ecclesia sancti Mychaelis de Turya.
36. Item ecclesia sancti Georgii de Gradeh.
37. Item ecclesia sancti Petri de Vidusy.
38. Item ecclesia sancti Georgii de Biscupci.
39. Item ecclesia sancti Johannis baptiste.

34) V. Klaić, Nav. dj., knjiga prava, str. 291.

35) V. Ćorović, Nav. dj., str. 163.

40. Item ecclesia sancti Elye de campo.
41. Item ecclesia beate Elyzabeth de foro.
42. Item ecclesia de Raschich.
43. Item ecclesia sancti Georgii de Ozek.
44. Item ecclesia sancti Nicolai de Glaas in metis Wzore⁽³⁶⁾.

Sve ove župe s crkvama bile su na teritoriju prvotne vrbaške župe, izuzevši župu s crkvom posvećenom sv. Nikoli u Glažu. Ta prvotna župa još se nije razvila u distrikt, pa je jednostavno pribrojena vrbaškom. U ovome popisu župa naziru se pojedina mjesta u kojima su locirane crkve: Vojskovo, Turjak, Podgradci, Ivanjska, Osik (Lijevče), Glaž... No većina mjesta tih župa i crkava ostala je do danas neodređena i neispitana. Zbog manjka sigurnih dokaza nastaju poteškoće i pri samom određivanju crkava na području Vrbaškog grada, podgrađa i bliže okoline. Prema popisu tu se spominju dvije crkve: sv. Elizabete i sv. Ilije. To je već vrijeme, kada su postojala dva naselja, jedno u Gornjem Šeheru, za koje smo skloni reći da je bilo veće i važnije a drugo u centru Banje luke. No i ovo donje naselje sve se više razvijalo na razvalinama antičkog naselja Castra. Da li je to spomenuto podgrađe Vasarhely ili »Castrum«, koji se također spominje u izvorima? U svakom slučaju, mogli bi ustvrditi da su na području Banje Luke bile dvije crkve: ecclesia beate Elyzabeth de foro et ecclesia sancti Martini sub castro. Kako se tada razvijalo naselje pri centru Banje Luke i kako su te crkve građene krajem 13. i početkom 14. stoljeća, vjerojatno su prema potrebi sagrađene po jedna u svakom naselju. Samo ime rijeke Crkvena govori da bi jedna od tih crkava bila uz njezinu obalu. Postoji dilema: sv. Martina ili sv. Ilije? O tome ima raznih mišljenja i kombinacija, uz pretpostavku da je crkva sv. Elizabete bila u Gornjem Šeheru a »ecclesia sancti Martini sub castro« mnogo niže, u Jablanu. No za sada o tome ne možemo reći ništa određeno.

U navedenom popisu spominje se crkva sv. Ivana Krstitelja. Gotovo sa sigurnošću može se reći za tu crkvu da je bila u Ivanjskoj. Tu su ivanovci imali posjed, sagra-

36) J. Butorac, Popis **župa** zagrebačke biskupije od god. 1334., Zagreb 1944., str. 23.

dili crkvu i manje utvrđeno naselje Ivangrad. Po njima čitav kraj dobiva ime Ivanjska. S druge strane Kozare bila je crkva sv. Mihovila u Turjaku. Još 1258. godine kralj Bela IV. daruje cistercitema na ispokoj duše brata Kolomana tri dana oranja zemlje, među rijekama »Turia« i Cercyka«⁽³⁷⁾. U tim krajevima cisterciti su imali još posjeda, kojima je pripojen i ovaj darovani od strane kralja Bele IV.

U Lijevcu polju, u mjestu Osiku spominje se crkva sv. Jurja.

Tragajući za ostalim, nelociranim župskim centrima mogli bismo svratiti pažnju na dragočajsku zavalu. Neke nas činjenice navode da povjerujemo u mogućnost postojanja župskog centra na području Dragočaja.

U ovome traženju tragovi nas vode na Ojdainića brdo, blago i pristupačno brdašće, koje dominira dragočajskim krajem. Tu su i u turska vremena apostolski vikari podjeljivali sv. krizmu, ali ne znamo ni za kakvu kapelu iz toga vremena. Ispod današnje kapele sv. Križa i na Tučjaku doskora su se mogli vidjeti ostaci grobova. Na njivi, ispod same kapele, kada bi' se kopalo i kada bi bujice napravile vododerinu, pokazale bi se kamene ploče. Na samom lokalitetu zvanom Tučjak bilo je groblje, u kojemu se pokopavalo i u posljednjem vremenu turske vladavine. Tu su sve do polovice ovog stoljeća ležale kamene ploče, očito nadgrobna obilježja. Kada je na spomenutom lokalitetu počeo graditi kuću mještatin Niko Bijelić, lomio je te ploče i ugrađivao ih u temelje kuće. Interesantno, kada bi se pogledala donja strana svake ploče, na njoj se mogao vidjeti isklesan znak križa, dok su gornje površine bile ravne, bez ikakva značenja.

Pored groblja je lokalitet, koji nosi naziv Kasapnica. Bio je to prostor pokriven kaldrmom, kao neko trgovište. Od njega su vodili putevi na četiri strane: prema Banjoj Luci, Gradiškoj, Prijedoru i preko Jorgića klupa za Bronzani Majdan. Sve do prošloga rata Kasapnica je slovila kao seosko trgovište sitnijom i krupnom stokom, gdje se na dan pazara uvijek moglo kupiti i svježe meso.

Groblje Tučjak i Kasapnica bili su značajni i u turskom vremenu. No nadgrobne ploče i spomenuta kaldrma

37) Vidi: N. Bilogrivić, Netiskana doktorska radnja.

kao da nisu iz turskog perioda. Moguće da su nadgrobne ploče iz vremena dolaska Turaka, ali da se tu i prije pokopavalo. Kaldurma na Kasapnici, pravljena od vrste kamena kojeg ima u Motikama, mogla bi biti iz predturskog vremena. Da je to trgovište ustanovljeno u turskom vremenu, nešto bi se o tome znalo.

Jedan dio gornjeg Dragočaja zove se Lipovca. To je mjesto od deset kuća a ni jedna obitelj danas ne nosi to prezime. U popisu ap. vikara fra Marijana Bogdanovića, iz 1768. godine spominju se tri obitelji Lipovaca u sklopu Čivčija, čiji jedan dio čine Lipovci.

U selu Ramićima postoji zaselak Lipovci. U tim Lipovcima ima lokacija zvana kužje groblje, koje sada pripada posjedu Pave Duila. Kada je tu Mile Majdandžić kopao za sadenje vinove loze, na dubini od 50 cm nailazio je na kamene ploče, ispod kojih je otkrio pojedine kosti ljudskih kostura. Naišao je i na sarkofag, samo bez zaklopne ploče, što svjedoči da je taj grob otvaran. Sarkofag je po pričanju očevidaca bio dug oko 2,5 m a kosti golijeni koje su bile sačuvane u tome kamenom koritu govore da je tu pokopan čovjek natprosječne visine (oko dva metra).

Lokaliteti Tučjak i Kasapnica, te zaseoci: Lipovci u gornjem Dragočaju, Lipovci u Ramićima, Lipovci u Bukovici i Lipovci u Budžaku ukazuju na mogućnost postojanja srednjovjekovnog župskog centra, najvjarovatnije na području dragočajske zavale. Gledajući tadašnju župsku organizaciju, simptomatična je praznina između vrbaške i ivaštanske župe. Tako pristupačan i prostran prostor u blizini Vrbaškog grada nije mogao biti nenaseljen. Ipak, i pored ovih argumenata, koji potvrđuju mogućnost postojanja mjesta i župe Lipovac na spomenutom području, ostajemo u domenu razmišljanja i pretpostavki.

Krajem 14. i u 15. stoljeću sagrađeno je više crkava u banjalučkom kraju. Istina, o njihovoj gradnji ništa ne znamo, ali spomen na njihove ruševine govori o njihovom postojanju.

U samoj Baniji Luci zagonetno nam je brdo Lauš. Tu je bilo groblje s crkvom iz predturskog perioda. Ovo potvrđuje i ap. vikar fra Mato Delivić. Godine 1737. navodi da se na Laušu vide temelji crkve, ali nije znao kojem je

svecu bila posvećena⁽³⁹⁾. Ovo isto potvrđuje i don Mihovil Pavlinović, kada bilježi kazivanje jednog banjalučkog muslimana 1874. godine: »...tamo gori na onom brdu Laušu, niki Lauš kraj ostavio manastir i bogomolju i mašete nike kaurse. . .«⁽³⁹⁾. Vjerojatno ova crkva datira iz vremena Ludovika Velikog (1342 — 1382), Ladislava Varnenička (1440 — 1444) ili protukralja Ladislava Napuljskog u vremenu njegovog zanimanja za ugarsko-hrvatski prijestol 1403 — 1409. godine. Isti Delivić piše da je u Banjoj Luci u predturskom periodu bilo više crkava, da je nedaleko od Lauša još uvijek postojala crkva Pohoda BD Marije. U vrijeme njegovog kanonskog pohoda 1737. godine služila je pri pokopavanju mrtvih. Ne spominje da se u njoj održavala služba Božja, pa zaključujemo da je bila jako ruševna⁽⁴⁰⁾.

Predaja sačuvana u narodu donosi nam vijest o postojanju crkve sv. Martina u Jablanu. O njenom postojanju nemamo sigurnih povijesnih dokaza, ali ako je stvarno postojala, morala je biti iz predturskog perioda.

S kraja 14. i iz 15. stoljeća morala je biti i crkva sv. Kuzme i Damjana na današnjem Damljanovcu u ivaštanskoj župi. Da je postojala, svjedoči spomenuti Delivić⁽⁴¹⁾. U Delivićevo doba to mjesto je služilo kao groblje, na kome se često slavila služba Božja. Takva praksa se zadržala sve do danas.

Svećeništvo i redovništvo

Tko su bili dušobrižnici u drevnoj vrbaškoj župi? O tome je teško što određeno reći. Mogli bismo pretpostaviti da su to bili svjetovni svećenici, glagoljaša. U Dalmaciji i južnim dijelovima tadašnje banovine Slavonije, kojoj je pripadala i vrbaška župa, imali su posebni latinizirani naziv »plebanus«. U oskudnoj povijesti Vrbaškog grada teško da

38) Fuori della Città verso l' occidente v'è un lougo detto Laus, in cui si vedeno i fondamenti della Chiesa má non si sa, di che Santo la fuisse», J. Jelenić, Monumenta Franciscana Jugoslavica, volumen I, Mostar 1927., str. 48.

39) M. Džaja, Nav. dj., str. 89.

40) »Non troppo distante da Laus era la Chiesa della Visitazione di M. Vergine adesso serve per la sepoltura de Fedeli«, J. Jelenić, Nav. dj., str. 48.

41) »I Ivanscha é stata una di Santi Cosimo e Damiano Martini, ora quel luogo, serve per sepoltura de Christiani. . .«, J. Jelenić, Nav. dj., str. 49.

nađemo takav naziv za mjesnog župnika, ali posve je moguće da se tako nazivao i poglavar vrbaške župe.

U vrbaškoj i po susjednim župama bio je prisutan i redovnički kler. Ivanovci u Ivanjskoj, cisterciti u Turjaku i više samostana u Dubiti (paulini, templari, ivanovci, dominikanci i franjevci). Posebno su u pastvi bili aktivni pripadnici propovjedničkih redova dominikanaca i franjevaca. Još u 13. stoljeću »plebanusima« dolaze u pomoć franjevački misionari. Vrlo rano, prije 1357. godine franjevci su imali samostan u Grebenu, u današnjoj Krupi na Vrbasu, nedaleko od današnje Banje Luke, uzvodno, na lijevoj obali rijeke. Taj samostan je bio centar Grebenske kustodije, u sklopu Bosanske vikarije. Sigurno je da su spomenutoj kustodiji pripadali prvi franjevački samostani u Bosanskoj Krupi i Otoci, a vjerojatno i oni u Vrbani i Glažu⁽⁴²⁾. Na kapitulu u Pašmanu 7. rujna 1464. godine između učesnika potpisani su »grebanski kustod fra Ilije od Stona i njegov tajnik fra Augustin od Huma«⁽⁴³⁾. U burnim vremenima propasti bosanske samostalnosti ovaj samostan je bio dosta siguran, »jer i njega Papa Pavao II. 1469. g. ubraja u one, u koje se trebaju skloniti povraćene crkvene stvari i dragocjenosti«⁽⁴⁴⁾. Kasnije tu ulogu centra kustodije preuzima novosagrađeni samostan u Jajcu.

U drugoj polovici 15. stoljeća franjevci su se još više angažirali u krajevima donjeg toka rijeke Vrbasa. U vrijeme pada Bosne pod Turke 1463. godine franjevci su imali samostan u Zvečaju. Devedesetih godina 15. stoljeća podižu samostane u Liječvu i novosagarađanoj Banjoj Luci. Dolaskom Turaka nestalo je svjetovnih svećenika i svih drugih redovnika osim franjevaca, koji pored osebujnog redovničkog poziva razviše misionarsku i pastoralnu djelatnost.

42) D. Mandić, Etnička povijest Bosne i Hercegovine, Rim 1967., str. 480.

43) E. Fermendžin, Acta Bosnae, 260 — 262.

44) B. Gavranović, Povijest franjevačkog samostana Petričevc i franjevačkih župa u Bosanskoj krajini, Sarajevo 1959., str. 137.

PRVO DOBA TURSKE VLASTI

Turci dolaze

U borbama domaće vlastele s politikom mađarskog dvora nadošao je i treći faktor, koji iz temelja mijenja situaciju, čime su se prilike počele odvijati neželjenim tokom. U nemogućnosti da održi svoj ugled, zemlje i položaj pred kraljem i susjednim velikašima, vojvoda Hrvoje čini mnogima nerazumljiv potez — zove Turke u pomoć! Uz njihovu pomoć i pomoć većine bosanskih velikaša porazio je Mađare 1415. godine kod Doboja. U mjesecu travnju sljedeće godine umire veliki vojvoda Hrvoje u Kotor-Varošu. Njegovom smrću nestaje moći Hrvatinića. Nakon tih događaja život u banjalučkom kraju odvija se uz uobičajena previranja među velikašima. Mijenjaju se gospodari nad vrbaškom županijom. Ti gospodari dolaze iz redova mađarske gospode. Nažalost, priče o turskoj opasnosti dobivaju sve više mjesta u stvarnosti. Na to ih je uvjerila turska provala još 1414. godine, kada su pojedini odjeli turske konjice upali u Krajinu.

Godine 1428. Vrbaški grad opet dobiva status kraljevskog grada. Nedugo poslije toga dolazi u ruke knezova Blagajskih. Kralj Sigismund potvrđuje im cijelu županiju 1435. godine. Godine 1448. vrbaška župa s gradom Vrbasom postaje posjed moćnoga kneza Martina Frankopana. O tome piše svećenik Grgur, kako spomenuti Martin »... .gospodovaše Vrbaškim gradom. . . i gradom Kozarom«⁽⁴⁵⁾.

Sve učestalije posjete turskih odreda nagovještavale su ono najgore. Godine 1463. Turci osvajaju Bosnu. Dok se sudbina Bosne rješavala pod Bobovcem, Jajcem i Ključem, odredi hitre turske konjice spuštali su se sve do Save. Iznudivši od kralja Stjepana Tomaševića nalog za predaju gra-

45) N. Bilognivić, Netiskana doktorska radnja.

dova, Turci pođoše da zaposjedani preostale bosanske utvrde. S takvim pismenim nalogom Mahmud-paša u zapadnoj Bosni bez borbe zaposjede: Prusac, Veselu Stražu, Livno, Glamoč. . . Iako taj nalog nije vrijedio za Virbaški grad — jer nije bio u sklopu bosanske države, već ugarsko-hrvatskog kraljevstva — čini se da je tu utvrdu Mahmud-ipaša olako dobio. U općoj navali iskoristio je pometnju na drugoj strani. Tom prilikom Turci su mnogo harali po vrbaškoj županiji: mnogo su žitelja pobili ili zarobljene odveli u ropstvo. U Virbaškom gradu smjestili su svoju posadu.

Nakon pada Ključa, Jajca i Vrbaškog grada 1463. godine Turci su zauzeli i Zvečaj, mjesto južno od Banje Luke, na lijevoj obali Vrbasa. U njemu su ostavili posadu od »pedeset janjčara i 30 drugih vojnika, a zapovjednikom te posade učiniše Mihajla Konstantinovica iz Ostrovice«⁽⁴⁶⁾. On je odveden iz Ostrovice kod Novog Brda u Srbiji, odgojen kao janjičar i služio u turskoj vojsci. Kasnije je postao spisatelj i u poznatoj kronici opisao Turke i prilike pod njihovom upravom.

Novonastala nepovoljna situacija dovela je do mađarske intervencije. Mađari poduzimaju vojni pohod krajem iste godine. Sam kralj Matija vodi dio vojske preko Ključa do Jajca a drugi dio, pod rizničarem Imrom Zapoljom forsira Savu kod današnje Bos. Gradiške i kreće dolinom Vrbasa. Zapolja udara na Vrbaški grad, koga brani 50 janjčara i 50 dizdara⁽⁴⁷⁾. Opkolivši i tukući grad topovima, prisili Turke na predaju. Usput su svladali manje posade u kaštelima uzvodno, osim Zvečaja, koga su opsjeli dovoljno jaki odredi. Svladavši preostale zapreke u kanjonu rijeke Vrbasa, cjelokupna vojska stiže pod Jajce. Općim jurišom na Stjepandan oslobode ga od Turaka. Kralj Matija dobro utvrdi grad i postava u nj posadu. Odmah potom pregažena je i mala turska posada u Zvečaju a njezin zapovjednik Mihajlo Konstantinović vraća se pod kršćansko okrilje i piše poznatu kroniku o Turcima. On hvali »Gospoda Boga, što se tako s poštenjem vratio natrag među hrišćane«⁽⁴⁸⁾.

46) H. Kreševljaković, Stari bosanski gradovi, Sarajevo 1953., str. 25.

47) Vidi: Lj. Thaloczy, Nav. dj., str. 85.

48) M. Konstantinović, Istorija ili ljetopisi turski, Glasnik srpskog učenog društva, XVIII, Beograd 1865., str. 145.

Kralj Matija smjesti posadu u Vrbaškom gradu. Popravi i utvrdi kaštela uzvodno do Jajca, pa se vrati preko Save. Od posjeda pri Savi i onih koje su povratili od Turaka Mađžari su stvorili dvije obrambene tvorevine: jajačku i srebreničku banovinu.

Gubitak Jajca potakao je sultana na novu navalu. Godine 1464. turska vojska opet udara na Jajce. I tada su se turske izvidnice pojavile pred Vrbaškim gradom. Dok se ovo događalo kralj Matija se nalazio na dunavskoj obrambenoj liniji. Čuvši da Turci napadaju Jajce, od Đakova je poslao dvije jake kolone, pod zapovjedništvom Imre Zapolje. Uskoro su prethodnice te vojske doprle do Vrbaškoga grada. Usput su protjerale isturene turske odrede. Sultan, misleći da dolazi sam kralj Matija sa svom silom, da ga preduhitri, naredi opći juriš na grad. Kada ne uspije, pobaca topove u Vrbas, digne opsadu i povuče se. Kroničar Hetlai pripovijeda, kako je kralj Matija došao do vrbaškog grada, pa je preobukavši se u trgovca uhodio u turski tabor, čega se sultan navodno prepao⁽⁴⁹⁾. Međutim, povijesna je činjenica da je kralj Matija na dan odlučnog juriša na Jajce bio na Dunavu. Ovo pripovijedanje samo potvrđuje popularnost kralja Matije u narodu i iščekivanje oslobođenja s te strane.

Iako se obranom Jajca održavao obrambeni lanac utvrda na Vrbasu, to ni izdaleka nije značilo sigurnost. Provale Turaka iz srednje Bosne postaju sve učestalije. S njima dolaze pustošenja, rušenja, pljačke, bježanja i odvođenja u ropstvo. U takvoj situaciji Vrbaški grad postaje važno uporište i dostava za Jajce, koje je izloženo stalnim napadima.

U studenom 1480. godine pođe kralj Matija na Bosnu. Glavnina vojske kretala se uz Vrbas prema Jajcu. »Dne 18. studenoga stoji kod varoši Zvečaja (in castris nostris prope oppidum Zwechay in montibus Bosnensibus), a 26. studenoga kod grada Grebena (in unserem Here zungast bey Greben)«⁽⁵⁰⁾. Da li se je gdje s Turcima sukobio, nigdje se ne spominje. No zato su se lako oružane čete (većinom konjanici), koje bijaše još prvih dana studenoga sa Save poslao preko Jajca na Vrhbosnu, više puta namjerile na Turke. Ovo potvrđuje da je kralj Matija s vojskom pošao kroz ba-

49) Isp. Lj. Thaloczy, Nav. dj., str. 91.

50) V. Klaić, Nav. dj., knjiga četvrta, str. 1490.

njalučkii kraj u prvoj polovici studenoga 1480. godine. Nije imao borbi s Turcima, jer su se ovi povlačili pred njegovom glavinom. Zato je lako konjaništvo bilo u stalnom kontaktu s neprijateljem. Čarke s isturenim turskim odredima morali su imati čim su prošli, najvjerojatnije odmah u kanjonu uzvodno od Vrbaškog grada. Odrede lakog konjaništva vodili su hrvatski ban Ladislav od Egervara, jajački ban Petar Dojčin a njima se pridružio i junački Vuk (Zmaj) Grgurević, unuk despota Đurđa Brankovića. Hitro konjaništvo udari od Jajca preko Travnika na Vrhbosnu (Sarajevo), koju spališe. Na povratku zaskoči ih Daod-paša blizu Travnika (prope Dravnik). No hitri konjanici, vođeni sposobnim banovima i srčanim Vukom raspršiše Turke i sretno se vratiše k Jajcu.

I od toga vremena u banjalučkoj kotlini bila su dva naselja, jedno u Gornjem Šeheru na ulazu u usku dolinu a drugo pri centru današnje Banje Luke. Do tada, jedno je, s nazivom Vrbaški grad bilo utvrđeno a drugo, manje i bez kakvoga posebnog značaja kao postaja pred tvrđavom, moguće s jednom od crkava. Situacija je zahtijevala da se i ovo drugo, manje naselje utvrdi, jer u vrijeme narednih borbi oba naselja slove kao utvrde. Iz izvora se da zaključiti da su to dva različita mjesta, na posve maloj udaljenosti. Godine 1494. prvi put se spominje Banja Luka, koje nosi naziv ime naselja što se formiralo u blizini Vrbaškoga grada. Taj novi, utvrđeni grad ne pripada vrbaškoj županiji, nego čini krajinski grad, pod upravom jajačkog bana. Zahvaljujući proučavanjima i objavljenim dokumentima Lj. Thalloczy-a i drugih povjesničara, došli smo do čvrste spoznaje: grad Banja Luka postojao je 1494. godine. Proučavajući te dokumente koji prvi put spominju Banju Luku, od ključne važnosti je jedno uputstvo ugarskog kralja od 6. veljače 1494. godine, koje glasi:

Budim, 6. veljače 1494.

Vlastito uputstvo gospodina kralja Vladislava po milosti Božjoj kralj Ugarske i Češke itd. našim vjernima, poštovanom ocu u Kristu gospodinu Tomi, biskupu đurskom i postulat u egerskih crkava, vrhovnomu našem tajniku i kancelaru, te uglednomu i uzvišenomu palatinu i sucu našega dvora, kao i poštovanom ocu u Kristu gospodinu Stjepanu, biskupu srijemske crkve, osobnom zamjeniku naše nazočnosti i uzvišenomu Ladislavu Kaniškom, banu naših kraljevstava

Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, te vašim zamjenicima u vođenju sudskih poslova, također i svima drugima našega Kraljevstva kojih se to tiče, sucima i pravnicima crkvenim i svjetovnim koji ovo budu vidjeli, pozdrav i milost. Budući da je odani naš poštovani Baltazar Batjyan, ban naše jajačke utvrde u našoj i našega Kraljevstva službi zauzet čuvanjem iste utvrde, a morat će se time i ubuduće po potrebi baviti. U tome on sam i plemići Antun Tarko, Petar Horvat, banovi zamjenici u istoj utvrdi, Juraj Mikulašić u Banjaluci, drugi Juraj de Myndzent u Vrbasu, Toma Horvat u istom Vrbasu, Ivan Czernely u Livču, Nikola i Ladislav iz Gerneka u Kotoru, Dionizije Dabišević u Bočcu, Juraj Popović u istom Bočcu, Ivan Mišljenović u Grebenu, Juraj Tvrtko u istom Grebenu i Vid u Crijepanskom, kastelani, podanici i službenici istog Baltazara Bathyana, koji su na sličan način u našoj službi zauzeti sa svojim gospodarom, neće moći zbog uznemiravanja na zadovoljavajući način obavljati povjerenu dužnost, stoga snagom i formom našeg novog općeg dekreta javljamo vjernima da to znaju. Dano u Budimu u četvrtak iza svetkovine Očišćenja Blažene Djevice Marije, godine Gospodnje tisuću četrístotine-dvadesetčetvrtet⁵¹⁾.

Gradovi u banjalučkoj kotlini dobivali su novčanu potporu iz kraljeve riznice. Sigurno se zna da je 1495. godine banjalučki grad dobio četrdeset sedam a Vrbaški pedeset forinti.

U borbama s Turcima događalo se da su Turci bili u jednoj a ugarsko-hrvatska posada u drugoj utvrdi. Takav slučaj zabilježen je 1518. godine, kada se pred turskim nalletima održalo Jajce s Jezerom i Banjom Lukoma ostali gradovi: Prusac, Bočac, Komotin, Kamengrad. . . i Vrbaški grad bili u turskim rukama.

Ime Banja Luka

Odakle ime Banja Luka? O tome imamo više mišljenja. Za prvu riječ postoje tri tumačenja, tj. da je nastala od riječi:

— banja, toplica, termalna izvor;

51) Dr Pejo Ćošković. . ., Banjaluka, Izdavački Institut za istoriju Banja Luka, 1990., str. 15.

- bašta (bašča, bag);
- ban, banski, jer je prvotna grad Banja Luka bio banski grad, u rukama jajačkoga bana.

Ovo treće mišljenje moglo bi biti najvjerovaitnije, premda ne bi trebalo isključiti mogućnost dopune s prvom varijantom. U tome slučaju prva riječ imena Banje Luke prvotno se izvodi iz riječi ban a kasnije, kada je Fehrad-beg obnavljao grad, ostavio prvotni naziv, ali ne više u smislu riječi ban, banski, nego banja, toplica.

Mnogo jasniji je nastanak drugog dijela imena Banje Luke. Dolazi od riječi luka, luke. Naime, do danas su se po banjalučkoj kotlini sačuvali nazivi za manje ravna mjes- ta uz rijeke i potoke, skućena među brdima. Konfiguracija tla uz Vrbas, gdje je locirana Banja Luka to uvjerljivo po- kazuje. U opisu trapističkog samostana od 5. srpnja 1874. godine spominje se taj naziv, kada se doslovno kaže: »... desnom obalom Vrbasa, pod ravne i šumovite bregove, u prisoju, pustile se pitome luke«⁽⁵²⁾. Ovo je isto zapazio i don Mihovil Pavlinović, kada je u putu »Po Bosni« napisao: »Po lukah što se od zapada niz Vrbas izvijaju. . .«⁽⁵³⁾.

Tursko zaposjednuće Banje Luke

Godine 1500. Skender-paša podsjeda Jajce a njegove predstraže silaze niz Vrbas, kroz banjalučku kotlinu sve do Save. Na to ban Ivan Korvin diže hrvatske banderije: Zrinjske, Frankopane, Karloviće. . . Kraljev pouzdanik Imre Cober dovodi kraljeve čete i streljivo. Palatin Petar Gereb šalje 200 konjanika i četu pješaka. S tim snagama »Ivan Korvin u brzim marševima po banjalučkom drumu iznenadi vojsku, koja je opsjedala Jajce. . . No jedva je otišla glavna vojska, a već se pronose glasovi, da se Turci s novom vojskom spremaju na županiju vrbašku. . .«⁽⁵⁴⁾.

Godine 1502. provalili su Turci i pustošili po vrbaškoj županiji. Jajački ban Baltazar Baćan nije ih mogao u tome zapriječiti.

52) M. Džaja, Banja Luka u putopisima i zapisima, NIŠP »Glas«, Banja Luka 1973., str. 125.

53) M. Džaja, Nav. dj., str. 115.

54) Lj. Thaloczy, Nav. dj., str. 146.

Neprestane provale i robljenje nastavile su se i dalje. Tračak nade sinuo je 1519. godine, kada je kralj Ljudevit sklopio mir sa sultanom. Prema ugovoru, Banja Luka i Vrbaški grad ostaju u kraljevim rukama. No od toga primirja ne bijaše nikakve koristi, jer se Turci nisu držali ugovorenih obaveza. U tako teškoj situaciji Mađari s hrvatskim velikašima žele utvrditi pograničnu zonu na Vrbasu. Godine 1522. piše mađarski kralj Ljudevit palatinu Stjepanu Batoryu, neka piše novom jajačkom banu Gelefyu »nek se kao ban brine za uzdržavanje tvrđava Banja Luke i Vrbaskog grada — castrorum Bana Luke et Orbaszvara«⁽⁵⁵⁾.

Turcima je posebno smetala tvrđava Vrbaskoga grada. Zato su naumili da je razore. Godine 1522. poduzeli su opću navalu na vrbašku županiju, u kojoj su uspjeli zauzeti Vrbaški grad i razoriti ga. Što je od njega preostalo, razvalila je banjalučka posada, da se time ne bi Turci služili kao zaklonom.

Sama ova činjenica, da je Turcima posebno smetao Vrbaški grad, govori da bi on morao biti na izlazu iz uske doline Vrbasa, dakle, na prostoru Gornjeg Šehera, dok je tadašnja Banja Luka mogla biti niže, gdje se održala mađarsko-hrvatska posada.

Inače, ovo je posljednji spomen na postojanje Vrbaskoga grada. Od tada se taj grad više ne spominje. I poslije toga, u turskom periodu povjesničari spominju dva grada, ali Vrbaški više ne spominju.

U prvoj polovici 1525. godine Husref-paša s 20000 vojnika podsjeđa Jajce. Istovremeno se steže obruč i oko Banje Luke. Sav okolni teritorij preplavili su Turci. Čak su negdje na relaciji Trn — Laktaši podigli uz Vrbas tvrđavu, iz koje su priječili dovoz namirnica i opreme. Proslavljeni vojskovođa, knez Krsto Frankopan dolazi u pomoć da odbije navale i opskrbi preostale utvrde. S vojskom od 4000 pješaka i 2000 konjanika u srijedu navečer 7. lipnja 1525. godine prelazi Savu kod Gradiške. Već u petak 9. lipnja njegova je vojska »naišla na prvu od dvije učvršćene i bojnim spravama (con boli) snabdjevene turske utvrde čije su posade kontrolirale promet cestom«⁽⁵⁶⁾. Frankopan ne navodi imena

55) N. Bilogrivić, Netiskana doktorska radnja.

56) P. Čošković, Banjaluka i pomaganje Jajcu 1525. godine, Istorijski zbornik, Instituta u Banjaluci, Banja Luka 1987., str. 27.

dviju turskih tvrđava na koje je naišao. Prateći kretanje te vojske, prvu »neimenovanu tursku utvrdu... trebalo bi tražiti... na području između Laktaša i Trna, 10 — 20 kilometara udaljenosti od Banjaluke«⁵⁷⁾. Moguće da je ta utvrda bila u Klačnicama ili u Trnu, jer tu brežuljci uz sam Vrbas dominiraju dolinom rijeke. Tu utvrdu je knez Frankopan s vojskom zauzeo i razorio. Ušavši u Banju Luku opskrbio ju je i pošao dalje. Naišao je na drugu tursku utvrdu na putu prema Jajcu, kojoj također ne spominje imena. I nju je razorio, stigao do Jajca, opskrbio ga i pod borbom se vratio. Izvještaji ne govore kojim puteni, da li preko Banje Luke ili Ključa.

Godine 1527. rješavala se sudbina madžarskog kraljevstva. Time je na Mohačkom polju zapečaćena sudbina i jajačke banovine. Konačno, Jajce je palo u turske ruke. Tada je Banja Luka bila dosta jak grad, s velikom varoši naokolo, uz obje obale Vrbasa. No i taj grad se morao predati, jer je pala cijela obrambena linija utvrđenja na Vrbasu. Kako je bez borbe predao Zvečaj njegov kastelan Andrija Dresneky, Banja Luka je bila na udaru. »Čuvši za predaju Jajca Andrija Radatović od mlitavosti (segnitiae) i straha upalio je dosta tvrdu banjalučku tvrđavu, sa prostranom varoši nadaleko s obje strane Vrbasa«⁵⁸⁾. Videći opće rasulo i nemogućnost da se održi, odstupio je s posadom preko Save. Turci su zaposjeli spaljeni grad vjerojatno krajem 1527. ili početkom 1528. godine. Tako je banjalučki kraj definitivno došao u turske ruke.

Crkvene prilike za turskih navala

U vrijeme pojave Turaka crkvena organizacija u banjalučkom kraju dostigla je takav stupanj, da se od prvobitne vrbaske župe formirao niz župa na prostoru od Gornjeg Šehera do Save. Vrbaski distrikt bio je najvažniji od svih koji su se nalazili s ove strane rijeke Save. Tako uređen i bogat kraj privlačio je Turke, čim su se pojavili u njegovoj blizini. Prvi upadi sa sobom su donijeli strahovit metež, pljačke, pogibije i odvođenja u ropstvo. Ne bismo

57) P. Čošković, Nav. dj., str. 28.

58) N. Bilogrivić, Netiskana doktorska radnja.

mogli reći da su Turci već tada počeli s paljenjem i rušenjem, jer im do toga još nije stalo. U prvim naletima važno im je bilo pljačkati, nekoga zarobiti a ako se tko usprotivi i pogubiti. Već tada je pučanstvo u banjalučkoj kotlini bilo prorijeđeno. Što je ostalo, zaklanjalo se iza Save ili utvrda. Crkve na otvorenom prostoru postale su lak plijen za pljačke i sknavljenja. One u tvrđavama Vrbaškoga grada i Banje Luke ostale su još neko vrijeme pošteđene. U tako teškom vremenu bilježimo dolazak franjevac u banjalučki kraj, premda su već dugo bili prisutni u susjednom Grebenu (Krupi). Zašto su tada došli, teško je odgonetnuti. Opće je mišljenje, da su došli pod pokroviteljstvom moćnoga kneza Martina Frankopana, »ki v to vrime po milosti Božijoj gospodovaše Vrbaškim Gradom biše špan vse zemlje Vrbaša«⁵⁹⁾. Inače, franjevci su u srednjoj Bosni i ugroženim područjima u toku Vrbasa već tada našli kakav — takav modus vivendi u novonastalim prilikama, pa nas ne treba začuditi njihova prisutnost u Banjoj Luci. U svakom slučaju, imamo podatak, da su devedesetih godina 15. stoljeća došli u novosagrađenu Banju Luku. Spominje se njihov samostan u podgrađu banjalučke tvrđave. Izvori spominju da su 1495. godine dobili dvanaest forinti kao pomoć od kraljevog blagajnika, pečujskog biskupa Sigismunda. No postojanje franjevačkog samostana u naselju pod Banjom Lukom nije bilo dužeg vijeka. Nakon turskih navala, što su uslijedile početkom 16. stoljeća više se ne spominje.

Što je vrijeme više odmicalo, to se sve više i više gasila crkvena organizacija u banjalučkom kraju. Pod naletima Turaka nestajala je jedna po jedna od spomenutih crkava i župa u popisu iz 1334. godine. Rušene su i paljene crkve, najprije one što su dalje od utvrda a kasnije i ostale. Čini se da ih je najviše uništeno u naletima 1500—1502. godine. Vjerojatno su tada stradale crkve i samostani u Ivanjskoj i Lijevču. Postoji narodna predaja da je pred dolazak Turaka bila crkva sv. Martina u Jablanu. Ako je stvarno postojala, pred turskim naletima nije mogla dalje opstati. Vjerojatno je tada stradao i samostan franjevac u podgrađu Banje Luke. Da se održao do definitivnog turskog zaposjednuća Banje Luke, vjerojatno bi se za njega znalo.

59) N. Bilogrivić, Netiskana doktorska radnja.

Što je bilo s crkvom sv. Elizabete na trgu? Da li je propala rušenjem grada Vrbasa 1522. godine? Moguće da su je Turci zapalili, da ju je banjalučka posada posve razvalila pri rušenju ostataka vrbaške utvrde. Ili je nisu dirali, pa ostale kamene zidine poslije turske paljevine. Predaja kaže da su Turci nakon zaposjednuća Banje Luke od kamena te crkve sagradili džamiju Aranudiju.

Poslije razorenja Vrbaškoga grada 1522. godine u banjalučkoj kotlini mogla je ostati samo jedna crkva, ona koja se nalazila u banjalučkoj tvrđavi, koju je još branila ugarsko-hrvatska posada. Po svemu sudeći, mogla bi to biti crkva sv. Ilije u polju, uz pretpostavku, da je to polje na kome je centar današnje Banje Luke i da se tu u svoje vrijeme formirala banjalučka tvrđava i podgrađe. Ako se ta crkva sačuvala pod zaštitom posade, ni ona nije mogla duže opstati. Kada je kastelan Andrija Radatović odstupio s posadom, zapalio je banjalučku tvrđavu. To bi bio i kraj crkvi koja bi se u njoj ili njezinom podgrađu do tada sačuvala. U najboljem slučaju, mogla je biti samo zapaljena.

Inače, to su bili teški dani za katolike banjalučkog kraja. Mnogi su stradali u najezi Turaka, mnogi odvedeni u ropstvo. Ne mali broj je pobjegao preko Save, pogotovo u odstopu 1527. i 1528. godine. Preostali dio ostao je na ruševinama i zabitim mjestima, povinjavajući se novim gospodarima.

Prvo vrijeme turskog gospodstva

Poslije bitke na Mohaču 1527. godine Turci su lako slomili obrambenu liniju na Vrbasu. Težište njihovih napada prenosi se na Bihać, Dubicu i Slavoniju a banjalučki kraj ostaje dublje unutar granica njihove države. Prve godine bile su vrijeme turske organizacije i privikavanja preostalog dijela stanovništva na stvarnost, koja bijaše tako ozbiljna i teška. Banjalučki kraj je odmah po turskom zauzeću desne obale Save potpao pod kadiluk, čije je sjedište bilo u Kobašu, najvjerojatnije 1535. godine. Kasnije je sjedište samog kad Muka preneseno u Banju Luku. Godine 1540. spominje se banjalučka nahija, kao manja administrativna jedinica, koja teritorijalno pokriva širu banjalučku okolicu.

I u novonastalim prilikama Banja Luka dobiva pose-

ban značaj. Iako porušena i opustošena, Turcima je mnogo značila. Do tada su njihova glavna uporišta bila u srednjoj Bosni. Kada se granica razmakla dalje na sjever i zapad, srednja Bosna ostaje dublje u pozadini. Ukazivala se potreba za stvaranjem jačeg uporišta bliže graničnom pojasu. Ta okolnost je navela Turke da Banjoj Luci dadu veći značaj. Tako, sticajem okolnosti Banja Luka i u tursko doba postade značajno mjesto.

Poslije 1528. godine Banja Luka se prvi put. spominje 1554. godine ⁽⁶⁰⁾. Spominje se u dualu kao BanjaLukatejn, jer je čine dva odijeljena naselja, ono u Gornjem Šeheru i drugo u današnjem centru grada. Već tada su ta dva naselja poprimila obilježja kasabe, s većim prisustvom turske sale i nešto islamiziranih etnika ili doseljenka iz srednje Bosne. Naime, već tada su postojali uvjeti za nesmetani rast naselja. Iako je Banja Luka spaljena u odstopu ugarsko-hrvatske posade a Vrbaški grad još prije razoren, ostalo je nešto tvrdih objekata i materijala za novu gradnju. Današnji Kastel u centru grada ne podsjeća na tursku arhitekturu, nego nosi romanska obilježja, što govori da nije posve razoren, nego oštećen kasnije paniran. Dalje, na gravuri koja predstavlja paljenje katoličke crkve u Banjoj Luci 1737. godine most u prvom planu jasno ističe romanske lukove. Sve ovo govori da Banja Luka nije razorena do temelja. Turci su u godinama po zaposjednuću popravili i naselili grad. Da bi osigurali privrženost pokorenog stanovništva kojeg su zatekli u Banjoj Luci. oslobodili su ga raznih obaveza i dadžbina, kako su to inače činili ondje, gdje bi uvidjeli da je to svrsishodno. To je održavalo onaj dio pučanstva koji se našao u gradu i pri njemu. S druge strane to je pogodovalo islamizaciji i stvaranju autohtonog muslimanskog stanovništva.

Za vrijeme najveće turske ekspanzije Banja Luka postaje političko, administrativno, vojničko i trgovačko središte. Sandžak-beg bosanskog pašaluka Sofi Mehmed-paša (1553 — 1557.) prenosi sjedište iz Sarajeva u Banju Luku 1554. godine. On je udario temelje izgradnji nove Banje Luke. Interesantno, opet se razvijaju dva grada, s time, što Mehmed-paša izgrađuje gornje naselje. U Gornjem Šeheru

60) Isp. Vakufnama Sofi Mehmed-paše u Vakufskoj direkciji u Sarajevu.

podizhe brojne dućane, kupke i džamiju kao zadužbinu, koja je izgorjela 4. rujna 1688. godine. Dovodi u grad i namješta mnoge obrtnike, tako da se razvijaju brojni zanati: kovački, krojački, pekarski, halvadžijski, sapundžijski... Prvi veliki han u Banjoj Luci sagradio je spomenuti paša 1554 — 1555. godine u blizini zadužbinske džamije. Pored prizemlja, taj han je imao veliki podrum i sprat sa dvadeset soba i mokri čvor sa dvije kabine. Han je propao 1688. godine. Iz zakladnice spomenutog paše saznajemo da je isti paša uvakufio još jedan han u Gornjem Šeheru, koji je služio za potrebe trgovaca ⁽⁶¹⁾. Tadašnji Gornji Šeher sačinjavalo je devet mahala (pet na desnoj a četiri na lijevoj obali Vrbasa) s pedeset devet dućana. Za Sofi Mehmed-paše bila su četiri mlina na Vrbasu. Od ta četiri dva su bila na lađama u Gornjem Šeheru. Ovo svjedoči H. Kreševljaković kada kaže: »Bilo je mlinova i na lađama. Takva dva mlina bila su 1554. na Vrbasu u Gornjem Šeheru« ⁽⁶²⁾. Ipak, pored svih nastojanja Sofi Mehmed-paše, Gornji Šeher je ostao tipična bosanska varošica s trgovištem.

Dok je Sofi Mehmed-paša gradio u Gornjem Šeheru, donje naselje je statiralo. Bila je to mala kasaba podignuta na ostacima prijašnje tvrđave. Dijelom se širila i na prostor oko utvrde. Još su bili svježi ostaci iz predturskog vremena. Kršćanski grobovi na Laušu svakako su iz doba prije turskog zaposjednuća Banje Luke. Ovo donje naselje počelo se naglo razvijati za vremena Fehrad-bega Sokolovića (beg 1574 — 1580. a paša 1580 — 1588.). Kao upravitelj bosanskog sandžaka udario je temelj većeg i značajnijeg grada pri današnjem Kastelu, gradeći uporedo i u Gornjem Šeheru. Od mnogobrojnih građevina koje je podigao, najpoznatije su džamija Fehradija i karavansaraj. Natpis na spomenutoj džamiji svjedoči da je podignuta 1579 — 1580. godine. Sigurno se može ustvrditi da je zadužbina Fehrad-bega. Prema povijesno utemeljenoj predaji, Fehrad-beg je u

61) Isp. H. Kreševljaković, Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1957., str. 30.

62) H. Kreševljaković, Gradska privreda i esnafi u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1949., str. 7.

Džamija Fehradija

bici kod Radonje 1576. godine zarobio Engelberta, sina generala Auersperga. Za njegov otkup dobio je veliku sumu novaca, koju je uložio u gradnju spomenute džamije ⁽⁶³⁾.

63) Predaja veli, da se Fehrad-beg divio graditeljima i njihovom djelu. Pitao ih je, da li znaju sazidati bolju džamiju. Kada je dobio potvrđan odgovor (da znaju, ali za bolje novce), rasrdio se i zatvorio ih u džamiju, da tu skončaju. No oni sebi naprave krila i odlete. Jedan od njih je preletio Vrbas, tamo pao i slomio rebro, pa se to mjesto zove Rebrovac. Drugi, imenom Petar, pao je na mjesto blizu grada, pa se po njemu to mjesto prozvalo Petričevcem, a treći Bare, odletio je još dalje i tamo gdje je sletio, mjesto je po njemu dobilo ime Barlovci. Ovo je samo zgodna pripovijest nastala na temelju čuvene džamije. Vidi: A. Knežević, Carsko-turski namjesnici u Bosni i Hercegovini, str. 29.; M. Džaja, Nav. dj., str. 218.

Karavansaraj je sagrađen prije 1587. godine. Nalazio se preko puta Fehradije, na mjestu koje se sada zove Hanište, na kome su nekada gradili i Rimljani. U temeljima, koji se otkopavaju u novije vrijeme, otkriven je čup sa 700 primjeraka srebrnog novca, različitog podrijetla. Tu su nađeni poljski groši, habzburški taliri i krajceri, turske akče i dubrovački srebrenjaci. Sav taj novac kovan je u periodu 1490 — 1610. godine. Ovo i u otkopavanjima nađeni predmeti potvrđuju pisanje Evlije Čelebije, da je taj karavansaraj postojao, s desecima malih dućana, brojnim gostinjskim sobama, velikim dvorištem i bunarom, što je sve zapremalo dvije tisuće četvornih metara. O njegovoj propasti pouzdano ništa ne znamo. Najvjerovatnije da je izgorio u jednom od požara 1680., 1724. ili 1737. godine.

Uz džamiju Fehradiju postoji građevina koju zovemo Sahat—kulom. Njen četvorokutni oblik i otvori (malo podsjeća na zvonik crkve) nisu baš u skladu s arhitekturom kompleksa džamije. Baš s te Sahat—kule prvi javni sat u Bosni zakucao je 25. I. 1587. godine.

U međuvremenu, bosanski sandžak se uzdiže na rang beglerbegata (pašaluka) 1580. godine. Dotadašnji sandžak—beg Ferad Sokolović dobiva čin paše i upravlja pašalukom iz Banje Luke do 1588. godine. Sve do 1639. godine Banja Luka je bila rezidencija turskih namjesnika u Bosni i Hercegovini. Ovoj okolnosti Banja Luka treba najviše da zahvali na svome razvoju. Ipak, i u to vrijeme Banja Luka nije u svakom pogledu predstavljala središte Bosne. Zbog pohoda i ratnih operacija turski namjesnici su se najviše zadržavali u Banjoj Luci. Stoga, gledano s vojničkog aspekta, Banja Luka je bila glavni grad. Međutim, mnogo šta rješavalo se u Sarajevu. Iz jednog dokumenta vidimo da je sudstvo u Banjoj Luci 1611. godine bilo podložno velikom sudu u Sarajevu ⁽⁶⁴⁾.

Poslije prenošenja rezidencije u Sarajevo 1639. godine, Banja Luka ~~funkcionirala~~ kao najveći grad u sjeverozapadnoj Bosni i kao važan centar trgovine. U prvoj polovici 17. stoljeća sazidan je u Banjoj Luci han od kamena, s kupolom prekrivenom olovom. Svakako, to je rad dubrovačkih majstora ⁽⁶⁵⁾. Već tada naselje u Gornjem Šehru prestaje da

64) Isp. M. Batinić, Franjevački samostan u Fojnici, Tiskara i litografija C. Albrechta, Zagreb 1813., str. 38.

65) Isp. H. Kreševljaković, Nav. dj., str. 26.

Se razvija i ostaje na razini bosanske kasabe s orijentalnim obilježjem a donje naselje se i dalje širi i razvija. Godine 1660. u Banjoj Luci boravi turski putopisac Evlija Čelebija. U putopisu ostavio je opis Banje Luke. Ovdje donosimo njegova najvažnija zapažanja.

Čelebijin opis Banje Luke

Šeher se prostire od jugoistoka prema sjeveru u **dužini** jednoga sata, s obje strane rijeke Vrbasa, ali s jedne i s druge strane uzak. Pored toga što pokraj svih kuća teče živa voda, svaka bolja kuća (handan) ima vinograd, bašču i ružičnjak, divan kao zemaljski raj. S jedne strane šehera na drugu prelazi se na tri mjesta preko drvenih mostova na rijeci Vrbasu.

Ima svega četrdeset i pet mahala, a najnaseljenije su: Fehradpašina i Saraj-mahala. U svemu ima tri hiljade sedam stotina lijepih čeremidom i šindrom pokrivenih kuća u dobrom stanju. Od visokih dvorova (saraj) ističe se: kajmakanski dvor, koji je vrlo lijep. I Fehrad-pašin dvor je na glasu... Muslimanskih bogomolja (mihrab) ima četrdeset pet. Između svih džamija ističe se poput carske Fehrad-pašine džamija. Svi su joj dijelovi pokriveni olovom... Lijep je i poznat Fehrad-pašin hamam. Njegova vruća voda ilidža je ljekovita, a zgrada joj nije tako lijepa. U svakoj boljoj kući izgrađena su kućna kupatila s pećima (sobali hamam).

Čaršija. — Ima tri stotine dućana, jedan bezistan sagrađen od tvrdog materijala. U njemu je i sada na kapijama s obje strane provučen gvozdeni lanac. On se sastoji od stotinu dućana. To je zadužbina pokojnog Fehrad-bega.

Klima i stanovništvo. — Budući da je klima vrlo prijatna, ovdje žive starci i mladići, velikaši i prvaci, iskusni ljekari i ekonomi, dobri i pobožni ljudi, šejhovi, pisci i pjesnici, zanatlije i razni vještaci. Ima više česma, sebilja i crkava.

Poljoprivredni proizvodi. — Sije se vrlo mnogo krupne pšenice, zobi, prosa, ječma i heljde. To je jako bogat šeher. Za jedan bakarni penjez dobije se oka odlična hljeba... Od voća, međutim, trešnje budu toliko slatke, sočne i ukusne da im nema ravnih u Evropskoj Turskoj (Rum), Arabiji ni Perziji. Melek Ahmed-paši su donijeli jedan sepet trešanja i svaka je bila kolik orah s rijeke Mudurnu u Anadoluu...

Svi smo se divili ovim sočnim trešnjama. Izabrali smo nekoliko komada i u jedan tas terazija stavili jednu trešnju, a u drugi jedan esedi (groš), i vaga se izravнала, a esedi (groš) je težak osam drahma (dirhem). Odatle se vidi koliko je krupna i teška banjalučka trešnja. Ona je po ukusu vrlo slatka i sočna, a djeluje dobro i na probavu. Poznate su, takođe, u tom **karaju** dunje i jabuke. Kupus, koji zovu »**kupuska**«, ima glavu veliku kao kazan, a listovi su mu sočni kao tanki listovi nišeste... ⁽⁶⁶⁾.

Crkvena organizacija i vjerske prilike

Našavši kakav — takav modus vivendi u novonastalim **prilikama**, franjevci su proveli reorganizaciju župa i uopće crkvenog ustrojstva u Bosni i Hercegovini. Od onoga što je preostalo nakon svih razaranja, bježanja, ubijanja i odvođenja u ropstvo, stvorene su nove župe a brigu nad njima preuzela su četiri samostana: Fojnica, Sutjeska, Kreševo i Visoko. U razdoblju 1535 — 1538. godine određene su granice pojedinih samostanskih regija. Prema toj raspodjeli vidimo da su u Krajini preostale sljedeće župe: Banja Luka, Gradiška, Vodičevo, Kozarac i Dubica. Od tih župa fojničkom samostanu dodijeljene su Banja Luka, Kozarac i Vodičevo, kreševskom Dubica a visočkom Gradiška.

Iako je katolički živalj u Banjoj Luci i njenoj okolici u doba turskih navala i zauzeća kraja bio naprosto rasturen, ipak se održao u tolikom broju, da se ubrzo mogla stvoriti župska organizacija. Doduše, franjevački samostan je stradao u razaranjima, ali su franjevci ostali prisutni u narodu. Dakako, teško bi bilo povjerovati, da su katolici s franjevcima koji su ih služili u prvim godinama turske vlasti imali svoju crkvu u Banjoj Luci. U najboljem slučaju, mogli su imati požarom oštećenu crkvu. Nije to bilo vrijeme za normalan vjerski život kršćana. Služba Božja obavljala se po privatnim kućama, šumama, grobljima, teže pristupačnim selima a svećenik — franjevac morao je računati i s činjenicom, da je u stalnoj životnoj opasnosti. Takva je praksa bila u većem dijelu turske vladavine, posebno za vrijeme ratova i unutarnjih previranja. Ipak, stanje katolika u Ba-

63) M. Džaja, Nav. dj., str. 32-35.

njoj Luci bilo je nešto povoljnije, jer su Turci zateklom mjesnom stanovništvu davali izvjesne povlastice. Radi sigurnosti mjesta i privrženosti zatečenog stanovništva »Turci bi prema potrebi cjelokupno stanovništvo izvjesnih gradova oslobodili raznih dadžbina i obaveza. Takvo oslobođenje dobili su mnogi gradovi u Bosni: Sarajevo, Čajniče, Rudo, Travnik, Banja Luka itd«⁽⁶⁷⁾. Kako je Banja Luka bila blizu granice, sultan Murat III. fermanom od 2. XII. 1587. godine oslobađa »stanovnike kasabe Banje Luke od plaćanja svih poreza i daća...«⁽⁶⁸⁾. Iako je ovo pogodovalo islamizaciji domaćeg stanovništva, ipak je išlo na ruku i katolicima, jer su prešutno ili protekcijom pojedini od njih mogli sačuvati dio vlasništva, baviti se trgovinom i zanatstvom⁽⁶⁹⁾. Zahvaljujući svim datostima, krajem 16. stoljeća toliko je ojačala banjalučka župa, da je predstavljala jednu od najznačajnijih u fojničkoj regiji. U ono vrijeme obuhvatala je cijelu banjalučku kotlinu do Klačnica. U drugoj polovici 16. stoljeća formirala se i župa Dragočaj, za sela dragočajske zavale i Ivanjske. Kasnije je nastala i župa Motike, pa je banjalučka župa ograničena samo na grad i bliža sela.

Pored islamizacije, otuđenju jednog dijela katoličkog stanovništva uvjetovalo je i uvođenje novoga, gregorijanskog kalendara 1590. godine. Ostajući uz stani kalendar, jedan dio katolika se otudio i prešao na pravoslavlje. Od tada, pa kroz 17. stoljeće katolici u Bosni rado su se nazivali »sinovi pravovjernih kršćana stare vjere rimske prave«⁽⁷⁰⁾.

Nažalost, odnosi između katolika i pravoslavnih u ono vrijeme nisu bili dobri. Antagonizam je stvoren uglavnom u višim krugovima. Vladike onoga doba isposlovali su na Por-ti niz fermana, prema kojima su sebi uzimali pravo potčiniti sve katolike u turskoj državi. To su postigli na taj način, što su turskim vlastima predočavali, da su svi kršćani na području njihove države istočnog obreda, da uopće nema katolika. Ovo je dovelo do velike oporbe s katoličke strane, pogotovo od strane franjevac, koji su čuvali identitet katoličanstva. Godine 1567. podnijeli su franjevci i katolici iz Bosne tužbu na više pravoslavne poglavare »da hoće s na-

67) H. Šabamović, Bosanski pašaluk, Svjetlost, Sarajevo 1982., str. 18.

68) M. Džaja, Nav. dj., str. 13.

69) Isp. P. Efendija, Bosna i Hercegovina, str. 41.

70) D. Mandić, Etnička povijest Bosne i Hercegovine, Rim 1967., str. 474.

ma i našim svetinjama i svim crkvenim poslovima da raspolažu, pa da ih doista i preuzimaju»⁽⁷¹⁾. Svakako, imali su se na što i tužiti, jar su im činili i nasilja. Banjalučki kraj za duže vrijeme postade poprište tih međusobnih trenja. »God. 1567. pravoslavni pop Lazar Brajković istukao je fra Marka, župnika u Dragočaju više Banja Luke i oteo mu 180 para«⁽⁷²⁾. Braneći se, katolička strana je dokazivala da pravoslavni poglavari nemaju nikakve nadležnosti nad katolicima. Uviđajući opravdanost takve obrane, Turci su povremeno zaštićivali katolike. Najprije 1583. godine došlo do dugo željenog pomirenja. Tada je pred šerijatskim sudom u Banjoj Luci »izmirio se katolički župnih fra Ivan s pravoslavnim metropolitom, ali pod uvjetom, da od katoličke raje ništa ne uzima«⁽⁷³⁾. Sljedeće godine šerijatski sud u Kobašu na Savi i u Sarajevu dosuđuje da metropolit Petrovna ništa ne traži od franjevac a i da im povрати ono, što je već uzeo. Tako su prvi nesporazumi miroljubivo riješeni.

Konsolidacija stanja katolika u 17. stoljeću

U 17. stoljeću, do Bečkog rata (1683—1699.) bile su dosta teške prilike u Bosni i Hercegovini. Iz toga vremena imamo niz proturječnih izvještaja, koji govore o teškim vremenima s jedne i konsolidaciji stanja katolika s druge strane. Iako zaraze nisu teško pogađale žitelje Bosne i Hercegovine u razdoblju 1574—1672. godine, one su u manjoj mjeri harale i u to vrijeme. O tome nam svjedoči zapis nekog franjevca iz Fojnice, kako na bujrltiji bosanskog vezira iz 1615. godine bilježi, da su tada bila »žalosna i kužna vremena«⁽⁷⁴⁾. Radi epidemija, otpada i iseljavanja u austrijske zemlje, rapidno se smanjuje broj katolika u Bosni. O tome stanju piše bosanski biskup fra Franjo Baličević 24. II. 1612. godine papi Pavlu V. »da katolika u Bosni svakim danom nestaje«⁽⁷⁵⁾. No, ipak stanje katolika i njihovih duhovnih voditelja u mnogome se poboljšalo. Pored svih poteškoća franjevci su uspjeli stvoriti dosta čvrstu crkvenu organizaciju.

71) J. Matasović, Fojnička regesta, str. 122. br. 172.

72) D. Mandić, Nav. dj., str. 484.; J. Matasović, Nav. dj., str. 111., br. 70.

73) J. Matasović, Nav. dj., str. 114., br. 93.

74) B. Pandžić, *Relatio de Provincia Bosnae Arg.*, OFM, an. 1623., Mandićev Zbornik, Rim 1965., str. 223.

75) D. Mandić, Nav. dj., str. 191.

Doduše, još uvijek je to bilo daleko od željenog i normalnog, ali uzimajući u obzir sve nepovoljnosti, s velikim zalaganjem učinjeno je maksimalno, što se moglo učiniti. Sve se ovo događalo u vrijeme napona turske moći, kada su Turci bili strah i trepet okolnim zemljama i prijetili zauzećem samoga Beča.

Zahvaljujući specifičnim okolnostima, katolici u banjalučkom kraju održali su se u prilično brojnom stanju. Godine 1623. fra Pavao Papić i fra Juraj Neretvanin u izvještaju Rimu bilježe da u Banjoj Luci i okolici živi mnoštvo muslimana i katolika⁷⁶). Tri godine kasnije Atanazije Jurjević u izvještaju navodi »da u samom gradu Banjoj Luci ima 4.000 kuća, od kojih je 200 **katoličkih** i 50 **pravoslavnih** kuća«⁷⁷). Ovi podaci govore da je katoličko stanovništvo Banje Luke i bliže okolice sačuvano u većem broju, što nije slučaj po svim mjestima Bosanske krajine. Razloga za to treba tražiti najprije u turskim povlasticama, koje su date zatočenom stanovništvu. Postojanje većeg broja katolika u gradu, uvjetovalo je i opstanak još većeg broja po okolnim selima, koja su i dalje ostala pretežito katolička. S manjim grupacijama u Lijevču, Gradiškoj i Kozarcu, banjalučki katolici činili su znatan dio katoličkog življa Bosne i Hercegovine.

Nedaće s Turcima u pogledu službe

Katolici u Bosni i Hercegovini, pa i u samoj Banjoj Luci predstavljali su jedan određeni faktor, koji se nije mogao zanemariti. U borbi za opstanak i za svoj vlastiti izraz uvijek su bili na meti onih Turaka, koji su bili spremni progoniti pripadnike drugih vjeroispovijesti i tlačiti ubogu raju. Osobito su jaki progoni bili 1606—1623., te 1630—1640. godine. Niz fermana i bujrultija iz ovoga doba posvjedočavaju da su franjevcima onemogućavali ono najosnovnije u vršenju službe: obavljanje službe Božje, vjenčavanje, kretanje. . . . Nerijetko su ih globili i vršili svakojaka nasilja. Kada se s njima tako postupalo, možemo si predpostaviti, kako se postupalo s katolicima, koji su imali poznati sta-

76) ». . . valde habitata tam a Turcis quam a christianis (catholicis). . . «, B. Pandžić Nav. dj., str. 225.

77) D. Mandić, Nav. dj., str. 182.: Starine JA, Sv. XVII., str. 12«.

tus raje. U 17. stoljeću te represalije su dobrim dijelom suzbijene apelima na više instance. O suzbijanju tih nepravdi, evo nekoliko svjedočanstava:

— 1611. godine zabrani Mustafa-paša »smetati franjevce, kad preuzimaju župe, te ih oprosti od carine: danjka na puške. Isto tako uze ih u obranu i sarajevski veliki sudac, pisavši Gjufiru, banjalučkom muselimu, da ne globi franjevaca, što pripovijedaju evanđelje; a uopće riješi ih dužnosti, plaćati pristojbe«⁽⁷⁸⁾.

— Godine 1617. na temelju izvjesnog fermana zabranjuje se svim imamima, kadijama i svim drugim državnim činovnicima činiti svako nasilje na franjevcima.

— Godine 1609. bosanski begler-beg Mustafa-paša »naređuje vojvodama, da ne napadaju franjevce i da o potvorama na njih nitko im ne sudi, osim njega samoga«⁽⁷⁹⁾.

— Iz 1627. godine datira prijepis bujrultije na banjalučkog kadiju i muselima, da »ne napastuju fratre što govore misu i što hodaju po selima da zato od njih pare ne traže«⁽⁸⁰⁾.

— Iz 1646. godine datira udžet (sudska presuda) banjalučkog kadije Ibrahim efendije da »fratri mogu po fermanu podučavati Evanđelje u školi, kući itd.«⁽⁸¹⁾.

— Iz 1679. godine datira bujrultija, izdana protiv banjalučkog muselima »po kojoj se fratriba sloboda daje svud vršiti vjerozakonske nauke, vjenčavanje itd.«⁽⁸²⁾.

— Godine 1648. izdao je Hasan-paša teskeru (pismeni nalog), prema kojoj piše, »da fra Blaža iz Banjaluke nitko ne smeta do skele koji nosi 11 tovara voska i još neka-kovih 20 tovara«⁽⁸³⁾.

— Sultan Osman II.(1618—1622.) u fermanu od 1618. godine, kojim zaštićuje franjevce, veli da »ih sada vojvode, subaše i drugi javni činovnici neizmjereno napadaju«⁽⁸⁴⁾.

78) M. Batinić, Nav. dj., str. 38.

79) D. Mandić, Nav. dj., str. 190.

30) J. Matasović, Nav. dj., str. 171.

51) J. Matasović, Nav. dj., str. 148.

82) J. Matasović, Nav. dj., str. 148.

83) J. Matasović, Nav. dj., str. 148.

84) J. Matasović, Nav. dj., str. 302.; D. Mandić, Nav. dj., str. 190.

Poteškoće na mostu u Trnu

Priču za sebe predstavljaju smetnje, koje su turski činovnici činili katolicima na mostu u Trnu. Naime, na desnoj strani Vrbasa, u spomenutom mjestu, bila je manja kasaba s katoličkom crkvom, koja je bila posvećena sv. Ivanu Krstitelju. Tu su se okupljali katolici Trna, Dragočaja i ivaštanskih sela. No kako je banjalučki musliman sa svojim činovnicima ometao franjevece u vršenju službe, ometao je i okupljanje katolika u navedenoj crkvi i pored fermana od viših vlasti, koje su davale franjevcima i katolicima slobodu ispovijedanja vjere. I pored tih ometanja, crkva sv. Ivana u Trnu bila je mjesto okupljanja katolika spomenutih sela. Nevolje su postale veće, kada je most na Vrbasu dotrajavao sedamdesetih godina 17. stoljeća. Ne mogavši prelaziti preko nepouzdanog mosta spomenutoj crkvi, mještani s lijeve strane Vrbasa, te katolici Dragočaja i Ivanjske pres-tali su se izlagati opasnostima na nesigurnom prijelazu, pa su pošli na službu Božju u Dragočaj.

Gdje su to katolici pošli na službu Božju u Dragočaj? U obzir dolaze sljedeće lokacije: Ojdanića brdo, Crkvene i Lovrića glavice.

Ojdanića brdo s trgovištem Kasapnicom i grobljem Tučjakom bilo je pogodno mjesto okupljanja katolika u gornjem Dragočaju. To je blaga uzvisina, dostupna cijelom Dragočaju a zaklonjena i nešto udaljena od grada.

— Crkvene su i u to doba predstavljale značajno groblje. Pojedine nadgrobne ploče i ostaci grobova u žilju stoljetnih hrastova, obaranih u vremenu između dva svjetska rata, idu u prilog ovoj tvrdnji. Osim toga, uz same Crkvene pri Lovrića glavici bio je skromni župski stan dragočajskog župnika. I danas to mjesto mještani zovu »crkvištem«. Na Lovrića glavici je tzv. kužje groblje, čiji se ostaci grobova i danas naziru. Prema predaji, tu su pokopani vjernici i svećenik-franjevac koje su Turci sasjekli za vrijeme službe Božje. Ovu mogućnost bi povijesne prilike u vremenu 1683—1737. godine prije mogle potvrditi, nego demantirati. Kasnije su na tome groblju pokopavali umrle od kuge.

Župnik je običavao držati službu po grobljima, ali i kod župskog stana. Vjerojatno su se katolici okupljali na oba mjesta — na Ojdanića bradu i Crkvenama — a povre-

meno i kod župskog stana, ovisno o pogodnostima i rasporedu kojeg se držao župnik. S vremenom, dominantnu ulogu preuzele su Crkvene. U to vrijeme trebalo bi tražiti početke okupljanja katolika na Crkvenama i crkvu sv. Vida, koju spominju apostolski vikari.

No, vratimo se **zbivanjima** oko trnskog mosta. Ova promjena nije bila po volji pojedinih mjesnim Turcima, jer raja nije više bila na oku u kasabi Trna, nego u udaljenoj, šumom obrasloj glavici Crkvena ili Ojdanića brda. Do tada su im ometali dolaženje na službu Božju u Trnu a sada su počeli zahtijevati od njih da ne idu u Dragočaj, nego kao donedavno, u Trn. Našavši se u neprilici, katolici navedenih mjesta obrate se na Portu. Radi toga izdana su tri fermana na sarajevskog mulu (1675., 1670. i 1680.) i više pašinih bujrultija za 1671. i 1672. godinu, da se prekine s tim nasiljem. Uvažavajući ferman iz 1680. godine banjalučki kadija Hadži Mehmed izdaje muraselu, sudski nalog na kajmekama Džafer-agu, koja u prijevodu D. M. Korkuta glasi:

»Ponosu dičnih i poštovanih, banjalučkom kojmekamu, slavlom Džafer-agi (dugo poživio na slavi i časti!).

Poslije časnom pozdrava javlja (Vam) se:

Povod izdavanja ove murasele su zimije sela Dragočaja i Ivanjske, koji su odvajkada prelazili preko mosta na rijeci Vrbasu te dolazili u kasabu (varošicu) Trn i na uobičajene dame (svetkovine) čitali Evanđelje. Pošto je taj most oronuo (u ruševnom stanju) i nije moguće preko njega prelaziti, oni dolaze u selo zvano Dragočaj koje se nalazi na stani spomenutog mosta i tu čitaju Evanđelje, pa iako ne zauzimaju stav protiv časnom šerijatu i ne krše ga, oni koji su na položaju muteselima banjalučkih i neki posebice (ehl-i orf tayfasi — »duke po sebi«, samovoljnici) govoreći im: »Vi ste prije čitali Evanđelje u varošici (kasabi) Trn, pa zašto sad ne dolazite!«. Oni su se pak na to tužili pismeno sultanu, pa pošto im je preko mene dat u ruke visoki carski ferman, da ne dopustim da ih itko na taj način uznemiruje, ta carska zapovijed je unesena u sindžil, a oni su zatražili da im se izda još i murasela od strane šerijatskog suda, pa im je ova i napisana (izdana). Potrebno je da nikome ne dopustite da kinji (napastuje) zimije (kršćane) spo-

menutih dvaju sela protivno visokom fermandu koji se nalazi u njihovim rukama i protivno časnom šerijetu. I da si zdravo!

Pisano 23 rebi-ul-evvela god. hiljadu devedeset i prve.
Od siromaška

Hadži Mehmeda, kadije

U Bogom čuванom gradu Banjoj Luci.

(Na poledini latinicom):

T. 1071. Mehmed ef. hećim Bosanski piše na Gjafira Muselima Banjalučkog da ne uzima para, zbog toga, što Fratri indil uče, pošto je on dobio Ferman te ga već ima kod sebe za slobodu vjerzakona. M. P. Mehmed⁽⁸⁵⁾.

Važna je tvrdnja u muraseli da su kršćani »odvajkada dolazili u kasabu (varošicu) Trn i na uobičajene dane (svetkovine) čitali Evandjelje«. Time potvrđuje da je Trn s Jablanom važio kao mjesto okupljanja katolika okolnih sela u prvo doba turske vlasti. Crkva sv. Ivana je igrala važnu ulogu među katolicima banjalučkog kraja. Uz to, još je bila svježa predstava i uspomena na crkvu sv. Martina iz predturskog vremena, koja se po svemu sudeći nalazila u Jablanu, pod pretpostavkom da je »sub castro« mnogo niže niz Vrbas ili da je prvotno postojala crkva sv. Martina pri jednom od banjalučkih naselja, da je promijenila patrona a eventualno nova crkva u Jablanu dobila za zaštitnika sv. Martina. Ovo su pretpostavke a predaja donosi nam vijest o postojanju crkve sv. Martina u Jablanu. Ulogu te crkve u prvo doba turske vladavine preuzima crkva u Trnu, posvećena sv. Ivanu Krstitelju.

Sve poteškoće svjedoče o težini stvarnosti života katolika i franjevaca u spomenutom periodu. Stvarnost njihova života, sa svim poteškoćama, stremljenjima i nadanjima. Pri bogoslužju i inače u životu postojala je uvijek opasnost od strane Turaka. Šikaniranja, priječenje službe, nasilja, globljenja i kazne. . . sve su to bile uobičajene pojave toga vremena. Turci su stvarno prevršili svaku mjeru. Za katolike i njihove duhovne vođe nije bilo sigurnosti, jer su potlačeni sloj u njihovoj državi, sloj koji je neprekidno bio u inferiornom položaju. Ako se za izvjesno vrijeme ne

85) H. Kreševljaković, Muteselimi i njihov djelokrug, Sarajevo 1957., str. 132.; J. Matasović, Nav. dj., str. 179.; B. Gavranović, Nav. dj., str. 172.

bi osjećali egzistencijalno ugroženim, nisu mogli doći do komotnosti i bezbrižnosti zbog nameta, zbog samog ranga potlačenog sloja raje. Ipak, i u tolikoj ugroženosti pokazali su veliku otpornost i vitalnost, što im je i omogućavalo da opstanu na rodnoj grudi.

Trožupsko uređenje banjalučkog kraja

Iz 16. stoljeća imamo malo podataka o postojanju župa u banjalučkom kraju. U razdiobi 1535. godine spominje se samo banjalučka župa. Ovo isto potvrđuje fra Franjo Baličević, izvještavajući Rim 1600. godine. No to ne mora značiti da je u to vrijeme postojala samo jedna župa u banjalučkom kraju. U razmirnicama i sudskim raspravama s fanariotima 1567. i 1583. godine spominje se fra Marko, župnik u Dragočaju. Ovo nam svjedoči, da je župa Dragočaj postojala već u drugoj polovici 16. stoljeća. Godine 1623. provincijal fra Marijan Pavlović spominje obje župe a apostolski administrator Bosne, skradinski biskup fra Tomo Ivković 1630. godine spominje i Motike. To je prvi spomen Motika u crkvenom pogledu. Prema njegovom pisanju, moglo bi se zaključiti da su Motike već tada sačinjavale župu, što poznavaoči izvještaja crkvenih dostojanstvenika toga vremena i priznaju⁸⁶⁾. Najvjerojatnije je, da je ta treća župa u banjalučkom okrugu formirana dvadesetih godina 17. stoljeća, moguće i nešto ranije. Spomenuti biskup Ivković u izvještaju o kanonskim obilascima župa po tadašnjoj turskoj Bosni i Slavoniji donosi statističke podatke o mjestima i župama koje je obišao. Ivković je poduzeo više kanonskih pohoda u vremenu 1626—1630. godine. Čini se da je najviše župa obišao 1630. godine. Izvještaj o tim obilascima učinio nam je dostupnim dr. Krunoslav Draganović, objavivši ga 1934. godine u časopisu »Croatia Sacra«. U tome popisu spominje da je prvi put u banjalučki kraj došao iz Gradiške, preko Orubice, Nožičkoga, Lijeve i Laktaša. Čini se da je tada bio samo u dragočajskoj župi, dok spominje da je u Bukovici u dva navrata krizmao 124 krizmanika i 58 u Dragočaju. U istom popisu spominje, da je u drugom

86) Usp. S. Kovačić, De relationibus circa statum ecclesiasticum qua fontes Historici provinciae Bosnae Argentinae OFM saeculis XVI — XIX. Rim 1966., str. 63.

pohodu došao iz Slavonije i obišao banjalučki kraj. Spominje da je u Banjoj Luci krizmao 134, u Motikama u dva navrata 413 i u Dragočaju 140 krizmanika. U istom izvještaju treći put spominje, da je u banjalučki kraj stigao iz Kotor Varoša. Tom prigodom krizmao je u Banjoj Luci 120, u Motikama 117 i u Dragočaju 120 krizmanika. Sve u svemu, obilazeći župe, fra Tomo Ivković je u banjalučkom kraju krizmao **1226** krizmanika. Odavde se može zaključiti, koliko je brojno bilo katoličko pučanstvo u banjalučkom okrugu, podijeljeno u tri župe. Inače, biskup Ivković u Krajini spominje župe, koje se spominju u većini izvještaja iz 17. stoljeća: Banja Luka, Dubica, Dragočaj, Gradiška, Lijevoče, Ljubija, Motike, Majdan i Vodičevo. Za čudo, ne spominje Kamengrad. Od tih župa, ove tri u banjalučkom okrugu potpadale su pod fojnički samostan, koji je tada brojao dvanaest župa. U prikazanom stanju župa po distriktima, oko 1647. godine, ove župe su bilježene sljedećim redom: 1. Fojnica, 2. Lašva, 3. Jajce, 4. Kotor, 5. Banja Luka, 6. Motike, 7. Dragočaj, 8. Kozarac, 9. Kamengrad, 10. Gičija, 11. Dragotin, 12. Vodičevo. Sve su te župe zajedno brojile 5654 katoličke kuće s 12789 vjernika⁽⁸⁷⁾.

Spomenute tri župe u banjalučkom kraju spominje i biskup fra Marijan Maravić u izvještaju 1655. godine, gdje u cjelosti potvrđuje osam godina raniji izvještaj. U izvještaju o stanju i upravi bosanske biskupije, što ga je sastavio biskup fra Nikola Olovčić nakon kanonskih pohoda 1672–1675. godine, da je opis stanja pojedinih župa⁽⁸⁸⁾. Prema tome opisu, u banjalučkoj župi bio je 10. svibnja 1672. godine. Piše da tu nema crkve, da je bila i da su je Turci srušili, pa joj se još vide temelji; Turci priječe održavanje sv. mise, procesija. . . Pored ovako teškog stanja, navodi da župa broji 1200 vjernika, od kojih je krizmao 680. Župu opslužuju dva franjevca iz fojničkog samostana.

U motičkoj župi Olovčić je bio 18. svibnja iste godine. Tu nije našao ni crkve, ni župske kuće. Župu je služio jedan franjevac iz Fojnice. Službu Božju je držao po kućama, grobljima, šumama. . . Župa je tada brojila 700 vjernika, od kojih je krizmao 582.

87) **Isp.** J. Matasović, Nav. dj., str. 148.

83) **Isp.** Starine JA, knjiga XXXVI., Zagreb 1918., str. 35. i 36.

U istom popisu biskup Olovčić spominje da je 24. svibnja pohodio župu Dragočaj. Ni tu ne nađe crkve, ali nađe nešto što bi na nju moglo ličiti, što je sagrađeno na tamošnjem groblju⁸⁹⁾. I ovdje je kao župnik namješten franjevac iz Fojnice, koji se brinuo za župu, koja je tada brojila 1200 vjernika, od kojih je biskup krizmao 953. Neki od župljana su se rastali, zakonske žene potjerali i doveli druge. Biskup bilježi da je jednog takvog naveo na pokoru.

Postoji vjerojatnost da je u to vrijeme stvorena župska organizacija u Trnu. Na području Trna i okolnih sela živio je nešto veći broj katolika. Imali su i svoju crkvu. Dr. Berislav Gavranović tvrdi da su tu franjevci bili rastjerani⁹⁰⁾. Ovo, i dolaženje vjernika u crkvu sv. Ivana navodi nas na pomisao, da je tu bio župski centar. Nažalost, o tome nemamo podataka a i B. Gavranović navedenu tvrdnju ničim ne dokumentira. Po svemu sudeći, bit će da je to bila podružna crkva banjalučke ili dragočajske župe (koje tada nisu imali svojih crkava?). Moguće da se tu i stvorila župa. Ako nije, na tome se radilo i svakako bi došlo do njenog formiranja. U oba slučaja, sva nastojanja su pala u vodu, pošto je došao kraj relativno mirnom periodu. Nadošao je Bečki rat (1693—1699.). U takvim okolnostima nestajale su i veće, postojeće župe, pa od svega toga nastojanja u Trnu nije moglo ništa opstati.

Fra Ambrozije Radman spominje da je u staro doba postojala velika župa Slatina⁹¹⁾. Ako je postojala, mogla je biti samo u 17. stoljeću. Čini se da je i tu moguća koincidencija s Trnom. Dovoljan broj vjernika, prisutnost svećenika uz ostale manje važne uvjete omogućavaju stvaranje župske organizacije. Nećemo nijekati i reći, da to nije bilo moguće u Slatini u 17. stoljeću, ali stvarno o tome nemamo nikakvih podataka, osim spomena A. Radmana, koji nama dokumentarnu podlogu.

Godine 1675. biskup fra Marijan Maravić šalje izvještaj Kongregaciji za širenje vjere, u kojemu spominje župu Dragočaj. Tada je spomenuta župa brojila 1800 vjernika.

89) »... nec hic inveni ecclesiam, sed dignum aliquod, quod fuerit in loco moderni coemeterii« — Starine JA, knjiga XXXVI., Zagreb 1918., str. 35.

90) Isp. B. Gavranović, Nav. dj., str. 172.

91) Kronika Franjevačkog samostana Petričevac.

Župski stan i crkva (ako se tako uopće može nazvati ono što je predstavljalo te objekte) bili su u Orlovcu. Crkva je posvećena sv. Vidu. Uz ovo napominje da se na groblju Crkvene služi sv. misa na blagdan Gospe od anđela. Da li je to oma drvena tvorevina koju spominje biskup Olovčić ili je to novosagrađena crkva na Crkvenama, odakle datira čašćenje sv. Vida i Gospe od anđela? Čini se da već imamo jasnije obrise: groblje Crkvene i u njemu crkvu sv. Vida.

Posljednja spomen na župu Motike i inače na trožupsko uređenje banjalučkog kraja donosi fra Ivan Krst. de Vietri, koji je 1708. godine pohodio franjevence i župe u Bosni, o čemu je napisao izvještaj u Rim. U tome izvještaju spominje i Motike. Kasnije ih nitko ne spominje kao župu.

Crkveni objekti

Iz 16. i 17. stoljeća imamo dokaze o postojanju župske organizacije, prvotno samo u Banjoj Luci, a zatim u Dragočaju i Motikama. Ne vidimo da su te župe imale odgovarajuće sakralne objekte. U 16. stoljeću ne nalazimo ni jedan siguran dokaz o postojanju bilo kakve crkve u banjalučkom kraju, osim vjerojatnosti da je ostala bar jedna, oštećena ili neoštećena za turskog zaposjednuća Banje Luke, koja bi služila svojoj svrsi. U nedostatku sakralnog prostora, katolici su se okupljali na službu Božju po privatnim kućama, grobljima i šumama. Moguće da su katolici popravljali oštećene i spaljene crkve (u samoj Banjoj Luci ili u Trnu), no o tome nemamo nikakvih dokaza.

U 17. stoljeću situacija je bila nešto povoljnija. Znamo što o tome piše fra Nikola Olovčić u izvještaju iz toga vremena. Turski putopisac Evlija Čelebija, zadržavajući se u Banjoj Luci 1660. godine piše da u spomenutom gradu ima crkava. Dvanaest godina kasnije spomenuti Olovčić piše da tu nema nikakve crkve, da je bila i da su je Turci porušili. S druge strane vidimo, da su vjernici Trna, dragočajskih sela i Ivanjske išli crkvi sv. Ivana u Trnu. Da nije bilo kakve bogomolje u samoj Banjoj Luci, vjerojatno bi i banjalučki katolici išli tamo, što bi se spomenulo negdje u zapisima. U kasnijem periodu, 1737. godine izgorjela je crkva u Banjoj Luci. Taj detalj je ovjekovječen na poznatoj gravuri. Tu se može vidjeti da se radi o crkvi sa zvonikom.

Slijedeći povijesne nalaze, mogli bismo reći, da u početku turskog perioda u Banjoj Luci nije bilo crkve, osim ruševina ili teško oštećene, koja tada nije služila svojoj svrsi; da je sagrađena ili popravljena ona koja je za dolaska Turaka bila najmanje oštećena, čime se dovodi u logični slijed iskaz E. Čelebije; da je porušena od strane Turaka, kako piše Olovčić; da je opet sagrađena pred sami Bečki rat, da bi 1737. godine opet upropaštena požarom. U vremenu kada u Banjoj Luci nije bilo crkve, za službu Božju vjerojatno je služila neka adaptirana zgrada, moguće i drvenjara.

U župi Motike nije bilo nikakve crkve, kako piše biskup Olovčić, što je sasvim izvjesno. U nedostatku crkve župnik—franjevac je služio sv. misu po grobljima, šumama, kućama... ⁽⁹²⁾.

U dragočajskoj župi bilo je nešto, što je tek ličilo na crkvu a nalazilo se na groblju, najvjerojatnije na Crkvenama. U početku, to je bilo trošno, od drveta i veoma skromnih dimenzija. Biskup Olovčić ne usudi se nazvati crkvom. To je tipičan primjer običaja starih Slavena, da po doseljenu na Balkan grade crkve od drveta. Taj se običaj sačuvao sve do današnjeg vremena, jer po grobljima još uvijek imamo poneku kapelu drvene izrade, kako po katoličkim, tako i po pravoslavnim. Vjerojatno je ta trošna kapela na Crkvenama bila početak gradnje u dragočajskoj župi, nakon prestanka odlazanja na službu Božju u Trn crkvi sv. Ivana. Nešto kasnije mogla bi biti sagrađena crkva sv. Vida. U nadošlim nemirnim vremenima ubrzo je stradala, tako da se u izvještajima 18. stoljeća spominju samo njeni temelji i ruševine.

Spomenuta crkva sv. Ivana u Trnu je jedina za koju se sigurno zna iz 17. stoljeća. Znamo da je bila u upotrebi. Morala je biti nešto većih dimenzija, dok su u nju dolazili vjernici dragočajskih i ivaštanskih sela. Svakako, bila je i dužeg vijeka, dok u muraseli Hadži Mehmeda iz 1680. godine stoji da su kršćani oduvijek dolazili u kasabu Trn i na uobičajene svetkovine imali bogoslužje.

Imajući sve ovo u vidu, mogli bismo reći da katolici banjalučkog kraja u 16. i 17. stoljeću nisu imali odgovara-

92) »... unos patrum de conventu Foinizae celebrat per coemeteria, per silvas, domos etc« — Starine JA, knjiga XXXVI., str. 135. i 136.

juće sakralne objekte. I ono što su imali, tek je bilo nalik na crkve, slabo građeno i skućenog prostora za stvarne potrebe. Po selima nije ništa drugo preostajalo, nego služiti po kućama, šumama i grobljima. Tu su posebnu ulogu odigrali tzv. prenosni oltari, koji bi se nosili onamo, gdje se održavalo bogoslužje. Na neki način, ti oltari predstavljaju tradiciju pojedinih porušenih crkava, koje su bile zavjetne i u kojima se mogao dobiti određeni oprost. Kako više nije bilo tih crkava po Banjoj Luci i okolici, banjalučki katolici su zamolili sv. Oca da te oproste prenese i veže uz te prenosne oltare. Sačuvan je i tekst te molbe, sadržan u odobrenju Kongregacije za širenje vjere od 25. svibnja 1655. godine. Sveukupni tekst glasi: »Die lunae 21. maii 1655. Fuit congregatio generalis de Propaganda in Fide oollegio eiusdem sac. congregationis in qua interfuerunt... Proponente Em. dno card. Sabellio libellum supplicem porrectum pro parte catholicorum Bagnaluczae in confinibus Ungariae et Bosnae petentium, utindulgentia plenaria concenssa ecclesiae dicti loci a Turcis dirutae transferatur ad altare portatile, ita ut omnes christifideles, qui certa die audient missam in dicto altairi, lucrentuir dictum indulgentiam. Sacra congregatio: cum ecclesia praedicta fuerit a Turcarum barbarie iam diruta nec adsit spaes illam raedificandi, fuit in voto, posse oratoribus satisfieri et ideo iussit pro gratia adeundum esse Saintissimum d. nostrum huncque humiliter supplicandum pro expeditione brevis...«⁽⁹³⁾.

Župski stanovi

Kako nije bio riješen sakralni prostor, tako nije bilo riješeno ni stambeno stanje svećenika—franjevaca, koji su u to vrijeme opsluživali spomenute župe u banjalučkom okrugu. Fra Mijo Batinić navodi, da nije bilo župskih stanova u Banjoj Luci i Motikama. Kako ne spominje Dragočaj, bit će da je tu postojao župski stan. Međutim, ista Batinić piše da je ljeti 1640. godine bosanski vezir poslao svoga povjerenika, da obađe naše kuće u Fojtnici, Jajcu i Banjoj Luci⁽⁹⁴⁾. Ovo nam svjedoči, da je banjalučka župa imala žup-

93) Arhiv Sv. zbora za raširenje vjere, Acta S. C. de Propaganda Fide, vol. XXVII., n. 8.

94) Isp. M. Batinić, Nav. dj., str. 52.

ski stan. Kakvu je reputaciju uživala ta župa, ovo je sasvim normalno. Samo, kakav je to bio stan? Da li iznajmljeni, adaptirani ili vlastiti, sagrađen u te svrhe, to nije nam poznato. Najvjerojatnije je to bila pozajmljena ili kuća dobivena od kojeg uglednog i imućnijeg katolika.

Inače, onaj župski stan u Dragočaju mogao bi biti u takvom stilu, da odgovara svojoj potrebi. Prema svjedočenju fra Martina Nedića, tada su župnici stanovali po kućama drvenjarama, koje su bile zaklonjene šumom ili brdima. »Kućice one po šuman imale su dvie sobice sa malimi prozorčići, još je bila jedna sobica, a to je bila kapela. Takva kapelica imala je zaklopce kao turski dućani, pa bi se zaklopce svetkovinom otvorili, da puk uzmogne viditi misećeg svećenika...«⁽⁹⁵⁾.

Život svećenika—franjevaca

Biti franjevac Bosne Srebrene u ono doba nije bilo ni malo lagodna stvar. Školovati se negdje u inozemstvu značilo je mladost provesti u tuđini i naučiti se komodu. Po povratku i preuzimanju dužnosti uvijek su ih pratili oskudica, neimaština i prezaduženost. Nisu izostajali ni maltretiranja, nasilja, pa i ubojstva, koja su im pričinjavali pojedini goropadni Turci. Nedostajali su im osnovna uvjeti za život, bilo u samostanu, bilo u pastoralnom radu. O tome nam svjedoče crkveni dostojanstvenici, koji su službeno posjećivali franjevce i katolike u Bosni, prije svih barski nadbiskup Patar Massarechi i fra Pavao Rovinjanin. Prvi je bio povjerenik Sv. Stolice a drugi povjerenik vrhovne uprave Reda. Njima treba pridodati i fra Ivana de Vietria, također povjerenika uprave Reda, koji je nešto kasnije, 1708. godine obišao Bosnu, ali opisuje način života, koji je bio u praksi i tokom 17. stoljeća. Prema njihovim zapisima, po samostanima su bili većinom isluženi, iznemogli svećenici—redovnici s časnom braćom. Naizgled, bili su to živi mrtvaci, u tijesnim i mračnim ćelijama. Hranili su se oskudno, dijeleći tu sudbinu s potlačenim narodom. Nisu uzimali kavu, slador ni duhan. Od pića moglo se kod njih naći vino i rakija. Fra Ivan de Vietri nalazi osamnaest svećenika—redovnika u

95) M. Nedić, Stanje redodržave Bosne Srebrene, Đakovo., str. 91.

fojničkom samostanu, kako zajednički žive u siromaštvu, »lijepo male i pjevaju u crkvi, da svakoga zanose na ljubav prema Bogu, dotle, da ih i sami muslimani veoma cijene, zovući ih k svojim bolesnicima«⁽⁹⁶⁾. Župnici su po župama bili aktivni i prezaposleni. Živjeli su od milostinje vjernika, što su rado dijelili s onima u samostanu. Ovi svećenici—franjevci, koji su opsluživali župe u banjalučkom kraju, pod stare dane povlačili bi se u fojnički samostan.

Život vjernika

Život vjernika određen je samim statusom potlačenog kršćanskog stanovništva pod turskom vlašću. Predvođeni duhovnim vodstvom franjevac, bosanski katolici 16. i 17. stoljeća provodili su jednostavan i uzoran vjerski život. Malo se među njima mogla naći psovka, razvratnost i bludni grijeh. Nije bilo kakvih posebnih zabava ni veselja. Njihovo pjevanje bilo je pjevanje pobožnih i junačkih pjesama, uz neizbježne gusle.

Inače, vjerski život im je bio na visini. Posebno su poštivali misnike. Misno ruho, kao i sama svećenička odora predstavljalo je za njih veliku svetinju. Redovito su pred misnicima ustajali, negdje klekli, da bi primili blagoslov. Poste postove tokom gotovo cijele godine, posebno u korizmi. Mnogo su se trudili da prisustvuju sv. misi, prevaljujući velike daljine, idući i po više sati. Fra Pavao Rovinjanin, koji je posjetio Bosnu 1640. godine, piše o njihovoj pobožnosti: »... cijeli dan hodaju, da slušaju Misu. Bude župnik, pa ima pastvu u četiri ili pet sela. Župnik ih sve čeka do podne. U jutro se na vrijeme upute na njegovu metu i idu, gdje će biti misa. Župnik nasred livade načini oltar i služi Misu. Kad je Misa gotova, onda narod jede...«⁽⁹⁷⁾. Ovo isto svjedoči i fra Martin Nedić, kada piše: »Rijedko je svećenik svetkovinom doma misio, no obično na groblju i to među četirir kolca stavio na daske 'altare portatile', a odozgor ga nadkriv granjem, a po granju razastriev kabanice, pokrovice i ćilime«⁽⁹⁸⁾.

96) M. Batinić, Nav. dj., str. 66.

97) J. Kocijančić, Hrvatska uvijek katolička, Tiskarna »Narodne prosvjete«, Zagreb 1940., str. 23.

98) M. Nedić, Nav. dj., str. 91.

Identičan primjer nalazimo u Šargovcu. Ispod kuće Stipe Goluba nalazi se prostor, kojeg stari i sada zovu »oltarišće«. Nekada je to bio kraj obrastao šumom, a i sada je taj prostor obrastao i čina šumarak. Tu su se u tursko doba okupljali vjernici i na spomenuti način na improviziranom oltaru obavljali službu Božju. Tako su se katolici banjalučke kotline okupljali po mjestima, na kojima još nije bilo crkava ni kapela: na Motičkom groblju, kod 'oltara' na Ojdanića brdu gdje je i sada kapela sv. Križa, na Damjanovcu... Svježa uspomena na takva okupljanja je u 'lipama' u Motikama i Đirinom gaju u Šargovcu, ali ovo okupljanje je već novijeg datuma.

Prenosim oltari s mogućnošću oprosta, predstavljali su im posebne svetinje, »Od početka su Mise pa do podizanja sklopitih ruku i s očima uprtim u oltar, a od podizanja pa do kraja Mise prekrštenih ruku«⁹⁹⁾. Ovo je zapažanje Vietria početkom 18. stoljeća, a to je bila praksa i u vremenu, koje mu je prethodilo.

Novi sukob s fanariotima

U drugoj polovici 17. stoljeća opet je došlo do spora s pećkim patrijarhom, ovaj puta Maksimom. On je od sultana isposlovao ferman, kojim je tražio od katolika i svećenika u Albaniji crkvene pristojbe, s namjerom da ih podvrgne svojoj jurisdikciji. Godine 1661. pojavio se i u Bosni, zagrozivši se katolicima i franjevcima, da će se s njima dogoditi isto, što se navodno dogodilo s Albancima. S takvim nastojanjima i prijetnjama prošao je livanjski kraj, da bi se potom pojavio u Banjoj Luci. O tome je zagrebačkog biskupa Petra Petričića obavijestio fra Petar Nikolić, njegov duhovni zamjenik u Slavoniji. U pismu od 24. ožujka piše: »Vaše presvjetle i prečasno gospodstvo obaviješćujem o stradanjima naših katolika, koje je nanio nama kršćanima vladika, raskolnički biskup opetovano kao bijesan vuk uznemirujući nas redovnike i kršćane tako da su u Banja Luci katolici, da se oslobode parnice i napastovanja spomenutoga pećkog patrijarhe, dosada potrošili pet tisuća imperijala,

99) J. Kocijančić, Nav. dj., str. 24.

osim darova i drugih stvari. I pošli su do Carigrada«⁽¹⁰⁰⁾.

Iz ovog izvještaja da se zaključiti, da su vođene žestoke rasprave i obrane pred turskim sudom u Banjoj Luci, kao i na vašim sudištima. Franjevci i katolici jednostavno su se borili i opirali takvom pokušaju patrijarha, premda je ovaj imao ferman u rukama. Videći veliku oporbu na katoličkoj strani, patrijarh napusti Banju Luku.

Godine 1662. vrati se opet iz samog Carigrada. Pođe prvo u Temišvar, gdje je trenutno boravio bosanski vezir Ali-ipaša. Htio je i njega pridobiti za svoju stvar. Nakon toga dođe i u Banju Luku, gdje se zametnu žestoka rasprava. Nato skoči muško i žensko, što god je bilo katolika u obranu katoličanstva. Nakon mnogo tužbi, vike i obrana, obe strane pođoše u Temišvar. Istovremeno neki od katolika pođoše u Carigrad tražiti pravdu. Pred Ali — pašom katolici dosta loše prodoše. Izvukoše Pirovu pobjedu. Potrošiše mnogo novaca u tome parničanju, ali se nekako obraniše. Iste godine molili su katolici iz Banje Luke Kongregaciju za širenje vjere, da im svi katolici u Bosni pomognu otplatiti dug od 8000 skudi, što su ih oni potrošili u Banjoj Luci i Carigradu, da bosanske katolike oslobode nasrtaja patrijarha iz Peći.

Godine 1669. pečki patrijarh opet dolazi u Bosnu, tražeći podložnost katolika. Ovaj puta Banja Luka nije bila poprište sukoba i raspravljanja, jer se sve to događalo u srednjoj Bosni.

Duhovski sajam u Banjoj Luci

Drevni grad Vrbas predstavljao je znatno trgovačko mjesto. Poput svih većih mjesta svoga vremena imao je i svoj godišnji sajam. O tome sajmu prije dolaska Turaka ništa konkretno ne znamo, ali pojedine datosti govore u prilog njegovom postojanju. H. Kreševljaković je slušao u Sarajevu i Banjoj Luci kako upućeni govore, da je banjalučki sajam star kao i samo mjesto, što znači, da je uspostavljen prije dolaska Turaka, u vrijeme kada je Banja Luka »bila izrazito katoličko mjesto«⁽¹⁰¹⁾. Vjerojatno je objedinio trgo-

100) J. Šimrak, Marčanska eparhija, Bogoslovska smotra, XVIII., Zagreb 1930., str. 41.

101) F. Sedić, Godišnji sajam (vašar) u Banjoj Luci, Zbornik krajiških muzeja, NIŠP »Glas«, Banja Luka 1974., str. 90.

vačku tradiciju oba naselja na teritoriju današnje Banje Luke. Održavao se svake godine o blagdanu Duhova, računajući po Julijanskom kalendaru, kojeg su se kršćani u Bosni držali do 1590. godine. Sama ta činjenica govori, da je sajam postojao i prije dolaska Turaka. Da je uspostavljen u turskom vremenu, ne bi bio vezan uz kršćanski blagdan.

Blagdan Duhova je pomična svetkovina, ovisna o Uskrsu. Kako se Uskrs pomiče, prema njemu se pomiče i pedeseti dan nakon njega, Duhovi. Sam blagdan Duhova slavio se tri dana. Najvjerojatnije se u proslavi Duhova pred jednom od crkava formirao godišnji sajam. Počinjao bi na sam blagdan Duhova i trajao osam dana. Najsvečanije bi bilo noću uoči samog blagdana.

Turci su svojim dolaskom mnogo šta promijenili u banjalučkom kraju. U želji da imaju značajno uporište i sjedište Bosne pod svojom upravom, dali su se na izgradnju banjalučkih naselja. Ovakav razvoj i značaj Banje Luke doprinio je i jačanju trgovine. Iako je to nemirno vrijeme, trgovačka razmjena s austrijskim zemljama nije zamrla. Veliki broj dućana (malih trgovačkih radnji) u samom gradu nudio je svakovrsne artikle a cjelokupna banjalučka regija bila je bogata svakovrsnim poljoprivrednim proizvodima. Uzevši u obzir sve pogodnosti, Banja Luka je postala najveći trgovački centar u ovome dijelu turske carevine. Godine 1554. predstavljala je značajan sajamski grad, što se može vidjeti u zakladnici Sofi Mehmed-paše. Tu su u vrijeme sajma mogli zapaziti trgovci iz svih dijelova zapadnog Balkana. Kako je na lokalitetu »Haništa« nađen ćup poljskih groša, austrijskih talira i krajcera, turskih akči i dubrovačkih srebrenjaka iz vremena 1490—1610. godine, mogli bismo zaključiti, da su trgovci svih tih zemalja i gradova uzimali udjela u sajmu u Banjoj Luci.

U vrijeme održavanja sajma trgovalo se po dućanima u oba naselja, ali centar trgovine bilo je sajmište, na praznom prostoru iznad Donjeg Šehera, s obje strane puta prema Gornjem. Tako je bilo u 16. i 17. stoljeću, a kasnije je trgovaste bilo ispod Kastela, uz rijeku Crkvenu.

Uvođenjem Gregorijanskog kalendara 1590. godine nastalo je podvajanje. Katolici su prihvatili novi kalendar, a pravoslavni ostali uz stari. Radi prihvatanja novog kalendara, sajam više nije bio na katolički blagdan Duhova, pa se

otada spominje kao sajam, koji se održava na pravoslavni god Duhova. Ipak, ovo nije smetalo katolicima da uzimaju udjela na sajmu, koji je ostao pri datumu starog kalendara.

Znameniti franjevci iz prvog doba turske vladavine

1. Fra Tomo Ivković, po nekima rođen u Banjoj Luci oko 1573. godine. Obavljao je dužnost kapelana u Banjoj Luci osam godina ⁽¹⁰²⁾. Dalje je obavljao dužnost savjetnika i kustosa provincije Bosne Srebrene. Također je bio provincijal 1616–1619. godine. Po drugi puta je izabran za provincijala 1625. godine. U međuvremenu je imenovan skradin-skim biskupom i administratorom bosanske biskupije. Bio je glasoviti propovjednik i uzoran redovnik. Takav dojam ostavio je i na Turke i domaće muslimane. U fermanu sultana Murata IV. (1623–1640.), izdanom u siječnju 1621. godine, za njega se kaže da je »ogledalo i prvolik (prototipu) ispovijedajućih vjeru Kristovu«⁽¹⁰³⁾. Umro je u Lučnici kod Jajca 1633. godine.

2. Fra Mato Benlić, rođen 1609. godine u Banjoj Luci. Potječe iz ugledne obitelji. Prvo znanje stekao je kod spomenutog fra Tome Ivkovića, tadašnjeg banjalučkog kapelana, koji ga ponuka da izabere redovnički i svećenički poziv. Obavljao je službu kapelana u Sarajevu pet godina. Potom je bio župnik u istom mjestu, gvardijan fojničkog samostana, definitor i provincijalni ministar. »U svakom officiu veliko ime nosaše«⁽¹⁰⁴⁾. U prvoj godini provincijalstva bi postavljen za beogradskog biskupa 1651. godine. Bio je pristupačan čovjek, blage i dobre naravi, pa su s poštovanjem na njega gledali i vjerni narod i svećenici. Mnogo je propatio zbog turskog nasilja. ». . . u Temišvaru u kuli najtverdoj tamnici je podnosio gvozdenim singjirim stegnut; u Srijemu bukagiam i singjirima je bio sputjen. . .«⁽¹⁰⁵⁾. Podnosio je sve te nevolje radi kanonskih obilazaka, koji su se svodili uglavnom na krizmavanje. Nikome se nije tužio na nevolje. Umro je 1674. godine u Velikoj, u Slavoniji i tu pokopan u crkvi sv. Augustima.

102) »Capellano otto ann a (Banja Luka), E. Fermandžin, Acta Bosnae, str. 374.

103) M. Nedć, Nav. dj., str. 26-27.; J. Matasović, Nav. dj., str. 137.

104) I. F. Jukić, Sabrana djela, Svjetlost, Sarajevo 1973., str. 42.

105) I. F. Jukić, Nav. dj., str. 42.

3. **Fra Franjo Miletić**, za kojega se kaže da je bio dobar i častan redovnik⁽¹⁰⁶⁾ rođeni je Banjalučanin. Na kapi-tulu u Fojnici 1662. godine izabran je za provincijala i tu je dužnost obavljao do 1666. godine. Bio je učen i uticajan čovjek, u koga je Propaganda imala puno povjerenje.

4. **Fra Nikola Hadžić**, iz Banje Luke, bio je u starješinstvu redo-države Bosne Srebrene sredinom 17. stoljeća. Pri-pada plejadi znamenitih franjevac svoga vremena.

5. **Fra Blaž Kotoranin**, umro je u Banjoj Luci 1682. godine⁽¹⁰⁷⁾. Bit će da je to onaj Blaž, kojeg Hasan-paša spominje u već navedenoj teskeri. Vjerojatno je dugi niz godina živio i radio u Banjoj Luci u svojstvu župnika.

* * *

Inače, u 16. i 17. stoljeću Banju Luku su pohodili, pro-lazili i u njoj boravili: barski nadbiskup Petar Massarechi, makarski biskup fra Bartol Kačić, Atanazije Jurjević, fra Pavao Papić, fra Juraj Neretvanin, te turski putopisac Evlija Čelebija. Postoji predaja, da se Sulejman Veličanstveni, na povratku iz Bečkog rata zadržao i odmorio u Banjoj Luci, što se povijesno ne može dokazati.

106) Isp. »... religiosus, bonus et honestus«, J. Božitković, Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala 1339-1735., Beograd 1935., str. 86.

107) Isp. Nekrologij samostana Petrićevac

BEČKI I BANJALUČKI RAT

Slijed događaja

Relativno mirno razdoblje u Bosni završi se koncem 17. stoljeća. Godine 1683. nastade Veliki bečki rat, koji je trajao sve do 1699. godine. Poprište najvećih sukoba bio je široki prostor omeđen Bečom, Budimom, Skopljem i Sarajevom. U ovome ratu skršena je velika turska moć. Premda su Turci u jugoistočnoj Evropi i dalje predstavljali značajan faktor, baš tada su izgubili ofanzivnost, što je bio kraj njihove ekspanzije. Granica turske carevine postade rijeka Sava na sjeveru Bosne. Izgubivši Slavoniju i Liku, mnogi se Turci naseliše u Bosni.

Opća situacija u tadašnjoj Bosni i Hercegovini bila je veoma teška. S ratnim stanjem neizbježno dolaze oskudica u hrani i zarazne bolesti. Posebno teško je bilo 1690. godine. O tim nevoljama piše fra Nikola Lašvanin: »I pomori oganj u prolitje gore nego kuga. — Iste godine pada snijeg ma žito. I bi glad koga nije nitko zapamtio. . . Pomr mlogi narod od glada. A bižanija bižaše od Save prid vojskom cesarovom. Kud god bi se mako, ležahu mrt(va)ci: nit se kopahu, nit imadijaše tko. (Ljudi) jidahu resu liskovu, s drvja koru, vinovu lozu, pse, mačke. . . u Banjoj Luci, koga bi obisili, obnoć bi ga gladni ljudi svega izili. A u to vrime paša sicijaše i višaše i uskoke i raj, koga god bi doveli, i te bi ljudi mrt(va)ce izili. . .«⁽¹⁰⁸⁾. Ovakvi slučajevi antropofagije svjedoče, dokle su rat i glad doveli narod u Bosni i Hercegovini, kao i u samoj Banjoj Luci.

Pored svih ovih nevolja, sama Bosna postade pozornicom ratnih sukoba. Austrijska vojska najprije popali Jezero i Stinu 1687. godine a zatim razbi Turke pod Sasinom

108) N. Lašvanin, Ljetopis, IRO »Veselin Masleša«, Sarajevo 1981., str. 64.

kod Sainskog Mosta. Sljedeće godine Austrijanci zauzimaju Banju Luku, ali se uskoro povukoše. Godine 1697. provali princ Eugen Savojski s lakim konjaništvom i pješaštvom u Bosnu. S velikom brzinom kretao se uz rijeku Bosnu prema Sarajevu. Lako ga osvoji, zapali, pa se isto tako brzo vrati iz Bosne. Karlovačkim mirom završi se taj veliki rat 1699. godine.

Godine 1716. Turci opet zarate s Austrijom i Mletačkom, no princ Eugen ih do nogu potuče kod Petrovaradina. Osvojivši Temišvar iste godine, s velikom vojskom pođe na Beograd. Sljedeće godine ga osvoji, razbivši opet sakupljenu tursku vojsku. Požarevačkim mirom, sklopljenim 21. srpnja 1718. godine Austrija pripade i zemljište u Bosni s desne strane Save, u širini deset do petnaest kilometara. Pod Banjom Lukom granica je bila negdje ispod N. Topole..

Poslije ovih događaja bilo je mirno do 1737. godine, kada je planuo novi rat, u kome je Banja Luka bila veliko bojište. Te godine autsrijska vojska polazi na Banju Luku pod komandom princa Hildbugrhausena, koji 22. srpnja stiže u Trn. Austrijske čete su opsjele i tukle Banju Luku. U borbama je izazvan požar, koji je nanio mnogo štete gradu. U tome požaru stradala je i katolička crkva u samom gradu. U borbama na prilazima gradu pogibe banjalučki zapovjednik janjičara Salih-aga, koji smrtno rani generala Müfflinga¹⁰⁹). U međuvremenu, Ali-paša Hećimović stigne s bosanskom vojskom i 4. kolovoza razbije Austrijance na desnoj obali Vrbasa. Nakon toga glavnina austrijske vojske, koja se nalazila na lijevoj obali, odstupi i povuče se ispod grada. Poslije ove i nakon borbi na Beogradu sklopljen je mir u Beogradu 18. rujna 1739. godine, po kome Austrija izgubi desnu obalu rijeke Save, čime ista rijeka opet postade granicom za dugo vremena.

Stradanja katolika

Sve ove godine sukoba s Austrijom bile su fatalne za bosanske katolike, pogotovo tamo gdje su bila mjesta sukoba i prelazaka vojske. Veliki broj katolika iselio se i po-

109) Isp. H. Kreševljaković, Kapetanije u Bosni i Hercegovini, Svjetlost, Sarajevo 1954., str. 77.

bjegao preko Save. Najviše ih je otišlo iz područja slivova rijeka Bosne, Sane i Une. I banjalučki kraj nije bio pošteđen od razaranja i seobe, pogotovo kada je austrijska vojska u dva navrata bila pod Banjom Lukom, a sama granica neko vrijeme bila južno od Save. Ipak, većina katolika banjalučkog kraja ostala je na svojim ognjištima. Ostavši na rodnoj grudi, zaprijetila im je opasnost od Turaka. Pro nosili su se glasovi da austrijska vojska napada Bosnu na traženje njenih franjevaca i katolika. Bez obzira na pretenzije Austrije, ovo je istina, jer su pojedini župnici preveli mnoge župljane u Slavoniju, a pojedini su uvelike pomagali austrijsku vojsku, kao npr. fra Andrija Vojnović, župnik u Vodičevu, koji je za te zasluge predložen samom carskom vijeću u Beču za nagradu i odlikovanje. Kolika je opasnost prijetila katolicima koji su preostali na području turske Bosne, govori i srdito raspoloženje bosanskog vezira Ali-paše Hećimović. Svakako, njemu nisu bile tajne sklonosti franjevaca i katolika prema katoličkoj Austriji. Kako su ga na to upozoravali i preuveličavali tu stvar, vodeći vojsku u pomoć opsjednutoj Banjoj Luci, zagrozio se franjevcima i katolicima: »Hodite. . . da se na(j)pri udarimo s Nimci, a kad se vratimo, sve ćemo okrenut pod mač i nabit na kolje što je muško do sedam godina, a žensko u ropstvo«⁽¹¹⁰⁾. Posebno su bili kivni na franjevce, kada su izjavljivali, da će po završetku rata isjeći sve »što se konopcem paše«. Takvo neraspoloženje Turaka prema katolicima, zona ratnih operacija u koju su ulazila i katolička sela pri samoj Banjoj Luci i blizina granice, neminovno je uticala na ugrožene da se odluče na bijeg preko Save. Preostalima na rodnoj grudi uslijedilo je mukotrpno pravdanje i borba za opstanak.

Pravo je čudo, kako su se u takvim prilikama održale župske zajednice. Sve tri banjalučke župe (Banja Luka, Motike i Dragočaj) bile su u gradu ili njegovoj bližoj okolini, gdje su se odvijale ratne operacije. Banjalučka župa se održala za vrijeme Bečkog rata, dok su se Motike kao župa još samo neko vrijeme održale. Fra Ivan Krst, de Vietri u izvještaju iz 1708. godine spominje da u Banjoj Luci postoji župa s dva svećenika, od kojih jedan djeluje u gradu a drugi

110) N. Lašvanin, Nav. dj-, str. 175.

na seoskom dijelu župe. U istom izvještaju spominje Motike kao župu⁽¹¹⁾). Ovo bi se moglo uzeti kao vjerodostojno, samo nas čudi, zašto spominje dva svećenika u toj župi. Moguće da je drugi tu bio privremeno, došavši iz susjedne župe Dragočaja, koja je bila u rasulu. Zato župu Dragočaj i ne spominje. Turci su porušili župski centar u Orlovcu. Predaja kaže, da su tu sasjekli svećenika i narod okupljen na bogoslužju. »Kužje groblje« na Lovrića glavici, s ostacima nadgrobni spomenika podržava tu neprovjerenu tvrdnju. Nismo sigurni kada se ugasila župa Dragočaj. U svakom slučaju, nestala je u vremenu ili poslije Bečkog rata. Moguće da je svećenik zadužen za ostatak župe i novo prestrojavanje stanovao kod motičkog župnika, čime bi doveli u logičnu vezu iskaz Vietria o dvojici svećenika u Motikama.

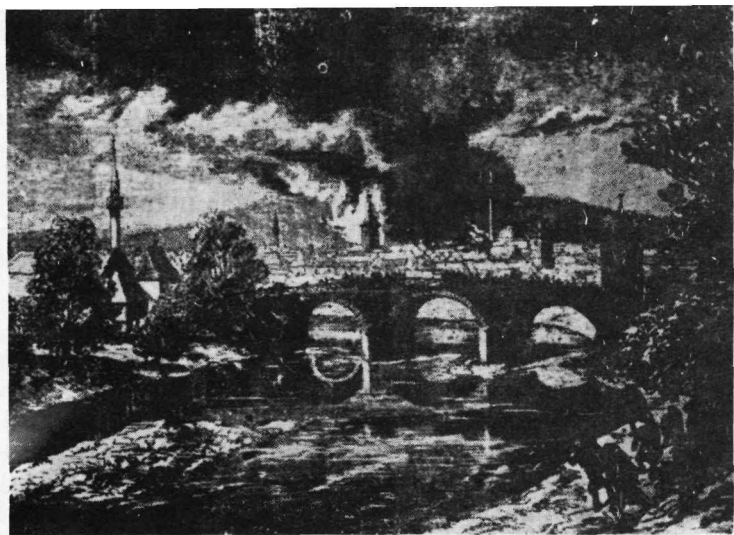
Nova situacija, u sasvim otežanim okolnostima, zahtijevala je reorganizaciju. Banjalučka župa mijenja sjedište. Iz grada seli na Papirikovac, kod današnjeg regionalnog medicinskog centra, gdje su kuće obitelji Glavaš. Od dragočajske i motičke župe stvara se nova župa Ivanjska, sa sjedištem pod Bobijom. Odatle su franjevci služili i dragočajska sela i Motike. U Kronici franjevačkog samostana Petričevac, navodi se 1720. godina kao vrijeme utemeljenja župe. Sigurno se može reći da je već 1737. godine postojala novoformirana ivaštanska župa i da ju je papa Klement XIII. 1757. godine proglasio rezidencijom, posvećenom sv. Mihovilu. Time se gubi spomen na župe Dragočaj i Motike, koje su pri gradu više stradale, pa se održao veći broj katolika po udaljenijim mjestima (ivaštanska sela, Dikevci, Ojdanići, Stranjani, Matoševci. . .), što je — pored sigurnosti — razlog da se sjedište nove župe prenese dalje od grada.

Ratovi, hladne zime, neimaština, epidemija. . . stalno su se smjenjivale. Godine 1731. bila je tako hladna zima, da se pomirala sitna stoka. Tako je stradala perad, da se teško moglo naći jaje, da se skuha i oboji za Uskrs. Epidemija (kuga) je u manjoj mjeri harala po Bosni 1707. godine. Godine 1732. od kuge se otrova sva Bosna. »U Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci. . . na dan bi se po trista mrtvaca ko-

111) Isp. M. Batinić, Nekoliko priloga bosanskoj crkvenoj povijesti, Zagreb 1885., str. 17.

palo. I u svoj Bosni nit osta grad, varoš ni selo, gdi nepomori«⁽¹¹²⁾. Spomenuta epidemija još više je prorijedila ionako **prorijedeno** stanovništvo katoličke pripadnosti po Banjoj Luci i njenoj okolini. Od sedamdeset katoličkih kuća u gradu, poslije haranja epidemije, preostalo je dvadeset⁽¹¹³⁾. Procjenjuje se da je tada nastradalo oko 7000 Banjalučana⁽¹¹⁴⁾.

U ratnom vihoru porušeni su župski centri. Župska crkva u Banjoj Luci je stradala u požaru pri opsadi grada 1737. godine. Nestala je i crkva sv. Ivana u Trnu, pošto je bila na udaru, jer su dolinom Vrbasa prolazile vojne formacije zaraćenih strana. Razoren je i župski centar u Dragočaju. Praktično, banjalučki katolici su u vrijeme spomenutih ratova ostali i bez ono malo crkava.

Palenje katoličke crkve u Banjoj Luci 1737.

112) N. Lašvanin, Nav. dj., str. 173.

113) Isp. J. Jelenić, »Monumenta Franciscana Iugoslavica«, volumen I., Mostar 1927., str. 47-48.

114) Isp. D. Spremo, Banja Luka, Banja Luka 1966., str. 77.

IZVJEŠTAJI APOSTOLSKIH VIKARA

Izvještaj fra Mate Delivića

Za poznavanje povijesti banjalučkog kraja iz prve polovice 18. stoljeća od dragocjene je važnosti izvještaj apostolskog vikara fra Mate Delivića, koga je sastavio 1737. godine, na temelju prethodnih kanonskih pohoda i obilazaka župa. Naime, posljednji biskup koji je obišao banjalučki kraj 1672. godine bio je fra Nikola Olovčić. Punih pedeset i sedam godina biskupi nisu mogli obilaziti župe po Bosni. Očigledno da može obilaziti župe, ap. vikar fra Mato Delivić poče s pastirskim obilascima. U banjalučki kraj došao je prije 22. srpnja 1737. godine, dakle, prije banjalučke bitke. U banjalučkom kraju nalazi dvije župe: Banju Luku i Ivanjsku. S dosta detalja opisuje Banju Luku i raspored sela. Njegov izvještaj sadrži i prvi detaljan opis novoformirane župe Ivanjske.

1. Banja Luka Opisujući grad Banju Luku, navodi da ima: 2979 turskih kuća, 37 džamija s glasovitom Fehradijom, utvrdu s kulom, zidovima, skladištima i tvrđavskim topovima. Rijeku Vrbas premoštava više drvenih mostova.

Prije haranja kuge 1732. godine u gradu je bilo preko sedamdeset dobro stojećih katoličkih kuća. U vrijeme njegovog obilaska sam grad je imao dvadeset katoličkih kuća. Katolici žive u velikoj bijedi. Nekada je u gradu bilo više crkava. Spominje temelje crkve na Laušu. Nedaleko od Lauša bila je crkva Pohoda BDM, koja je u to vrijeme služila za pokopavanje vjernika. Vjerojatno je to spaljena, oštećena crkva, koja tada nije mogla služiti svojoj svrsi, nego je korišćena prilikom sahrana. U Banjoj Luci je tada bio župnik fra Anđeo Stuparević iz Fojnice. Sjedište župe bilo je u gornjem dijelu sela Petrićevac, na Paprikovcu. Tu je

župnik imao malu kućicu i skromnu drvenu kapelu, sa slikom BDM⁽¹¹⁵⁾. Predstavljajući župu, donosi njeno brojčano stanje po selima:

Banja Luka:	20	kat.	kuća,	150	vjer.,	kriz.	na	Petrićevcu	117
Petrićevac:	15	"	"	160	"	"	"	"	146
Rekavice:	2	"	"	17	"	"	"	"	12
Delib. Selo:	6	"	"	47	"	"	"	"	35
Šušnjar:	2	"	"	15	"	"	"	"	9
Derviši:	4	"	"	28	"	"	"	"	20
Priječani	10	"	"	117	"	"	"	"	102
Debeljaci:	16	"	"	123	"	"	u	Debeljacima	105
Rebrovac:	13	"	"	87	"	"	"	"	70
Svega:	88			744					616

Iz naznačene tabele vidimo da se župa ograničavala na grad i sela pri gradu a na sjever se prostirala na Derviše i sela s desne strane Vrbasa.

2. **Ivanjska** Opisujući Ivanjsku uočava njezin lijep položaj, veličinu i brojnost katolika. Prezentira dojam jedne uređene, čisto katoličke župe. Na prostoru te župe, u red-turskom periodu bilo je više crkava. Jedna od njih bila je i crkva sv. Kuzme i Damjana na današnjem Damjanovcu. Bit će da je tu postojala skromna crkvice posvećena navedenim svecima, podignuta poslije 1334. godine, a prije dolaska Turaka. Navedeno mjesto je i tada služilo kao groblje, na kojemu se često slavi sv. Misa među stupovima, iznad kojih se za tu prigodu razastru kabanice. U središnjem dijelu župe je jedino brdašce, zvano Crkvene, s kojeg se vidi panorama cijele župe. Na tom brdu bila je crkva sv. Vida mučenika. Kako je to mjesto pristupačno vjernicima, svakog blagdana dolazi svećenik iz župskog stana ispod Bobije i slavi sv. Misu. U Motikama je bila crkva Svih Svetih. Vjerojatno je to bila skromna kapela, a datira iz vremena pred-

113) »... dove il Parocho ha una piccola cassetta, et una sealleta di legno. con dentrovi una Imagine dela B. V. Maria«, J. Jelenić, Nav. dj., str. 47.

turskog ili iz sedamnaestog stoljeća, kada su Motike činile župu. I u vrijeme Delivića tu je bilo groblje, na kojemu se često slavi sv. Misa.

Dalje opisuje samu službu podjeljivanja sv. Potvrde u župi. Najprije je obavio krizmu na Ojdandća bradu za donji dio župe. Tu je kod kuće nekog mještanina — katolika boravio tri dana, je jutrom i uvečer krizmao. Zatim je otišao pod Bobiju, gdje je stanovao župnik u nekoj zaklonjenoj staroj kući, s kapelom od drveta, u kojoj je bio skromni oltar, sa slikom Gospe Lauretanske. Tu je krizmao vaše dana, obolio i mirovao mjesec dana. Na koncu je — opremljen sv. sakramentima — • ozdravio.

Kao i u banjalučkoj, u ivaštanskoj župi bilježi sela s brojem domaćinstava, vjernika i krizmanih:

Ivanjska:	100	kat.	kuća,	747	duša,	krizmao	680
Sirnici:	15	"	"	180	"	"	118
Jurkovića:	12	"	"	130	"	"	100
Bukovića:	18	"	"	270	"	"	218
Junuzovci:	4	"	"	30	"	"	20
Trn	5	"	"	40	"	"	31
Dragočaj:	80	"	"	540	"	"	480
Ojdandći:	20	"	"	280	"	"	200
Zalužani:	40	"	"	530	"	"	450
Motike:	36	"	"	435	"	"	387
Tusmahala:	10	"	"	150	"	"	98
Mattosmahala:	8	"	"	97	"	"	51
Stranjani:	15	"	"	145	"	"	101
Čivčije:	15	"	"	160	"	"	104
Prnjavor:	5	"	"	62	"	"	38
Svega:	383			3776			3078

Spominjući Dragočaj misli na njegov središnji dio Orlovac, Tusmahalu treba tražiti u donjem dijelu župe a Prnjavor je dio Bukovice.

Na temelju ovoga zaključujemo da je župa Ivanjska u to doba zapremala široki prostor, sjeverno od nekadašnjeg puta Banja Luka — Bronzani Majdan. Sjeverna granica župe bila je rijeka Sava. Kako je granica između Turske i Austrije bila nešto južnije od Save, u doba Delivićevog obilaska Gradiška i Dolina praktično su bile izvan granica župe. Na zapad župa se starala do Kozarca a sa gradskom župom graničila je negdje u današnjem Rakovcu, na Djevojačkom mostu u Šargovcu, doticala se Derviša i pred Zalužanima izlazila na Vrbas.

Prvi izvještaj ap. vikara fra Pave Dragičevića (1744. godine)

Ovaj izvještaj pisan je u Bojnici 29. veljače 1744. godine a sastavio ga je sekretar biskupske kurije fra Mato Marčinkušić Travničanin. Sastavio ga je na temelju kanonskih pohoda spomenutog Dragičevića 1741 — 1743. godine. Ovaj izvještaj predstavlja još iscrpniji opis stanja župa. U Bosanskoj krajini biskup Dragičević bio je koncem 1741. i početkom 1742. godine.

1. Ivanjska Dolazeći iz župe Majdan, u novogodišnjoj noći ušao je u ivaštansku župu. Tadašnji župnik u Ivanjskoj bio je fra Petar Martinović Lašvanin, s duh. pomoćnikom fra Ivanom, koji je također bio rodом iz lašvanske župe. Primjećuje da župa ima dvije izrazite cjeline: donji dio župe, koji čine dragočajska sela i Motike, i gornji, ivaštanski dio na obroncima Kozare, uključivši tu Bukovicu i Trn. Opisujući Motike, piše da na njihovom groblju blagoslov polja bude na blagdan sv. Marka. Na Crkvenama bogoslužje se drži svake nedjelje a 15. lipnja posebno se slavi blagdan sv. Vida, jer je tu bila crkva posvećena spomenutom svecu. U ivaštanskom dijelu župe je skromni župski stan s drvenom kapelom, u kojoj se čuva slika Uznesenja B.D. Marije. U gornjoj Ivanjskoj mjesto okupljanja katolika je Damjanovac. Dakle, u svemu potvrđuje Delivićev izvještaj, samo još bilježi pojedinačna domaćinstva, imena domaćina, broj odraslih i broj djece. Obavljajući svoju svetu dužnost, ostavio nam je dragocjeni pregled župe, kojeg ovdje prikazujemo:

In v. Simichi

1. Nicolaus Uxarevich	5	2
2. Franciscus Uxarevich	4	2
3. Elias Uxarevich	3	2
4. Simon Uxarevich	4	—
5. Martinus Buglugbassich	1	—
6. Petrus Covacevich	4	2
7. Blasius Curuz	6	2
8. Thomas Curuz	6	2
9. Vitus Tuzich	18	—
10. Marcus Corlath	2	—
11. Michael Jurich	11	3
12. Gregorius Viddovich	3	1
13. Antonius Vidovich	2	1
14. Joarmes Coich	3	2
15. Paulus Coich	5	3
16. Bartholomaeus Coich	5	3
17. Antonius Petrovich	6	4
18. Martinus Petrovich	3	2
19. Lucas Petrovich	4	3.
20. Marcus Jacobassich	7	4
	102	37(1)

In vico Clecine

1. Nicolaus Clecina	4	2
2. Lucas Clecina	4	2
3. Georgius Clecina	3	2
4. Joannes Clecina	6	2
5. Paulus Clecina	2	3
6. Antonius Igianovich	7	3
7. Elias Igianovich	8	5
8. Nicolaus Pezanovich	13	3
9. Matthaeus Dominicich	3	2
10. Elias Dominicich	2	2
11. Marcus Dominicich	3	—
12. Petrus Daminicich	8	3
13. Nicolaus Daminicich	2	2
14. Thomas Jaghicich	7	—

15. Nicolaus Pangich	3	1
16. Matthaeus Sesglacovich	1	3
17. Michael Giurchovich	4	3
18. Philippus Giurchovich	7	5
19. Marcus Mogletich	4	2
20. Elias Perchovich	6	4
21. Hieronymus Jerchovich	6	6
22. Joannes Domazetovich	6	2
23. Marcus Domazetovich	4	2
24. Joannes Pavlovich	5	2
25. Petrus Lipovaz	4	1
26. Joannes Lipovaz	3	—
27. Antanius Lipovaz	1	1
28. Lucas Damgnich	2	4
29. Mareus Glecharich	6	—
	134	67

In v. Ruxichi

1. Elias Chesich	10	10
2. Marcus Chesich	4	—
3. Martinus Pavlovich	4	3
4. Joseph Pavlovich	4	—
5. Lucas Duglilo	4	4
	27	17

In vico Dragnich

1. Marcus Abrich	11	3
2. Philippus Abrich	7	1
3. Blasius Abrich	3	4
4. Lucas Abrich	3	2
5. Thaddaeus Jaicevich	8	2
6. Nicolaus Jaicevich	9	4
7. Petrus Maricich	4	3
8. Marcus Maricich	5	3
9. Michael Curan	5	2
10. Thomas Pranich	4	2
11. Georgius Ivanovich	6	4

12. Elias Barissich	4	6
13. Michael Dizdar	7	5
14. Thomas Dizdar	2	3
15. Michael Ivich	6	3
16. Marcus Gubich	3	2
17. Matthaeus Gubich	3	—
18. Franciscus Gubich	5	4
19. Maria Ivanovich	1	2
20. Nicolaus Vuchovich	4	3
21. Petrus Vuchovich	2	2
22. Elias Thomich	2	—
23. Maria Cospendich	4	3
24. Antonius Varnicich	2	1
25. Stephanus Chiaralovich	6	4
26. Martinus Ivaichia	5	3
27. Nicolaus Valentich	5	4
28. Martinus Valentich	5	4
29. Lucas Valantich	6	4
30. Lucas Duglilo	4	5
	141	86(1)

In vico Duglilo — Milosevzi

1. Marcus Pezo	4	4
2. Lucas Maidangich	3	4
3. Franciscus Ilovaca	4	3
4. Joannes Romo	6	1
5. Nicolaus Romich	2	2
6. Lucas Lovich	3	3
7. Petrus Jozich	3	3
8. Joannes Macharevich	8	4
9. Marcus Duglilo	3	3
10. Philippus Duglilo	4	1
11. Nicolaus Duglilo	2	—
12. Marcus Losovich	3	—
13. Antonius Tuzich	13	—
14. Petrus Caich	4	2
15. Joannes Segnchov	4	1
16. Andreas Covacevich	6	3
17. Elias Aghich	6	5

18. Joannes Jacovglievich	3	3
19. Antonius Jacovglievich	2	2
20. Michael Juricich	2	2
21. Franciscus Vdacovich	2	5
22. Joannes Vidacovich	4	2
23. Marcus Chevo	6	2
24. Nicolaus Juchich	3	3
25. Joannes Juchich	2	2
26. Magdalena Juchich	3	1
27. Petrus Clarich	4	—
28. Matthaeus Misich	3	1
29. Michael Clarich	2	—
	114	62

In vico Raichoviza

1. Andreas Duglilo	3	2
2. Andreas Rapich	6	5
3. Catharina Machareva	4	2
4. Nicolaus Orsulich	4	1
5. Matthaeus Barissich	3	2
6. Stephanus Barissich	4	.1
	24	13

In vico Mamenize

1. Thomas Delich	11	4
2. Martinus Reglia	4	2
3. Joannes Turches	2	1
4. Stephanus Jozipovich	9	4
5. Franciscus Valentich	4	4
6. Stephanus Stoiacovich	8	5
7. Philippus Stoiacovich	5	5
8. Joannes Stoiacovich	2	4
9. Lucas Stoiacovich	8	1
10. Stephanus Turches	4	—
11. Matthaeus Turches	5	5
12. Nicolaus Turches	5	1
13. Michael Turches	2	3

14. Philippus Turches	4	4
15. Franciscus Turches	4	1
16. Matthaeus Turches	2	3
17. Petrus Pinotich	2	—
18. Michael Pinotich	3	3
19. Nicolaus Pinotich	8	—
20. Antonius Athoglanovich	2	—
21. Joannes Pinotich	2	2
	96	52

In vico Oidanichi

1. Michael Oidanich	16	9
2. Petrus Oidanich	6	1
3. Franciscus Oidanich	6	1
4. Georgius Oidanich	6	7
5. Gregorius Oidanich	9	14
6. Matthaeus Oidanich	10	7
7. Philippus Oidanich	13	15
8. Elias Bogdanovich	5	2
9. Stephanus Salich	6	—
10. Matthaeus Vrabaz	5	—
11. Matthaeus Anicich	5	6
12. Petrus Stoicievich	7	7
13. Martinus Stoichievich	2	4
	96	73

In vico Docoevzi

1. Bernardinus Popich	7	5
2. Joannes Popich	10	11
3. Joannes Boxinaz	2	1
4. Petrus Boxinaz	7	—
5. Joannes Zobich	6	2
6. Andreas Jerchovich	8	—
7. Matthaeus Jerchovich	10	9
8. Matthaeus Maian	4	2
9. Joannes Maianovich	4	2
10. Maria Dimolova	3	3
11. Franciscus Miglianovich	5	3

12. Joannes Pavlovich	5	3
13. Thaddaeus Pavlovich	4	2
14. Nicolaus Burra	5	4
15. Simon Maianovich	2	2

82 49

In vico Stragnani

1. Joannes Jaraz	5	1
2. Lucas Stevo	2	4
3. Georgius Jurich	6	1
4. Laurentius Jelih	4	—
5. Marcus Gubican	13	5
6. Antonius Jelih	3	1
7. Michael Jerchovich	7	2
8. Lucas Barich	6	1
9. Petrus Buchva	8	—
10. Joannes Barich	4	3
11. Joannes Comariza	2	2
12. Michael Comariza	4	2

64 22

In vico Matosevzi

1. Martinus Ambramspaich	5	4
2. Andreas Bathcovich	10	4
3. Andreas Blaxevich	5	7
4. Petrus Maidangia	10	3
5. Michael Debegliachovich	6	8
6. Stephanus Debegliachovich	3	2
7. Elias Millich	5	4
8. Joannes Millich	4	4
9. Thomas Millich	2	2

50 38

In vico Cipcie

1. Martinus Cipcia	7	3
2. Michael Cipcia	8	1
3. Jacobus Cipcia	7	5

4. Elias Jacovglevuoh	5	2
5. Stephanus Milodrosso	4	1
6. Lucas Tuzich	7	4
7. Matthaeus Jacovglevich	6	—
8. Martinus Lipovaz	12	5
	56	21

In vico Mothiche

1. Bartholomaeus Lipovaz	2	3
2. Nicolaus Xischovich	8	8
3. Michael Bugarinovich	13	4
4. Petrus Capapovich	6	4
5. Michael Anicich	6	1
6. Petrus Garrich	3	1
7. Matthaeus Postaia	2	3
8. Antonius Jurendich	3	2
9. Joannes Martinovich	4	4
10. Petrus Stipanovich	3	7
11. Matthaeus Pargnavoraz	2	6
12. Gregorius Pargnavoraz	3	4
13. Nicolaus Garghich	2	4
14. Pestrus Topal	2	3
15. Petrus Duchmelia	2	4
16. Marcus Maidangich	6	2
17. Elias Duchmelia	2	2
18. Georgius Duchmelia	2	—
19. Franciscus Sobich	2	3
20. Joannes Sobich	2	2
21. Geargius Pavlich	2	5
22. Joseph Pargnavoraz	3	5
23. Michael Vrebaz	2	4
24. Nicolaus Matianovich	1	2
25. Vitus Garrich	3	4
26. Georgius Bielich	3	—
27. Joannes Leusnovich	3	1
	92	88

In vico Tarn

1. Matthaeus Petrovich	7	3
2. Martinus Cecura	3	6
3. Georgius Petrovich	7	5
4. Marcus Covacevich	4	3
5. Joannes Cogglevich	2	3
6. Joannes Petrovich	5	3
7. Marcus Chiosich	3	2
8. Martinus Topalovich	3	2
9. Lucas Targnanin	4	5
10. Michael Jurich	6	1
11. Joannes Jozipovich	3	1
12. Jacobus Antunovich	3	—
	50	34

In vico Buchoviza

1. Petrus Bumbar	8	2
2. Martinus Bumbar	12	3
3. Lucas Sbano	2	1
4. Matthaeus Bartulovich	2	2
5. Blasius Anusich	10	4
6. Joannes Anusich	4	6
7. Joannes Vidovich	23	7
8. Simon Miglianovich	18	3
9. Aloisius Lopar	8	10
10. Philippus Macar	2	3
11. Joannes Matich	9	8
12. Elias Matich	4	4
13. Marcus Matich	2	4
14. Nicolaus Vidovich	8	6
15. Philippus Blaxeovich	6	2
16. Marcus Lagumgich	10	6
17. Thomas Orlovaz	8	2
18. Michael Botovagna	6	6
19. Petrus Lipovaz	5	4
20. Michael Lipovaz	10	9
21. Marcus Covacevich	9	10
22. Joannes Vidovich	2	4

23. Franciscus Cordon	2	5
24. Marcus Suna	8	2
25. Antonius Boscoan	3	3
26. Martinus Saraz	2	2
27. Elias Marcincho	16	4
28. Antonius Matossevich	8	7
29. Philippus Adrovaz	6	6
30. Andreas Blaxeviceh	6	7
	219	143.

In vico Cugliani

1. Lucas Adrovaz	9	2
2. Marcus Busturevich	2	—
3. Marcus Marinchovich	4	3
4. Lupus Stoich	3	4
5. Franciscus Firich	5	5
6. Michael Garghich	5	—
7. Georgius Lalich	8	8
	36	22

In vico Zalusani

1. Matthaeus Pavlovich	14	4
2. Marcus Marusich	4	—
3. Philippus Marusich	4	1
4. Petrus Alexich	2	1
5. Nicolaus Alexich	4	3
6. Marianus Alexich	6	—
7. Petrus Casglevich	4	4
8. Marcus Casglevich	6	2
9. Elias Casglevich	6	2
10. Franciscus Vuchiza	10	—
11. Michael Glavas	4	2
12. Franciscus Glavas	7	3
13. Marcus Glavas	5	4
14. Martinus Casglevich	2	2
	78	32

In vico Sargovaz

1. Vitus Vuinovich	4	—
2. Paulus Cotoranin	11	4
3. Martinus Arabagia	6	7
4. Nicolaus Vuchiza	4	4
5. Gregorius Colachovich	4	5
6. Michael Juastanin	3	2
7. Elias Gagulich	7	5
8. Georgius Marsich	4	3
9. Nicolaus Cucuruz	3	3
10. Joannes Golub	8	1
11. Matthaeus Marsich	3	4
12. Elias Marsich	3	3
13. Georgius Bencovich	24	4
14. Stephanus Luplich	6	—
15. Franciscus Pranich	3	3
16. Franciscus Chechesa	3	—
17. Georgius Pranich	4	1
18. Michael Serelich	4	1
	104	50 (¹¹⁶)

104 50

Sve u svemu, župa Ivanjska tada je imala 18 sela, 305 obitelji i 2472 vjernika. Spominjući Šargovac kao selo ivaštanske župe, pouzdano možemo odrediti granicu s gradskom župom: današnji Rakovac, podno Šargovca, auto-cestom do Zalužama i nizvodno Vrbasom.

2. Banja Luka Iz Ivanjske Dragičević se zaputio u banjalučku župu. Na putu kroz Šargovac objedovao je kod najbrojnije obitelji Jure Benkovića. Nakon toga otišao je u Banju Luku. Zadržao se u dijelu grada nastanjenom katolicima (Latinscamala), gdje je odsjeo kao katolik Ante Baničijevića. Videći tadašnje stanje, zaključuje da su župu teško pogodile represalije Turaka nakon Banjalučkog rata 1737. godine. Župnik banjalučke župe u to vrijeme bio je fra Bernardin Pipunić, koji je imao župski stan i skromnu kapelu, što sve spominje i njegov prethodnik. Obavljajući

116) D. Mandić, *Croati Catholici Bosnae et Hercegovinae*, Chicago — Roma 1962, str. 41—45.

bogoslužjenje 26. siječnja 1742. godine spomenuti vikar i biskup dijeli sakramenat sv. Potvrde. Tada je u banjalučkoj župi krizmao 136 krizmanika. Radi epidemija i turskih nasilja, župa je osjetno umanjena. Nema one brojnosti, koju navodi fra Mato Delivić. Ovo se vidi iz sljedećeg prikaza župe:

In v. Pricani

1. Nicolaus Andrievich	10	13
2. Joannes Covacevich	4	2
3. Petrus Chindich	5	4
4. Philippus Jachich	12	2
5. Petrus Chindichia	4	3
6. Stephanus Chindich	5	3
7. Joannes Cabraich	6	4
8. Anitonius Lucich	10	8
9. Bernardinus Lucich	5	—
10. Joannes Prelaz	2	3
11. Joannes Vuchadinovich	3	2
12. Stephanus Bogdanovich	2	4
13. Marcus Pavich	2	3
	70	51

In v. Delibassino Selo

1. Marcus Nevoseoz	9	—
2. Joannes Jarcevich	6	1
3. Jacobus N.	4	2
4. Nicolaus Vranich	4	2
5. Matthaeus Sincev	7	3
6. Laurentius Vuchadin	6	2
7. Stanislaus Cabrich	2	2
	38	12

In v. Latinscamaala

1. Antonius Sainovich	3	—
2. Antonius Banichievich	4	1
3. Stephanus Abramovich	3	2

4. Petrus Chiurcia	4	—
5. Joannes Parcia	2	2
6. Andreas Banichievich	2	—
7. Petrus Matich	4	2
8. Georgius Antunovich	4	1
9. Jacobus Christich	3	1
10. Gregorius Cupusovich	3	—
11. Joannes Peich	2	—
	32	9

In v. Gola Maala

1. Antonius Bocanin	6	2
2. Michael Cokmechcich	4	1
3. Nicolaus Peich	4	—
4. Catharina Elegovich	2	—
5. Joseph Samargia	2	1
6. Bartholomaeus Antunovich	5	—
7. Petronilla Banovichia	2	1
8. Angela Besliniza	3	—
9. Lucas Garghich	2	2
10. Lucia Petriniza	1	—
	31	7

In v. Petrichievaz

1. Marcus Illich	7	3
2. Elias Agich	2	—
3. Elias Cucuch	3	1
4. Petrus Chiosich	3	—
5. Joannes Jacovglevich	4	3
6. Franciscus Oboraich	3	—
7. Jacobus Seimenin	4	—
8. Gregorius Dronchovich	4	2
9. Jacobus Marchichievich	3	—
10. Nicolaus Galich	4	—
11. Patrus Galich	6	—
12. Lucas Pusmodovich	3	1
13. Joannes Marianovich	3	—

14. Marcus Glumceвич	2	—
15. Petrus Targnanin	4	—
16. Michael Bumbar	6	1
17. Matthaeus Chiosich	3	—
18. Marcus Zurtha	3	—
19. Marcus Mandanlia	4	—
20. Franciscus Brasnovonich	6	4
21. Bartholomaeus Cocich	4	—
22. Paulus Mosugnarin	10	5
23. Michael Ugrenovich	6	2
24. Georgius Tuzich	3	—

100 22

In v. Rebrovaz

1. Petrus Sochceвич	3	1
2. Martha Matich	3	—
3. Joannes Sochceвич	3	1
4. Catharina Pachostenovich	3	—
5. Joseph N.	5	—
6. Michael Barissich	4	3
7. Stephanus Barissich	4	—
8. Stephanus Lucich	3	1
9. Nicolaus Clarich	5	1
10. Jacobus Cavragovich	4	3
11. Georgius Vuchicich	6	—
12. Joannes Thaddich	2	2
13. Marcus Pilesseвич	4	5
14. Marianus Thaddich	5	3
15. Lucas Marich	3	1

57 21

In v. Debeglazi

1. Petrus Gluich	3	2
2. Petrus Colachovich	5	8
3. Elias Alexich	3	2
4. Joannes Bradassich	3	2

14 14 (¹¹⁴)

117) D. Mandić, Nav. dj., str. 46—47.

Drugi izvještaj ap. vikara fra Pave Dragičevića (1762)

Ovaj izvještaj sastavio je vikarov tajnik, preč. Vicentije Radinković. Poslao ga je iz Fojnice Kongregaciji za širenje vjere 25. studeni 1762. godine. Sadrži podatke o župama, koje je spomenuti vikar obišao iste ili prethodne godine. U Bosanskoj krajini bio je 1761. godine.

1. Banja Luka Ap. vikar je 23. rujna prešao iz Kotor-Varoši u banjalučku župu. Došao je u Priječane i odsjeo u kući katolika Jakova Andrijevića, kod koga je i prenoćio. Sutradan je na improviziranom oltaru pri nekoj gospodarskoj zgradi imao službu. Radi kišnog vremena nije bilo mnogo naroda. Slaveći sv. Misu, prisutnima je održao kratki nagovor i krizmao 29 do tada nepotvrđenih. Poslije toga prešao je u Petrićevac, gdje je tada stanovao banjalučki župnik. Tu se zadržao do 27. istoga mjeseca, pregledavajući župske knjige i stječući uvid u vođenje župe, pastoral, specifičnosti i poteškoće, s kojima se župnik susreće u radu. Tu je krizmao 68 krizmanika. Prema njegovom zapisu, tada je banjalučka župa imala 97 kuća i 730 vjernika.

2. **Ivanjska** U nedjelju 27. rujna 1761. godine prelazi u ivaštansku župu. Kao i u Banjoj Luci, i o ivaštanskoj župi ova ga puta ne donosi mnogo podataka. Spominje da je bio na Crkvenama, gdje je imao službu pred sakupljenim narodom Dragočaja. Obavivši tu krizmu, zaputio se u Ivanjsku. Zadržao se u kući župnika 28 — 30. rujna podjeljujući sakramenat sv. Potvrde. Pregledavajući župske knjige, nalazi da je tada u župi bilo:

Krštenih: 631 (od posljednje kanonske vizite)

Umrlih: 389

Vjenčanih: 104

Svih župljana: 3642.

Izvještaj ap. vikara fra Marijana Bogdanovića 1768. godine

Izvještaj je sačinjen na temelju prvog kanonskog pohoda Bogdanovića, počevši 25. svibnja 1768. godine s Posušjem, sa svršetkom 9. prosinca iste godine u Sarajevu. Utiske i dojmove s toga obilaska uobličio je u izvještaj se-

krotar fra Josip Tomić i poslao Kongregaciji za širenje vjere 20. ožujka sljedeće godine. U navedenom obilasku župa Bogdanović je došao u banjalučki kraj iz Vodičeva a napustivši Banju Luku i Ivanjsku prosljedio u Kotor-Varoš. Kao i njegov prethodnik, i on je ostavio popis domaćina, odraslih, malih i sela. Radi opsežnosti ne donosimo tabelarni pregled, nego opis župa i razlike u odnosu na prethodnog Dragičevića.

U ovome izvještaju jasno se ocrtava prostranost ivaštanske župe. Njeno krajnje selo na sjeveru tada je bila Dolina na samoj Savi, jer je državna granica opet pomaketa na tu rijeku. Tu vidimo navedena gotovo sva sela sjeverozapadno i zapadno od Banje Luke. Još se ne spominje Jablan a prvi put se spominju Orlovac, Novakovići i Barlovci. U onome dijelu tadašnjeg Šargovca, gdje je donedavno bila kuća Vida Vujnovića prvi puta se u crkvenim spisima spominje selo Vujnovići sa šest katoličkih obitelji. Također prvi put se spominju i Novakovići sa pet katoličkih kuća. Barlovci broje devet domaćinstava a Orlovac je već veliko selo s 25 kuća. Župa Ivanjska je tada imala: 21 selo, 432 kuće, 2861 odraslo čeljade, 1184 djece, što sve čini broj od 4045 župljana.

S druge strane, Banju Luku Bogdanović nalazi kao malu župu, koja obuhvata sam. grad i pet prigradskih sela (Delibašino selo, Priječane, Debeljake, Petričevac i Raisslie. Ovo posljednje naselje broji samo četiri katoličke kuće. Vjerojatno tu misli na Rošulje. Ako ne, onda na neko naselje uzvodno od Gornjeg Šehera. Mađir, Česmu, Rakovac, Rebrovac i Derviše ne spominje. Radi stjecanja što boljeg uvida u tadašnje stanje, donosimo kratak prikaz dviju župa, koji se može vidjeti iz opisivanja posjete spomenutog ap. vikara. Ovaj prikaz je objavljen u Ljetopisu Kreševskog samostana, pa ga gotovo cjelovitog ovdje prenosimo:

O župi Ivanska

Spomenutog dana 5. listopada 1768. presvijetli je gospodin ustao prije zore i radi nekih sabranih katolika održao bogoslužje na oltaru podignutom u onom gostinju i dao pastirski blagoslov. Zatim je zorom pošao iz župe Vodičevo sa svojim, onim župnikom i šest naoružanih katoli-

ka zbog vrlo opasnih prijelaza, i krenuo u ovu župu Ivansku, s namjerom da tamo izvrši svoje pastirske dužnosti. Nakon deset sati neprekidnog putovanja, s Božjom pomoću, došao je živ i zdrav, u ovu župu Ivansku...

Kad smo pristupili ovoj rezidenciji braće Fojničkog samostana, u kojoj redovno boravi župnik o. Anto Lepanović, on nas je skupa s pukom s velikom odanošću i veseljem primio. Tu smo, iza običajne zahvalne molitve, u jednoj zgradici, prenoćili.

Zatim je sutra, 6. listopada, obavivši ono što je bilo potrebno, g. biskup u istoj kapelici, u prisutnosti malog broja, prikazao svetu žrtvu i tu cijelog dana počivao.

I sutra, 7. listopada, obavio je bogoslužje u istoj kapelici. Pregledavši ono što se tiče župničke službe, preč. g. biskup nije našao nedostataka. Dok je pogledao sveti pribor, vidio je da su dvije misnice i jedan kalež, koji stoje na službi u onoj drvenoj zgradici sa svim ostalim što je potrebno za bogoslužje, čisti i prikladni kao što se traži. (Postoji još) šest prijenosnih oltara sa svim što se traži za misu; njih nose naokolo po selima i oni su (također) bili odobreni. Iz pregleda župskih knjiga od zadnjeg pohoda do sadašnjeg vidi se da su mise za puk održane (i da je)

krštano	668
vjenčano	108
umrlo	239
kuća	432
velikih	2861
malih	1184.

8. listopada svi su bili zabavljeni komušanjem kukuruza a nadali se zadovoljiti duhovne potrebe na sutrašnji dan. Stoga smo imali vrlo malo slušatelja. Ipak je ovaj g. biskup, trajno zauzet za njihov napredak, čekao cijelo jutro da se skupe, i onda rekao zadnju misu u onoj kapelici. Ispitao je svećenike: župnik je ove župe Ivanska gore spomenuti g. Anto Lepanović iz Skopja a njegov pomoćnik mladi o. fra Andrija Milošević iz Fojnice: oba su pronađeni dovoljno sposobni i marljivi, stoga ih je potvrdio...

9. listopada, na koji je pala 20. nedjelja iza Duhova, očekivali smo da će se skupiti mnogo svijeta, kao što se stvarno i dogodilo iz cijele ove velike župe. Stoga je g. biskup,

s trojicom svećenika koji su mu pomagali, cijelo jutro ispovijedao pokornike a onda prikazao na svečaniji način misnu žrtvu na polju, blizu one rezidencije, gdje su pod vedrim nebom napravili oltar. Održao je revnu propovijed o silnoj brižnosti kojom se čovjek mora brinuti za dušu (uz moto) »Što koristi čovjeku, ako dobije cijeli svijet a izgubi svoju dušu?«. Zatim je mnogima koji su se ispovijedili pružio Gospodnje tijelo i brojne je pomazao svetom krizmom i svima dao pastirski blagoslov...

Sljedećeg dana 10. listopada virio rano pojahali smo konje i uz pratnju župnika i dvojice svjetovnjaka krenuli prema krajnjem djeliću ove župe zvanom Doline... Ovo selo Doline (nalazi se) uz rijeku Savu, koja je granica Bosne i austrijske carevine... 12. listopada, pošto se na ono mjesto sabralo čitavo susjedstvo, preč. g. biskup rekao je zorom misu, dao im više pouka i poticaja i neke krizmao. Zatim je, podijelivši svoj pastirski blagoslov, s istim pratiocima krenuo ponovo u selo Ivansku, do iste spomenute rezidencije, kamo se povratio nakon deset sati putovanja i ondje smo prenoćili.

13. listopada, pošto je riješio što je trebalo u ovoj kući i sve završio što je pripadalo njegovoj pastirskoj službi, presv. gospodin pojahao je konja sa župnikom i svojim prije izlaska sunca i stigao, nakon sat i po, do nekog katoličkog groblja na šumovitom obronku, gdje se na blagdane počesto običava skupiti puk. Ono se zove Crkvine i nalazi se na sredini između više sela. Tu je bio za taj dan pozvan preostali puk da zadovolji svoje duhovne potrebe pa se stvarno i sabralo ništa manje nego prošle nedjelje. Ovdje je u ispovijedima čitavog jutra pružao duhovnu hranu. Zatim su oni katolici ponizno zamolili da biskup blagoslovi ono groblje, jer oko njega kroz mnogo godina pada golema tuča pa uništi sve zemaljske usjeve i plodove. On je to stvarno i učinio i blagoslovio križeve koje će postaviti u ono groblje. Zatim je rekao zadnju misu na oltaru koji je bio postavljen na uobičajenom mjestu. Dva javna grešnika — pijanca i psovača — javno je opomenuo i ukorio. Održao je revnu propovijed o čuvanju duše (uz moto) »Budite mudri kao zmije«. Nekima je podijelio svetu pričest i svima dao očinski pastirski blagoslov a krizmao one kojima je to bilo potrebno. Kad se sve to u groblju završilo, svatko je

otišao svojoj kući i mi smo krenuli pola sata dalje u kuću Luke Benkovića u selu zvanom Šargovac, gdje nas je čitava ona brojna obitelj časno primila pa smo tu ručali i tu ostali i prenoćili.

Napokon je 14. listopada jutro, pošto je saslušao isповijedi i obavio i druge stvari koje se tiču duhovnog odgoja vjernika, preč. g. biskup prikazao misnu žrtvu na oltaru napravljenom ispred navedene kuće gdje smo bili ugošćeni. Skupili su se ljudi iz toga sela Šargovca pa je on očinski poučio slušatelje o mnogim stvarima koje se tiču vječnog spasenja a onima kojima je to bilo potrebno podijelio svetu krizmu. Pošto je sa svojima ručao, krenuo je sa spomenutim župnikom o. Antom i onim Lukom prema sljedećoj župi.

O župi Banjaluka

Pošto je pokazao pastirsku pažnju gore navedenoj župi, preč. g. biskup napustio ju je spomenutog dana 14. listopada 1768. i nakon jednog sata ušao u ovu, koju smo naveli (Banjaluku), koja je od (svoga) glavnog grada dobila ime (župa) Banjaluka. U njezinim predgrađima nalaze se neke katoličke kuće, među kojima postoji i fratarska kuća Fojničkog samostana, nedavno sagrađena a naziv je dobila po jednom selu — Petrićevac. Nju je (tamo) prenio sadašnji župnik i u njoj župnik redovito boravi. U tu nas je kuću, dakle, srdačno primio župnik o. Bernardin Tokić i katolici i tu smo prenoćili.

Sljedećeg dana, 15. listopada, pošto su namjestili oltar u očišćenom sjeniku ispred župnikove kuće, preč. g. biskup izvršio je što je bilo potrebno i prikazao misu. Prisutnima iz onog predgrađa rekao je razlog svog dolaska a za one udaljenije naredio da se objavi i dao sakramenat potvrde onima kojima je to bilo potrebno. Istog dana iza večernje, kad je biskup pregledao sve što pripada župničkoj službi, nije pronašao znatnog nedostatka; našao je da je sav sveti pribor — dva prijenosna oltara ove male župe — čist i prikladan. Ispitavši župnika (našao je) da je za nuždu dovoljno sposoban pa ga je odobrio, jer nema drugih, a ne zato što bi to htio; ipak će na biskupovoj budnosti biti da se ovo zlo što parije popravi.

Iz pregleda župskih knjiga od drugog (ranijeg) pohoda vidio je da su mise za puk blagdanima govorene (i da je)

kršteno	82
vjenčano	25
umrlo	48
kuća	94
velikih	441
djece	224.

Za 16. listopada, na 21. nedjelju iza Duhova, predviđalo se da će se skupiti brojna svijet ne samo iz cijele ove male župe nego također i iz više drugih okolnih, i to zbog sajma u ovom gradu pa se redovno nađe mnogo slušatelja. A tako je i bilo. Starinski je običaj da se župska misa nedjeljom drži na prostranom polju ispod grada blizu carskog puta, jednu milju udaljenom od spomenute kuće gdje smo bili gosti. Stoga je presv. g. biskup, zbog dubokog blata, uzjahao konja i sa mnom i župnikom tamo otišao. Tu je uz oltar, pripremljen pod stablom, slušao ispovijedi pa zadnji, u podne, prikazao svetu misnu žrtvu. U njoj je slušateljima očinski izložio i preporučio da opslužuju deset Božijih zapovijedi, da slušaju misu, (kakve treba da budu) zaručke, zbog kojih se svakodnevno porađaju sablazni. Zatim je dao puku pastirski blagoslov i najavio svoj odlazak iz ovog kraja. Brojne je (vjernike), kojima je to trebalo, pomazao svetom krizmom. Vratio se u istu kuću na ručak i tu prenoćio.

Napokon smo 17. listopada ustali prije zore da prođemo, prikriveni tamom, kroz grad. Zbog toga je g. biskup izmolio časoslov i rekao misu u župnikovoj kući i u zoru pojahao konja, poveo sa sobom župnika i dvojicu svjetovnjaka, i krenuo na put prema sljedećoj župi^(17a)

Izvjestaj ap. vikara fra Marka Dobretića 1777. godine

Ap. vikar fra Marko Dobretić obilazio je župe u Krajini u srpnju i kolovozu 1776. godine, a izvještaj o tome po-

117a) I. Gavran, **Ljetopis Kreševskog samostana** od fra Marijana Bogdanovića, Veselin Masleša, Sarajevo, 1984., str. 264—269.

slao je Kongregaciji za širenje vjere 12. srpnja 1777. godine.

1. **Ivanjska** U ivaštansku župu Dobretić je došao iz Vodičeva. Na blagdan V. Gospe imao je službu kod župske kuće na oltaru podignutom za tu zgodu, pod stablima drveća. Ovom prigodom krizmao je 170 kandidata za krizmu. Sutradan na svetkovinu sv. Roka služio je sv. Misu na Crkvenama, na veoma starom nepokretnom kamenom oltaru, koji održava tradiciju negdašnje crkve sv. Vida, iz ranijih vremena⁽¹¹⁸⁾. Tu je krizmao 127 pripravnika. Odatle je otišao u Bukovicu, gdje je bila jedna kuća, župska vlasništvo, u kojoj se župnik zadržavao kada bi pasterizirao ovaj dio župe. Dne 17. kolovoza otišao je u Topolu kod Dikevaca⁽¹¹⁹⁾. Po svemu sudeći, to su Topići u današnjem Orlovcu. Krizmavši tu 95 pripravnika, opet prelazi u ivaštanski kraj, u mjesto Nabargjani. Objedovao je kod pobožnog katolika Jure Valentića. U pratnji župnika polazi 19. kolovoza do obale Save, u Dolinu. Odsjeo je kod skromne kuće katolika Marka Sabulovića, gdje je služio sv. Misu i krizmao 85 pripravnika. Vratio se u Ivanjsku i pogledao župske knjige (koje postoje od 1760. godine). Ostavljajući zapis o pohođanju župe, jasno kaže, da je od posljednjeg kanonskog pohoda 10. rujna 1773. do toga dana, 22. kolovoza 1776. godine, učinjeno sljedeće:

U župi je kršteno 663 djece,
Vjenčano 127 parova,
Sprovoda 148,
Za narod prikazano 270 sv. Misa⁽¹²⁰⁾.

Tada je župa brojila 4405 vjernika. Od toga je 2445 odraslih, a 1960 djece. Na području župe bilo je jedanaest oltara (što prenosnih, što nepokretnih), koji su se nalazili po grobljima i na mjestima, na kojima se običava slaviti sv. Misa. Tada su župu opsluživala trojica franjevaca i jedan glagoljaš (on je jedan od posljednjih glagoljaša, koji je u Bosnu došao iz Dalmacije, nakon što su ih otuda izgnali).

118) »... celebravit in altari Lapideo, perantiquo, et immobili, in quo loco existerat. . . Ecclesia S. Viti. .«, J. Jelenić, Nav. dj. str. 212.

119) »... ad locum dictum Topola prope villam Dikojevczi. . .«, J. Jelenić, Nav. dj., str. 212.

120) Isp. J. Jelenić, Nav. dj., str. 212.

Prije nego što će napustiti župu, opet odlazi na Crkvene, gdje krizmava 58 pripravnika. Tako je u župi krizmao svega 525 krizmanika. Sa Crkvena je otišao i okrijepio se kod pobožnog katolika Luke Benkovića u Petrovićima, u današnjem Šargovcu.

2. Banja Luka Dne 25. kolovoza služio je sv. Misu na improviziranom oltaru u predvorju kuće Petra Skarlića, nedaleko od skromnog stana župnika u Petrićevcu. Ovom prilikom krizmao je 76 krizmanika. Sutradan ih je krizmao još deset. Dne 28. kolovoza napustio je Banju Luku i nakon šest sati došao u Podbrđe u kotorvaroškoj župi. Od posljednjeg obilaska župe 15. rujna 1773. godine do 27. kolovoza 1776. nalazi sljedeće stanje:

Krštenih je bilo 121,
Vjenčanih 28,
Sprovoda 54,
Svih župljana 800,
Misa prikazanih za narod 195,
Dva oltara.

Jedan svećenik je služio župu, koja se nakon Banjalučkog rata toliko smanjila u brojčanom pogledu.

Izvještaj ap. Vikara fra Marka Dobretića iz 1780. godine

Ovo je izvještaj o njegovom trećem dolasku i obilasku župa po bosanskom vikarijatu. Izvještaj je poslan iz Bojnice, a datira od 2. lipnja 1780. godine. U banjalučki kraj Dobretić je došao iz Vodičeva.

1. Ivanjska Prvog kolovoza 1779. godine slavio je spomenuti vikar sv. Misu na improviziranom oltaru, nedaleko od župske kuće, krizmavši 121 pripravnika. Dne 2. kolovoza, na blagdan Gospe od anđela slavio je sv. Misu s okupljenim vjernicima na Crkvenama na već spomenutom oltaru, gdje je nekoć bila crkva sv. Vida. Tada je krizmao 169 krizmanika. Već tada se na blagdanu Gospe od anđela okupljalo veliko mnoštvo vjernika na Crkvenama. Kao i prethodni put, sa Crkvena je posjetio obitelj Benkovića u Šargovcu. Ovaj put, bio je gost Josipa, vjerojatno sina već spomenutog Luke Benkovića.

Dne 3. kolovoza slavio je sv. Misu u predvorju župske kuće pod Bobijom, krizmavši četvoro krizmanika. Isto je činio i narednih dana, oslobodivši od ekskomunikacije nekog raskajanog otimača. Pregledavši župske knjige, posebno poslije 1776. godine, nalazi sljedeće stanje:

Krštenih je bilo 728,

Sprovoda 401,

Vjenčanih 131,

Misa prikazanih za narod 256,

Kuća u župi 381,

Vjernika 4696 (od toga 2899 odraslih i 1707 djece),

Na području župe sv. Mise su se služile na devet oltara, a župu su opsluživala trojica franjevac a jedan glagoljaš.

Obavljajući službu Dobretić je imao neprilika s Turcima. Morao je ići pred tursko sudište u Banjoj Luci. Netko je pronio lažne glasove o njemu. Osobnom obranom i zalaganjem svećenika banjalučkog kraja oslobodio se parničenja na sudu. Pored toga, nije mogao sa sigurnošću obavljati svoju dužnost. Gotovo tajno, kao bjegunci, morali su se on i njegova pratnja kretati kloneći se Turaka.

2. **Banja Luka** Osmi kolovoza 1779. godine slavio je Dobretić sv. Misu na improviziranom oltaru u šumi blizu župske kuće na Paprikovcu. Videći pobožan svijet na okupu, obratio mu se pobudnim nagovorom »Blaženi koji su progonjeni zbog pravednosti«. Tu se zadržao sve do 11. kolovoza dijeleći sakrament sv. Potvrde i pregledavajući župske knjige. Ustanovio je sljedeće stanje u vremenu od prethodnog obilaska:

Krštenih je bilo 127,

Sprovoda 75,

Vjenčanih parova 37,

Katoličkih kuća 145,

Vjernika 1078 (od toga 665 odraslih i 413 djece).

Župu je opsluživao jedan franjevac. Postojala su dva oltara, što znači, da se sv. Misa služila na dva mjesta⁽¹²¹⁾.

Uklanjajući se pogledima Turaka, zaklanjajući se šumama i izbjegavajući otvorene poljane, napustio je banjalučku župu i nakon deset sati putovanja stigao u Sokoline u kotorvaroškoj župi.

121) Isp. J. Jelenić, Nav. dj., str. 266.

Izvještaj provincijala fra Bonaventure Benića iz 1768. god.

Ovaj izvještaj predao je spomenuti Banić Kongregaciji za širenje vjere, a datira od 23. veljače 1768. godine. Nabrajajući u njemu četrnaest župa fojničkog samostana, spominje Banju Luku i Ivanjsku. Za banjalučku župu kaže da zaprema grad i bliža sela, da je pogodna za opsluživanje i da je opslužuje jedan franjevac. Ivanjska predstavlja rezidenciju s kapelom, u kojoj se ne čuva Presveto, radi opasnosti od obeščaćenja od strane pojedinih obijesnih Turaka¹²²). Župu opslužuju dva ili tri franjevca i glagoljaš don Anto Pezanović, koji se baš dobro ne uklapa u tadašnju koncepciju pastoralnog rada u Bosni.

Banjalučki kraj u opisu Bosne zastavnika Božića

Navedenim izvještajima ap. vikara možemo dodati i izvještaj austrijskog oficira, zastavnika Božića. Kako je došlo do njegove misije i posjete Bosni, a s time i banjalučkom kraju? Kako je turska država sve više slabila, Austrija je sve više pokazivala interese za njezin evropski dio, posebno za Bosnu i Hercegovinu. Zato su joj bili potrebni iscrpni podaci o pograničnom kordonu, u ovome slučaju na relaciji: Bihać, Prijedor, Banja Luka, Doboj, Tuzla. Radi toga tajni agenti su prelazili Savu i izviđali stanje i položaje gradova i utvrda u pograničnom dijelu Bosne. Baza obavještajne službe, koju je organizirao kapetan Schmit bila je u Gradiškoj. On je osobno dolazio u Ivanjsku kod župnika fra Marka Šimića i nudio mu da primi i provede kroz Bosnu jednog obavještajnog oficira. Uviđajući koliko je to opasno, ovaj se nije odazvao ponudi. I ostali bos. franjevci su bili uzdržani u tome pogledu. Kad je za ap. vikara postavljen biskup Okić, dogovoreno je da s njime u Bosnu pođe jedan generalštabni oficir, stručnjak za snimanje terena. Taj oficir bio je zastavnik brodske regimente Božić. Bio je u Bosni od travnja do kraja studenog 1785. godine. Putovao je preobučen kao franjevac, katkada i u odijelu trgovca i

122) »Ivanska, Residenza colla sua Capella, ma ili Santissimo non sene conserve in essa, ne si puo imantenare senza pericolo d' irreverenze. . .«, J. Jelenić, Nav. dj., str. 170.

zanatlije. Najviše je putovao s Okićem na njegovom službenom putu. Mnogo se vremena zadržao u Ivanjskoj kod fra Marka Šimića. Praktično, prokrstario je ivaštanskom i banjalučkom župom. Dakako, njegov izvještaj je vojno-geografske prirode. Uz njemu važne, donosi niz drugih podataka. Za Banju Luku kaže da ima 5-6000 turskih kuća, a samo nekoliko kršćanskih. Ivanjska broji 40 — 50 katoličkih kuća, Bukovica 20, a Trn 10 — 12. Ne donosi podatke o drugim selima ivaštanske župe. Gledao je uzvisinu Crkvene i pregazio preko gaza dragočajske rijeke. Negdje na Širokoj rijeci prešao je drveni most. Također spominje drvene mostove na Vrbasu i Crkveni u gradu⁽¹²³⁾.

U suton 18. stoljeća

U svakom intervalu turske vladavine u Bosni i Hercegovini našao bi se neki događaj koji bi otežavao i onako težak položaj katolika. Pored trajne neimaštine, potlačenosti i biča »velike kuge« (1782) posebno teške posljedice donio je Dubički rat 1788. godine, koji se vodio na sjevero-zapadnim granicama Bosne. Spomenuti sukob uvjetovao je nesigurnost u banjalučkom kraju, jer su se u njihovoj blizini (Gradiška, Dubica, Novi) vodile borbe. To još ne bi stvaralo toliki nespokoj kod banjalučkih katolika, da se taj rat nije vodio s katoličkom Austrijom, od koje su očekivali izgon Turaka iz Bosne. S takvim simpatizerima Turci bi se drastično obračunavali. Izraziti takav primjer bilo je ubojstvo bihaćkog župnika fra Jozе Valentića (najvjerojatnije Ivaštanina). Doznajući za njegovu vezu s austrijskim oficirima, kadija izreče strašnu osudu: »... da se rečeni fratar dovede na čaršiju grada i da se živ s oštrim handžarom na sitne komade sasječe, pa da se komadići tijela razbacaju po čaršiji, neka jih gladni psi pojedu i to je dne 3. ožujka izvršeno«⁽¹²⁴⁾.

Ovakvu sudbinu nije doživio ivaštanski župnik fra Marko Šimić, koji je radio na istoj osnovi. Još pred Dubički rat bio je »čovjek za vezu«, kod koga je tajni agent Bo-

123) Isp. H. Kreševljaković i H. Kapidžić, Vojno-geografski opis Bosne pred Dubički rat od 1785. godine, Sarajevo 1957., str. 43-46. i 70.

124) M. Nedić, Nav. dj., str. 107.

žić obavljao veći dio svoje misije. Davao je izvještaje o Bosni i o turskoj sili za vrijeme samog sukoba. Time je činio velike usluge generalu Gvozdenoviću. Dakako, sve ovo je bilo u konspiraciji. Ipak, većina franjevac ostala je suzdržana, bojeći se turskih represalija. I pored te konspirativnosti i suzdržljivosti ostalih franjevac, u banjalučkom kraju vladao je nespokoj. Turci su znali za težnje franjevac i potlačene raje, pa je prijetila stalna opasnost, da ne likvidiraju sve one, za koje su nagađali da su izraziti simpatizeri Austrije. Ovo je unijelo veliku zabrinutost među franjevce i katolike, jer u pitanju je bio sam opstanak. Ipak se Turci nisu odlučili na najgore. U banjalučkom kraju bilo je represalija, ali što se sve moglo dogoditi »zaslugama« fra Marka Šimnica, nije se ostvarilo. S takvom bojazni, u bijedi i neispunjenim željama raja banjalučkog kraja čekala je početak 19. stoljeća. Doduše, s jednim olakšanjem, jer je u Bosnu stigla hrana za siromašne. Naime, u drugoj polovici 18. stoljeća u Bosni se počeo gajiti kukuruz. Prema pisanju Jukića, kukuruz se počeo sijati u Livanjskom polju u doba Fidruz-kapetana. Kako raja nije htjela gajiti novu biljku, koja će je još više udaljiti od bijelog pšeničnog kruha, on je raju tjerao batinama da siju novu žitaricu. Iz jedne bilješke u kronici Mula Mustafe Bašeskije iz 1773. godine saznajemo »da se kukuruz trošio u Sarajevu i da je bio hrana siromašnijih stanovnika«⁽¹²⁵⁾. Svakako, zemlja banjalučkog kraja pogodna je za uzgoj nove žitarice, pa je i banjalučka raja imala veće mogućnosti da se prihrani. Nažalost, krumpir se nije počeo gajiti u Bosni kada i kukuruz. U većoj mjeri počeo se gajiti tek poslije odlaska Turaka.

Značajniji svećenici

Dajući prikaz povijesti banjalučkog kraja, kroz 18. stoljeće spomenuli smo pojedine svećenike, koji su služili ovaj kraj. Bili su to franjevci, izuzev dva — tri glagoljaša, koji su boravili u franjevačkoj rezidenciji u Ivanjskoj. Redom smo naveli ap. vikare, koji su obilazili banjalučke župe pri službenim pohodima. Imajući u vidu nekrologij, Fojničku regestu i druge dokumente, ovdje se mogu spomenuti sljedeći svećenici koji su tu radili, umrli ili mučeni:

125) R. Muderizević, Kronika Mustafe Bešeskije, Gl. Z. M., XXX., str. 46.

- Fra Martin Nedić spominje mučeničku smrt izvjesnog fra Luke u Banjoj Luci. O tome piše sljedeće: »God. 1748... O. Luku, župniku u Banjojluki uloviše i zatvoriše u smradnu i mračnu tamnicu i u tamnici od glada i žeđa umrie«⁽¹²⁶⁾.
- Polovicom 18. stoljeća župnik u Ivanjskoj bio je fra Mato Abrić. Umro je na toj dužnosti 27. travnja 1755. go-
- Godine 1756. umro je u Banjoj Luci fra Luka Lašvanin.
- Godine 1757. umro je u Ivanjskoj fra Petar Martinović iz lašvanske župe.
- Godine 1775. umro je ivaštanski župnik fra Nikola Anić.
- Godine 1778. umro je u Ivanjskoj o. Juro Mladenović, vjerojatno svećenik glagoljaš.
- Godine 1779. umro je u Ivanjskoj fra Marko Benković iz Šargovca.
- Godine 1795. umro je u Banjoj Luci fra Marko Maletić.

Kako je Ivanjska bila rezidencija, tu su obitavala uglavnom četiri svećenika, među kojima je bilo i starijih, rodом iz te i banjalučke župe. Zato se spominje više umrlih svećenika u Ivanjskoj.

Inače dvojica franjevaca, rodом iz ivaštanske župe obavljala su dužnost fojničkog gvardijana. Fra Lovro Ojdanić (sa Ojdanića brda?) bio je gvardijan u Fojnici 1779—1782. a Nikola Golubović (iz šargovca) 1792—1793. godine. Po samostanima Kreševa i Kraljeve sutjeske bilo je na službi redovnika iz banjalučkog kraja⁽¹²⁸⁾.

126) M. Nedić, Nav. dj., str. 199.

127) Isp. J. Matasović, Nav. dj., str. 199.

128) Dogodio se zaista čudan i žalostan slučaj, koji zaslužuje da se posebnom pažnjom spomene. Četvrti listopada 1766. godine vikar samostana u Kraljevoj Sutjesci fra Franjo Jurević doveo e neke mladice da grožde zgnječeno u kaci, još više zgnječe da ne bi prekipjelo. »Skinuvši odijelo, prvi je u badnju gazio Josip Trgovčević iz Sutjeske, mladić već u najmu. U badnju grožde nije dopiralo iznad koljena, jer je grožda bilo malo, budući da Turci zbog nevremana nisu više donijeli. Pa ipak, odmah je osjetio da ga obuzima snažan vinski zadah pa je, našavši se u smrtnoj muci, povikao u pomoć. Fra Anto Sedić iz Ivanjske, zavjetovani laik i provincijalov pratilac, skoči također u badnju da mu pomogne, i odmah ih (obojuicu) snažni zadah vina ubije. Videći to, spomenuti vikar, iz želje da obojici pomogne, i sam bi isto tako izgubio život, da ga nisu drugi prisutni momci spriječili. Kad su uočili (u čemu je stvar), razbili su sjekirama kacu i tako izvukli njihova mrtva tjelesa« — M. Bogdanović, Ljetopis Kreševskog samostana, IRO Vese-lin Masleša, Sarajevo 1984., str. 62.

U IŠČEKIVANJU RASPLETA

Opće prilike u prvoj polovici 19. stoljeća

U prvoj polovici 19. stoljeća prilike u Bosni i Hercegovini bile su mnogo složene. Pored pretenzija Austro-Ugarske, Turska uspijeva zadržati Bosnu i Hercegovinu kao svoju isturenu pokrajinu. Dok se budila nacionalna svijest kod južnih Slavena i dok su se plele svakojake igre koje će odlučivati o budućnosti Bosne i Hercegovine, stanje unutar pokrajine ni za koga nije bilo zadovoljavajuće. Vrhška domaće vladajuće klase davala je otpor Porti, u sve većoj želji za širokom autonomijom. Kršćani su činili zapostavljeni sloj. Njihovo se stanje tek neznatno popravilo u 19. stoljeću. Kršćani pravoslavne vjeroispovijesti sa simpatijama su gledali stvaranje srpske kneževine, u koju su polagali svoje nade. Katolici su također blagonaklono gledali na sve pokrete i buđenje svijesti kod južnih Slavena. Kako su se predviđanja svodila uglavnom na jedno — da će Austro-ugarska dokrajčiti tursko gospodarstvo u Bosni i Hercegovini — katolici su prisiljeni da iščekuju izbavljenje s te strane. Uglavnom, takvu igra nametale su tadašnje političke prilike u Evropi.

U takvoj situaciji među katolicima banjalučkog kraja ništa se posebno ne događa u prvoj pol. 19. stoljeća. Sa statusom raje bili su nijemi promatrači otpora bosanskih begova centralnoj turskoj vlasti. U previranjima i barbama za pokreta Husein-kapetana Gradašćevića, te u pohodima Omer-paše Latasa nisu uživali mir kao nezainteresirani potlačeni sloj. Nemirno vrijeme donosilo im je nesigurnost i nespokoj. U Latasovom razračunavanju s bosanskom aristokracijom bili su dosta oštećeni. Naime, u vihoru previranja 1849—1850. godine srušena je crkvena kuća u Banjoj Luci. Vjerojatno je to bio župski stan s povećom adaptiranom

prostorijom za bogoslužje. Da će ta kuća biti opet sagrađena, bljesnuo je tračak nade, kada je Omer-paša došao u Banju Luku 1851. godine. On zapovjedi da se poruše kuće sedamdesetorice Banjalučana, koji su odbjegli s Krajišnicima. Od preostale građe zapovjedi da se »načini crkvena kuća koju su isti oni Banjalučani razvalili i građu odnijeli... al' građa nije snešena ni crkvena kuća načinjena, kao ni šteta banjalučkim kršćanima do danas isplaćena; a bila je propisana i iznosila blizu 500000 groša«⁽¹²⁹⁾.

Na planu crkvene organizacije još se ništa nije mijenjalo u banjalučkom kraju. I dalje je banjalučki kraj podijeljen na dvije župe: Ivanjsku i Banju Luku. Jedino je sišlo banjalučke župe preneseno u Rakovac. »Biskup fra Augustin Miletić na svom pohodu 1813. godine nalazi sjedište župe u Rakovcu«⁽¹³⁰⁾. Rezidencija franjevaca pod Bobijom manje je bila izložena represalijama.

U to vrijeme banjalučki kraj je imao dvojicu znamenitih ljudi, vrijednih spomena. To su fra Marijan Jakovljević stariji i fra Ivan Franjo Jukić.

Fra Marijan Jakovljević stariji (1780 — 1853)

Kada bismo tražili oličenje ujaka, bosanskog franjevca, našli bismo mnogo članova Bosne Srebrene, koji nose te bitne karakteristike redovnika — svećenika u Bosni. Jedan od njih, svakako je i fra Marijan Jakovljević stariji, propovjednik, revan svećenik i redovnik, jedan od vodećih franjevaca svoga vremena.

Rodio se u Banjoj Luci 16. travnja 1780. godine u uglednoj banjalučkoj obitelji. Ime je dobio po rođaku fra Marijanu Bumbu, čuvenom propovjedniku a majčin brat bio je također zaslužni član Bosne Srebrene fra Mato Iveka, koji ga je nakon očeve smrti najprije naučio čitati i pisati, pa ga otpremio u fojnički samostan, da se priprema za redovnika — svećenika. Redovničku odoru primi u Kr. Sutjesci 4. lipnja 1796. godine a točno godinu dana kasnije položi vječne zavjete. Godine 1798. otišao je u Zagreb na školovanje. Tu s uspjehom završi filozofske znanosti a teologiju je učio

129) T. Jukić, Nav. dj., str. 184.

130) B. Gavranović, Povijest Franjevačkog samostana. . . *, str. 195.

u Italiji, odakle se vrati kao mladomisnik. Služio je kao duh. pomoćnik u Tuzli, Lipnici i Gučoj Gori a 1811. godine postade učiteljem mladeži, koja se u fojničkom samostanu pripremala za redovnički stalež. Godine 1813—1824. bio je tajnik biskupa fra Augustina Miletića. Kao tajnik uspješno ga je zamijenio u Rimu 1824. godine, kada biskup zbog starosti i slabosti nije mogao poći u »vječni grad«. Radi zasluga iz Rima su mu ponudili »dostojanstvo biskupa sv. Sofije i apostolsko namjesništvo u Filipopolju«⁽¹³¹⁾. No on iz skromnosti zahvali Sv. Stolicu na ponuđenoj časti i prihvati se službe župnika na Kupresu, gdje je župnikovao 1825 — 1827. godine. Godine 1833. nalazimo ga kao časnu starinu u župi Skoplje (G. Vakuf), kada ima nepritika radi nekih obijesnih Turaka. Na sudu ga je obranio njegov nekadašnji učenik fra Marijan Šunjić. Odatle odlazi u fojnički samostan, gdje je poživio do 10. prosinca 1853. godine, kada je preminuo nakon kraće bolesti.

Bio je to čovjek »visoka uzrasta i uspravan, pun junacke snage i otvorena čela, mila pogleda, obučen vazda čisto«⁽¹³²⁾. Poznat je kao jednostavan, radin franjevac. Po vrtovima je u slobodno vrijeme zasadio i nakalemio mnogo voća. Po župama i samostanima svojeručno je izradio mnogo namještaja, oltara, okvira za slike... Uvezivao je i mnoge molitvenike, školske knjige i župske zapisnike. Umno radeći, »izvršio je reformu franjevačkih gimnazija, nastojeći izmijeniti sustav đakčkog života i školovanja. Napisao je priručnike za najvažnije predmete (gramatiku, poetiku, retoriku, filozofiju i dr.) i u prijepisima ih dijelio đacima«⁽¹³³⁾. U propovijedima bi uvjerljivo tumačio kršćansku nauku, bazirajući na Sv. Pismu, svetim očima i crkvenim saborima. Poslije njegove smrti te su propovijedi sabrane i objavljene za slugom đakovačkog biskupa Strossmayera. Svrstane su u tri dijela:

- kreposti, molitve i apostolsko vjerovanje,
- Božje i crkvene zapovijedi,
- sakramenti.

131) Glasnik Presv. Srca Isusova, Godina XI., br. 10., listopad 1902. Zagreb, str. 183.

132) Glasnik Presv. Srca Isusova. . . , str. 209.

133) I. Jukić, Sabrana djela, III svezak, Svjetlost, Sarajevo 1973., str. 29.; M. Alapović, Ivan Franjo Jukić 1818-1857., str. 25.

Tako jednostavan a tako učen i značajan za Bosnu Srebrenu i povjereni puk, tako radin u privatnom životu i neumoran u propovijedanju vjere, strog prema sebi a tako voljen od naroda, mladeži i subraće — takav je bio fra Marijan Jakovljević, slika i prilika bosanskog franjevca.

Fra Ivan Franjo Jukić (1818—1857)

O njemu se tako mnogo piše i zna, jer je to bio čovjek, koji je u sebi nosio slobodarske misli napretka i prosvjete. Predaleko bi otišli kada bismo htjeli sve o njemu reći. Ovdje ćemo pobilježiti samo ono osnovno, što je potrebno da se u ovome kontekstu osvijetli njegov lik. Posebno nam je drago što se o Jukiću zanimao mještanin Marko Lukenda iz Barlovaca, koji je u Beču doktorirao s temom: »Ivan Franjo Jukić — seine literarische und aufklärerische Tätigkeit« (Ivan Franjo Jukić — književna i prosvjetna djelatnost).

Između njega i fra Marijana Jakovljevića je očita razlika. Dok je fra Marijan uravnotežena osoba, sa svim odlikama svećenika i redovnika u jednostavnoj odori sv. Franje, fra Ivan Franjo Jukić je pravi »borac za ljudska prava«. Zanosio se ilirskim pokretom, oslobođenjem od turskog jarma, kulturnim i prosvjetnim uzdizanjem svoga naroda.

Rodio se u Banjoj Luci 8. srpnja 1818. godine u dijelu strada koji je tada nosio naziv Gola mahala, koja je kasnije prozvana Anđeoskom ulicom. Danas ta ulica nosi Jukićevo ime. To je poprečna ulica koja vezuje Martićevu s Ul. Moše Pijade, ispod Ul. Veselima Masleše. U spomenutoj ulici je i spomen-bista Jukića. Otac mu se zvao Jozo, po zanimanju kujundžija a majka Klara r. Ivakić. Mati mu je rodом iz Šimića a otac Ivaštanin. Inače, Jukići su u Ivanjsku došli iz Hercegovine. Četvrtog dana nakon rođenja mališana je krsio kapelan fra Franjo Dobretić, davši mu krsno ime Ivan. Banjalučki župnik fra Franjo Sitnić opismeni dječaka, naučivši ga osnovama latinskog jezika i 1830. godine poslao u foinički samostan, gdje se pripremao za redovničko zvanje. Izdržavši godinu kušnje (novicijata), bi primljen u Red 1835. godine, s novim imenom Franjo. Iste je godine otišao u Zagreb da uči filozofiju, odakle nakon dvije godine odlazi u Veszprem u Mađarsku na studij teologije. Još u **Zagrebu**

postao je pobornik ilirskog pokreta. Zanosio se preuranjenim mislima o oslobođenju Bosne i Hercegovine od Turaka. U takvim nekontroliranim težnjama, sa tri subrata (fra Blažom Josićem, fra Jakovom Baltićem i fra Bartolom Kovačevićem) napušta studij u Veszpremu 1840. godine i dolazi u Bosnu, s nakanom da diže narod na ustanak. Umni fra Marijan Šunjić ga opominje: »Moj Franjo, tvoja majka očika da te ugleda gdje misu govoriš, a ti da udariš u bunu, učinio bi da te mati ugleda gdje god na vješalima«⁽¹³⁴⁾. Nato mu Jukić plahovito odgovara: »Ugodno je i časno umrijeti za domovinu«⁽¹³⁵⁾. Nato ga oprezni Šunjić kori: »Nije časno, nego glupo sebi i drugima pribavljati propast«⁽¹³⁶⁾. Starješinstvo, ne znajući što će s tom nemirnom mladošću, sklanja ih u Dubrovnik. Tu su pokazali iste namjere. Da takvim stavovima ne bi kompromitirali franjevece pod turskom upravom, starješinstvo im ponudi da idu u Italiju dovršiti studij. Oni ne prihvate takvo rješenje. Zbog plahovite naravi i obuzeti slobodarskim duhom, koji se oštro kosio s tadašnjom bosanskom stvarnošću, gotovo je vanredno završio teološki studij. Pored kratkog boravka u Dubrovniku, boravio je u fojničkom samostanu 1840 — 1842. godine. Tu je spremao gradivo, dok je tako rekuć' na putu završio studij. Morao je u Veszpremu i Đakovu završiti s naukama, dok u pismu fra Boni Perišiću od 9. X. 1842. godine javlja da se zaredio za svećanka u Senju. Kao duh. pomoćnik kratko je služio u Kr. Sutjesci i Ivanjskoj a 1845 — 1847. u Fojnici. Desetak mjeseci (1848—9.) služio je u Docu kod Travnika. Godine 1849. premješten je za duhovnog pomoćnika u Varcar (Mrkonjić-Grad), gdje otvara i vodi pučku školu. Tu preživljava vrijeme previranja i Latasovog umirivanja Bosne u krvi. Veze s Latasom i podgrijavan je iluzornih nadanja, da će Latas i ban Jelačić skrojiti novu sudbinu Bosne i Hercegovine, skupo su ga stajale. Kada su te namjere (koliko su uopće bile ozbiljne?) izašle iz konspiracije, morao je nastati fatalni rasplet. Porta je na to gledala kao atak na suverenitet bosanskog dijela njenog teritorija a Austro-Ugarska je zazirala od revolucionarnih ideja mladog Jukića. Da sebe

134) I. Kecmanović, Ivo Franjo Jukić, Nolit, Beograd 1963., str. 32.

135) »Dulce et decorum est pro patria mori«, I. F. Jukić, Sabrana djela, svezak III. . . str. 32.

136) I. Kecmanović, Nav. dj., str. 32.

obrani, Omer-paša Latas svu krivicu svaljuje na Jukića. Iako upozoren od prijatelja, da mu se loše piše, Jukić odlazi u Sarajevo Latasu. Ovaj ga zatvara 17. siječnja 1852. godine. Jukić čami u zatvoru u vojničkoj kasarni Đulagina hana do trećega svibnja iste godine. Već je bio skrhan bolešću, pa se izvjesno vrijeme liječio u vojnoj bolnici. U trenutnoj rastrojenosti, pokušao je sebi oduzeti život 16. ožujka. Ovo svjedoči fra Martin Nedić, kada u svome dnevniku, zapisanom na Općem zagrebačkom koledaru za godinu 1851. kaže sljedeće: »Na 16. i.m. u ikindii jam delirus tentat sibi mortem inferre«. Trećega svibnja povelili su Jukića u Carigrad, gdje mu je dodijeljena sudbina zatvorenika. No, austrijski poslanik Prokesch Osten zauze se za njega i izbavi ga iz tamnice, u kojoj je čamio petnaest dana. Slobodu je platio zabranom povratka u Bosnu. Odlazi u Rim, Split, pa 1854. godine Strossmayeru u Đakovo, gdje oboli od kamenca. Odlazi u Beč na liječenje. Izvade mu jedan kamen iz mjehura a od drugoga umire 20. svibnja 1857. godine. Dva dana kasnije pokopan je na bečkom groblju St Mara, u jedinu skupnu grobnicu, sa još trideset pokojnika. Ta grobnica se nalazi nekih šest metara daleko od Mozartova groba, označen željeznim križem s natpisom »Des menschen Ziel« (¹³⁷). Na grobu nema njegova imena...

Njegov književni i znanstveni opus je stvarno velik. Mnogo je pisao i objavljivao. Sve što je napisao, objavljeno je u Zagrebu. Svakako, najznačajnije mu je djelo pokretanje časopisa pod imenom »Bosanski prijatelj«, kojeg je izdao u tri knjige: prva 1850., druga 1851. i treća 1861. godine. U spomenutom časopisu, ili neovisno od njega objavio je sljedeće radove:

1. Putovanja:

- iz Dubrovnika preko Hercegovine u Fojnicu
- po Bosni 1842.
- povratak u Bosnu 1842.
- po Bosni 1843.
- po Bosni 1845.
- iz Sarajeva u Carigrad 1852. godine.

2. Zemljopis i Povjestnica Bosne

137) Glas Koncila, God. XXII., Zagreb, 28. kolovoza 1983., br. 17. str. 7.

3. Geografičko-statističko opisanje Kneževine Srpske
 4. Omer-paša i bosanski Turci
 5. Starine bosanske
 6. Narodne učionice u Bosni
 7. Zemljo-državopisni pregled turskog carstva u Bosni...
- Pored niza manjih radova, objavljivao je i narodne pjesme, pripovijetke, poslovice i zagonetke.

Fra Ivan Franjo Jukić je utjelovljenje plahovitosti, beskompromisnosti, velike volje i htijenja čovjeka iz Bosne. Sve ovo je salio u bunt protiv tadašnjeg očajnog stanja u Bosni. Zazirao je od Porte, koja gubi tlo pod nogama i od rastuće austrougarske ekspanzije. Bio je vizionar i pobornik stvaranja slavenske tvorevine, čije konture ni njemu još nisu bile jasne. Kako je sve to preuranjeno, morao je onako jadno završiti i umrijeti neshvaćen, progonjen i nepoznat.

PRILIKE POLOVINOM XIX. STOLJEĆA

Opće stanje

Opće stanje bilo je dosta konfuzno i nepovoljno. U Latasovom zatiranju elite bosanskih begova, Banja Luka je bila na udaru. Globljenja, rušenja, oduzimanja posjeda i uzdržavanje vojske ostavilo je neželjene posljedice. Sve ovo, uz narodne godine, dovelo je do velikog osiromašjenja naroda i koncentracije bogatstva u rukama malog broja ljudi. O tome svjedoči fra Jako Baltić, kada 1862. godine piše »da beg Džinić, oli drugi, koji, sam više posiduje zemlje, negoli svi Kerstjani Bosanski«⁽¹³⁸⁾. Obični se narod radi toga borio za goli život. O toj velikoj nemaštini, koja je s cijelom Bosnom zadesila i banjalučki kraj piše 28. ožujka 1858. godine fra Filip Kunić Vatroslavu Brliću u Beč: »Njeki turčin raja, tj. muhamedanac siromašan u Banjoj Luci prodade svog sina za 400 for. sr. a opet u istoj Banjoj Luci jedan hristjanin svoga sina prodade za 23 for... i ovo se događa kada već sirotinja isprodavala sve gdigod je što imala, pak došla reda i na diecu...«⁽¹³⁹⁾. U takvim prilikama katolici banjalučkog kraja mnogo su prepatili u velikoj oskudici, koja ih je zadesila. Uz ovo, i dalje su bili predmet za iskaljivanje obijesti pojedinih goropadnih Turaka. O jednom takvom nasilju gen. konzul Jovanović 6. siječnja 1863. godine javlja ministru vanjskih poslova u Beč, grofu Reichberg—Rothenlowenu: »Više sela Ivanjske kod Banjaluke zaklaše kano bravče najpoštenijeg kršćanina Klečinu Turci Kozarani«⁽¹⁴⁰⁾.

Uz ove nedaće, i epidemije su uzimale svoj danak. Njihovo pogubno djelovanje u većoj ili manjoj mjeri bilo

138) B. Gavranović, Bosna i Hercegovina, Sarajevo 1956., str. 190.

139) B. Gavranović, !Nav. dj., str. 139.

140) B. Gavranović, Nav. dj., str. 295.

je prisutno kroz cijelo vrijeme turske vladavine u Bosni. O koleri u kolovozu 1849. godine piše fra Ivan Franjo Jukić: »Kolera na vas mah u Gradiškoj motri. Franić jedva od nje pribolio puštajući pijavice. Već je u Ivaščansku župu prešla« ⁽¹⁴¹⁾.

Crkvene prilike

U 18. i 19. stoljeću, do prestanka turske vlasti u Bosni, u banjalučkom kraju bile su samo dvije župe: banjalučka i ivaštanska. Dok je ivaštanska župa bila zaklonjenija i bez većih potresa, banjalučka je bila na velikim iskušenjima. Do 1736. godine sjedište župe bilo je u Banjoj Luci. Već sljedeće godine Delivić nalazi njeno sjedište na Paprikovcu, gdje je bio skromni župski stan. Poslije Banjalučkog rata porušena je ta kuća i kapela pored nje. Tek 1742. godine opet je uspostavljen župski centar na Paprikovcu. Početkom 19. stoljeća sjelo župe je preneseno u obližnje selo Rakovac, ispod samog Motičkog groblja. Tu fra Mijo Zubić sagradi župski stan na zemljištu bega Džinića, uz neznatnu naknadu. Poslije toga sagradio je i skromnu kapelicu, posvećenu sv. Mihovilu. Odatle je župnik služio Banju Luku, u kojoj je četrdesetih godina prošloga stoljeća imao crkvenu kuću (stan u kojem bi se zadržavao za vrijeme boravka u gradu, gdje je najvjerojatnije obavljao i bogoslužje u adaptiranoj prostoriji). Ta kuća je porušena pred sam dolazak Ometr-paše Latasa. Godine 1859. uspostavljena je banjalučka župa a Rakovac ostaje kao kapelanija. U narednim godinama rakovačka kapelanija je uzdignuta na rang župe, tako da je franjevac iz Rakovca 1875. godine uselio u novosagrađeni samostan u Petrićevcu kao župnik. Time sjedište seli na Petrićevac, čime se župa veže uz rezidenciju, odnosno samostan.

U ivaštanskoj župi bilo je nešto mirnije i sigurnije stanje, radi udaljenosti i zaklonjenosti župskog centra. Župska kuća je kako tako opravdavala renome rezidencije a kapela je bila skromna crkvice, koja ni izdaleka nije zadovo-

141) I. F. Jukić, Sabrana djela, III. knjiga. . . str. 133.

ljavala potrebe župe i rezidencije. Kako je bila u trošnom stanju, zahtijevala je opravke, što se nije smjelo izvoditi bez dozvole Turaka. Na traženje župnika, kajmekam Derviš-beg Vilić izdaje bujrultiju »za kapelu Ivaščansku, da se slobodno može preinačiti i pokriti«⁽¹⁴²⁾.

Ipak, nije bilo posve mirno u Ivanjskoj. Turci su često s pratnjom prolazili kroz župu. Svracali bi župniku i od njega zahtijevali hranu za sebe i svoje konje. Stalni turski »gosti«⁽¹⁴³⁾ toliko su dodijali župniku, fra Marku Jeličiću, da se po tužio vlastima, radi čega je izdana bujrultija 19. rujna 1836. godine, kojom se zabranjuje svim prolaznicima kroz Ivanjsku nasilno uzimati hranu od župnika. Neka budu zadovoljni s onim, što on dragovoljno dadne⁽¹⁴³⁾.

U ovome razdoblju dogodio se jedan slučaj, koji predstavlja unikat, u povijesti Crkve. Ap. vikar fra Sebastijan Franković (1861 — 1865.) bio je na apostolskom proputovanju po Bosanskoj krajini 1865. godine. Zaputio se iz Sasine u Ivanjsku. Kako je bio korpulentan, već ostario i nahlađen, nosili su ga u nosiljci. Prilikom preuzimanja na granici župa navodno se dogodila nesmotrenost. Ne pazivši dovoljno, nisu ga blagovremeno prihvatili, pa je biskup s nosiljkom tresnuo o zemlju. Od toga potresa, prehlade i opće slabosti umro je u Ivanjskoj. Odatle i predaja, da su Ivaštani na taj način »ubili«⁽¹⁴⁴⁾ biskupa. Ivaštanski župnik fra Stipo Martić ne spominje ovaj događaj. Izvještavajući piše sljedeće: »Prisvitli Gospodin biskup pokojni fra Sebastijan Franković budući se razladijo putujući jeste dobijo bolest tešku, koja jim je uzrokovala smrt u ovoj Parokiji, i njihovoga Presvitloga gospodstva tilo jeste ovdi u groblju zakopano sa svom častju koja se Biskupu dolikuje i pristoji, od njihove volje ništa Vam ne mogu priopćiti i kazat, niti su komu mogli očitovati, nadajući se ozdraviti, i poći u Brestovsko, zbog čega su se i vratili iz Sasine amo, što scinim da jeste već razumili od sluga i sekretara njihova Presvitloga Gospodstva sve, koji posli smrti istoga, i svečanoga ukopa, spremivši sve stvari njihove jesu se uputili ožalostjeni na Brestovsko«⁽¹⁴⁴⁾.

142) J. Matasović, Nav. dj., str. 248.

143) Isp. Arhiv. Franjevačkog samostana Petričevac, fascl. Ivanjska.

144) Croatia Sacra, Arkiv za crkvenu povijest Hrvata, 9 i 10, Zagreb 1935., str. 137.

Brojno stanje katolika 1864. godine

Prema šematizmu iz 1864. godine možemo sagledati brojno stanje katolika u banjalučkom kraju. Pored broja katolika i obitelji, vidjet ćemo njihovu brojčanu zastupljenost po pojedinim selima, kako donosi sljedeća tabelarni prikaz:

1. U župi Pohođenja BD Marije u Banjoj Luci

Naziv mjesta	broj obitelji	broj vjernika
Banja Luka	201	928
Budžak	6	50
Debeljaci	17	155
Delibašino selo	10	66
Drago—Blato	11	83
Duci—Polje	5	64
Gavranici	7	52
Madžir	6	51
Pavlovci	15	53
Presnače	10	78
Priečani	18	119
Rebrovac	4	27
Rekavice	11	55
Ukupno:	321	1781

2. Lok. kapelanija u Rakovcu

Rakovac	8	61
Čivčije	11	125
Derviši	6	45
Motike	32	223
Novakovići	3	31
Petrićevac	20	135
Šargovac	20	202
Vuinovići	9	76
Ukupno:	109	898

Ružići	11	86
Abrići	4	39
Bobia	3	29
Barlovci	18	234
Bukovica	24	243
Cerici	7	70
Čemernica	4	26
Dikoevci	7	68
Dvorani	19	145
Gagrice	19	131
Gradina	4	46
Gube	2	9
Jablan	6	54
Jajčevići	4	13
Jaruga	8	30
Kozarac	5	33
Kuljani	13	107
Majdaindžića-Brieg	8	40
Mamenice	16	103
Matoševci	7	75
Mičići	18	192
Miloševići	14	85
Nabrđani	1	7
Ojdanići	8	74
Orlovac	9	85
Rajkovići	4	26
Ramići	7	56
Stranjani	6	45
Šimići	60	525
Taraševac	10	91
Trn	12	107
Užari	4	39
Valentići	9	64

Vukovići — — — — —	2	12
Žabari	8	67
Zalužani	13	125
Ukupno:	370	3203

¹⁴⁵).

145) Isp. Schematismus almae missionariae provinciae Bosnae Argentinae Ordinis Fraitrum Minorum, Typis Martini Bago, Budae 1864., str. 46. i 72—73.

BANJALUČKI KRAJ U PUTOPISIMA XIX. STOLJEĆA

U 19. stoljeću Banju Luku su posjetili ili kroz nju prolazili znameniti ljudi, koji su o njoj, njenim stanovnicima i okolici ostavili svoja zapažanja u putopisnim bilješkama. Ovdje ćemo donijeti neke dojmove pojedinih putopisaca o općem stanju, u kome nećemo propustiti ništa od onoga što su bilježili o vjerskim prilikama.

Fra Ivan Franjo Jukić

Iako Banjalučanin, u putopisima govori i o rodnom gradu. U »Povratku u Bosnu 1842«, godine dolazi u Banju Luku. Preko Bronzanog Majdana i Brankovca došao je u grad i zadržao se deset dana. Tom zgodom bilježi postojanje skromne pravoslavne crkve. Napuštajući Banju Luku »i prošavši Vlaški brijeg, koji se tako zove što na njemu nešto drvene i iznutra prazne rišćanske zgrade ima, koju Banjalučani vlaškom crkvom nazivaju, dodemo na Vrbanjicu, gdje Vrbanju rijeku pregazimo« ⁽¹⁴⁶⁾.

Na »Putovanju po Bosni 1843.« dolazi u Banju Luku, o kojoj piše sljedeće: »Varoš ova i tvrđava dvojnomo je veća od Travnika. Leži dolnji šehar većinom u ravni, gornji pak obalom Vrbasa, u kojeg se slijeva Vrbanja... Nahode se ovdje toplice u gornjem šeharu, a u okolici broji se do 13 toplicah na različitim mjestih. Tvrđava na sgodnom je mjestu sagrađena, bila endeci i bedemi dobro utvrđena, al' sad su se već počeli osipat. Banja Luka leži na vrlo lijepom i plodnom mjestu, i čak do Save 8 satih — sve je ravno polje. Najglasovitija u cijeloj Bosni jest ovdašnja džamija »Feredija«, zvana od beglerbega svoga utemeljitelja...« ⁽¹⁴⁷⁾.

146) I. F. Jukić, Sabrana djela, I. knjiga. . . str. 44.

147) I. F. Jukić, Nav. dj., str. 53.

Iste godine opet navraća u Banju Luku, odakle odlazi u Ivanjsku. Zadržavši se kod župnika, prolazi kroz Širniće, Turjak i Mičije, pa odlazi u Gradišku. Vraća se opet u Ivanjsku, o kojoj piše sljedeće: »Predjelje ovo (150 kršć. a 5 hrišć. kućah) jedno je od najznamenitijih. Kuće pri brijegu do svaklen voćnjacima obkoljene osobito šljivom kao gorom. Više izpod kućah vinogradi. Po srijedi teče nekoliko potokah. Pri brijegu vidi se podor Ivangrad, a u naokolo gore hrastove, koje obilazi nebrojena krda (creda) krmadije. Po ovih gorah ima čitave čete Kranjaca te pale pepeo...« (¹⁴⁸).

Prilikom ovakvih putovanja bilježio je i narodne pjesme. Tako je pribilježio i ovu, koju je vjerojatno kao dječak znao a koja nosi naziv »Odmetnica Mare«. Pjesma glasi:

Odmetnu se odmetnica Mare,
U hajduke priko Banjeluke!
Ostavila džerdžef i preslicu,
A uzela lulu i tamburu.
Devet godin harambašom bila,
Desete je ufatili Turci,
Te je vode šeer Banjaluci.
Gledale je mlade banajlučke,
Gledale je ter su govorile:
»Mili Bože! da lipa junaka!
Odaklen je, od kojeg li grada?«
Odgovara harambaša Maru:
»Šta gledate, kučke banjalučke!
Nije Mara kopile rodila,
Već s junacim po gori hodila,
Odgonila trgovačko blago,
Trgovačku robu nebrojenu«.
Pak baciše na čengele Maru:
Desno joj se rebro ufatilo,
Gledalo je s pendžera divojče,
Gledalo je ter je besidilo:
Kako ti je na čengeli Maru?
Odgovara harambaša Maru:
»Lipše mi je na čengeli, Hajko,

148) I. F. Jukić, Nav. dj., str. 59.

Nego tebi na meku dušku.
Pak zapiva tiho glasovito:
»Ej Kozaro, zelena dolamo!
Savski luže, moj debeli družo!
Ravno Livče, mliko i kajmače!
Kamengradu, moj masni pilavu!
A Biaću, tuke i kokoši!
Sanski Mostu, moj vijerni dostu!
Banjailuko, moja težka muko!«
To izusti a dušu izpusti. (¹⁴⁹).

Ivan Kukuljević

Kukuljević je značajna ličnost u hrvatskom naučnom, književnom i kulturnom životu 19. stoljeća. Došao je u Bosnu da upozna njezino stanje, prošlost i folklor. Dne 27. travnja 1857. godine preko Gradiške došao je u Banju Luku, gdje se zadržao do sedmoga svibnja. Na povratku opet je prošao banjalučkim krajem. U putopisu »Put po Bosni« da je najopsežniji i najdetaljniji opis banjalučkog grada.

Iz djela »Put po Bosni« donosimo Kukuljevićevo viđenje Banje Luke i okolice:

»Tik uz vodu na Virbasu diže se dvor bogatoga spahije Saliage Ibrišagića, koji u Banjoj Luci živi. I ovaj dvor sagrađen je iz drva na jedan kat, ali kako svi dvorovi turski boljim ukusom nego što su kuće raje. Ovi dvorovi imaju obično na krovu olovni šiljasti ures, naokolo stoje gospodarska zdanja. Odmah za ovim dvorom leži selo Klačnice, koje se s drumu ne vidi, a s desna od drumu pod malim kamenitim brdom uz rijeku Vrbas stoji han staroga Turčina Šože. Tu običavaju počivati svi putnici, što putuju u Banju Luku ili natrag u Gradišku...

Poslije odмора pođosmo dalje sve uz rijeku Vrbas. Okolica je sva zapuštena, iz daleka vide se brda, pa na njima po gdjevoja samotna džamija, što se u toj mrtvoj pustinji bijeli kao kakav duh na samotnome groblju.

Kod sela Bukovice pregazismo potok istoga imena, u kojega bistroj vodi nagomilano leži prude bez mjere i konca. Malim trudom moglo bi se dakle ovim prudem nasipati drum sve do Banje Luke, ali lijenost i nehajstvo voli da se

ljudi i marva vuku po blatu i močvari, nego da lete po dobrome drumu naprijed i da vode po njemu bogatstvo u svoju kuću i zemlju. Malo podalje teče opet preko puta drugi potok Dragoćin, od kojega nosi okolica ime Dragoćin-polje. Slijedi neznatno selo Derviši i opet zapuštene livade s množinom stadah od ovacah, i tada se dođe do hana lijepe Vide. Ovamo se navratjaju skoro svi putnici Turci i kršćani što putuju u Banju Luku. Magnet što ih ovamo vuče jesu dvije djevojke, jedna Turkinja a druga đaurka, što stoje u službi lijepe Vide, koja sada, kako sam čuo, nije više uprav lijepa, jer je već postara, no nosi na svome krupnome tijelu mudru glavu, pa znade iz nauke svoga prošastoga života što vuče ponajbolje ljude i momke u samotna mjesta. Napokon dođosmo poslije tri sata vožnje na veliko Banjalučko polje, posuto sa stotinam grabah, jaminah i mlakah, a prekrstjeno drumovi što ih ponaćiniše s vremenom kiridžije kako kome po volji bijaše.

Pred nama ležашe Banja Luka sa svojimi 42 džamijami, od kojih je najveća Feradija, sagrađena 1576. od poturice Fehrad bega.

Varoš se pruža podругi sat hoda uz obadva kraja rijeke Vrbasa, a za njim uzdiže se lijepa planina Osmača ili Osmina...

Okolica od nutarnjega ili donjega varoša do kupališta veoma je krasna i plodovita. Drum vodi uz Vrbas rijeku i uz rastrešene kuće, od kojih ima svaka oko sebe po staroslavenskom običaju svoje livade ili polje. S obadviju stiranah Vrbasa dižu se lijepa zelena brda, gdje što i kamenita. Mi smo jašili amo i tamo s jednoga i drugoga kraja Vrbasa čitav sat u dužinu. Na Vrbasu ima mnogo vodenicah i stupah. Voda je šumila i žamorila uz nas, u zelenini pjevali su slavuji, pred kućama sjedila su turska djeca, a po drumu prolazili bi turski građani, nizamski vojnici te krstjanski seljaci s konji i bez konjah. Sve bijaše živo pred okom, ali srce i duh onih što ih vidismo zastiraše neka mrtvima i tamna tajnost. Kuće, kraj kojih prolazismo, nečiste su, a još je smradnije sve pred kućom. Kraj drumu turska groblja med kućama bez ograde i uresa, samo se gdjekoji kamen s čalom vidi. Po grabovih se pasu konji i marva. Polja su neobrađena, voćnjaci u neredu, baštah i vrtah nema, sve je manje ili više pusto i u svemu, što vidiš, neka stagnacija. Ovo

je što europskoga putnika neugodno u srce udara. Da su u toj okolici drugi stanovnici, mogla bi se pustoš pretvoriti u raj.

Po večerih posjećivali smo u kajmakanovom dvoru medžilise tj. sporove (spravišta). Tko bi mislio da u Bosni imade jošte zborovah, kakvih su imali staroslavenski narodi... Kao što u nas u Hrvatskoj prije nekoliko godina, tako je u Bosni koš sada svakomu plemiću, to jest spahiji, begu i agi a uz to i hodžam i dervišom slobodno doći u medžilis. Tu mogu zajedno vijećati o dobru i zlu zemlje i svaki smije javno govoriti o svačemu kako mu volja. Po najnovijoj carskoj naredbi imade pravo u medžilis sjesti i kršćanska raja, koju predstavljaju većom stranom dvojica bogatijih trgovacah, kadikad i koji fratar...

Raji govori se obično sud na jeziku hrvatskom, a Turcima po turski, premda ni riječi ne razumijedu»⁽¹⁵⁰⁾.

Aleksandar Giljferding

Bio je ruski konzul u Sarajevu 1857—1858. godine. U djelu »Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji« donosi svoja zapažanja o Banjoj Luci. Pored ostaloga, tu piše sljedeće:

»Dužeg, a užeg grada ja nisam u svijetu vidio. Niz kuća i seoskih kućica proteže se duž obiju obala Vrbasa najmanje šest vrsta. Virio često je cio grad obuhvaćen širinom jedne ulice. Veći dio grada je na sjevernom kraju, na lijevoj obali rijeke. Tamo žive hrišćani trgovci. . . Tamo se nalazi i veliki dvospratni han, vrlo dobar za ovaj turski grad. .. U gradu je nedavno osnovana hrišćanska škola, u kojoj zajedno uče pravoslavci i katolici. Na sramotu banjalučke čaršije i trgovačkog staleža, nema pravoslavne crkve. Ide se na molitvu u selo udaljeno jedan sat od grada. Tamo je prošlog vijeka podignuta crkva u siromašnoj drvenoj kolibici. Ali su zato seljaci. . . izgradili nedavno veliku crkvu od kamena u selu Lepenici, udaljenoj nekoliko sati od Banje Luke»⁽¹⁵¹⁾.

130) M. Džaja, Nav. dj., str. 73—86.

151) M. Džaja, Nav. dj., str. 93.

Pavlinović je istaknuti hrvatski svećenik, publicista, politički i kulturni radnik. Uz brojna djela ostavio je i opis svoga putovanja kroz Bosnu 1875. godine, koje nosi naziv »Po Bosni«. Tu spominje Banju Luku kakvu je vidio na prolazu, sa samostanima, pravoslavnom bogoslovijom, željezničkom prugom. . . Iz ovoga njegovog djela bilježimo pojedine odlomke:

»Od Save do Prisjeke, između Kozare i Motajice, dolom Virbaskom s obe strane ceste, stoje sela: Dubrave, Rovinje, Lominci, Mašići, Čikule, Viluše, Romanovci, Balinci, Kosierovo, Bukovičani, Maglaj, Petoševci, Laktaši, Pričani itd. ali njih zastiru Šljivici i šikare, a ti vidiš uz cestu samo po koji drveni han... Češće nagaziš na krda svinja što poljanu riju. Uz svinje čobanice šibom u ruci i čobani pod puškom... Kad dolaziš od posavja, lijepa ti se kaže Banja Luka, zidanim kućama hrišćanskim i kršćanskim, velikom vojarnom, samostanom milosrdnica i srpskom bogoslovijom.

. Kroz tu, što Turci zovu Gola mahala, prolaza se u Donu Šeher, kojeg spaja most preko Vrbasa sa' drvenim i opalim begovskim sarajima... Turčin se ne dostoji otpozdraviti raji. Samo ujaku i beg i balija, i hristjanin i ciganin uljudno otpozdravljaju. . . Tamo gori na onom brdu Laušu, niki Lauš kraj ostavio manastir i bogomolju i mašete nike kaurške, da tu stoje vaši ujaci i vaš zakon da zapovida. Eh, da . . . Tko nije bio na Laušu, taj nije Vidio Banje Luke. Valja gori sisti, pa pogledati prema suncu na Feradiju i na ovo četrdeset naših džamija, i na ove luke uz Vrbas, tad znaš što je Banja Luka. . .

Kad se vratimo u Donji Šeher, nađosmo biskupa Vujičića koji je stigao na krizmanje. Njemu Turci, ko što je od prije bio običaj, ne izidoše na susret, a slabo i kršćani. Misle kršćani uz svoje ujake da biskup malo mari za narod, pa tako se ni narod mnogo ne obazire na nj. Biskup Vujičić je rođen ispod Imotskog, ali bi rekao da ga je odgoj talijanski premijesio. Osrednjeg stasa, punih obraza, prijatna lica, uz brkove nosi i bradu, pa mu to zamjeraju i ujaci i narod. Nit se stariši, nit od sebe odbija, ali njegova ravnodušnost prema svemu i prema svačemu čini da i za nj. malo tko haje. Fratri ga mutno gledaju' ko magjarona, a on

misli da ga ne trpe što nije Bošnjak. Šteta što ljubka duša ne pokreće njegov lijepi razum i da pastirska briga ne može da ga iz samoće istrгне u ljude, kojim bi mogao koristiti svojom lijepom naukom i skladnom besjedom. Bolilo me ne vidit ga na groblju, gdje je narod navrvio sa svih krajeva da vidi i primi blagoslov svoga pastira. Kad se narod s mise na groblju vraćao u Šeher, primaknu mi se starica: »Kako ću jadna kući, a da ne vidim biskupa?! — »Dođi za mnom«. — Kad dođosmo župnikovoj kući, dovedoh ženu do vrata biskupove sobe: »Kucaj ovdje!«. Kad ona pokuca, biskup u nešto ponikne, pomolio se i upitao ženu: »Što ćeš«. — »Hvaljen Isus, moj dobri gospodine! Htila sam viditi biskupa«. — »Gledaj ga!« — Žena kleknu obnožice: »Pa ti si biskup!?« — »Jesam« — »Eh, kad si ti biskup, daj da me blagosloviš! Tamo mi je kuća priko brda, ima tri sahata hoda. Došla sam, dušo moja prisvitla, i dovela ti ova dva moja mravka da mi ih blagosloviš«. Biskup se vratio u sobu, a žena otišla s dicom. . .«⁽¹⁵²⁾,

Charle Yriarte (Šarl Irijart)

Bio je francuski novinar i publicista, koji je putovao po Bosni i Hercegovini 1875. i 1876. godine. U Banjoj Luci boravio je 1875. godine. Opisuje nesigurno stanje prve godine Bosansko-hercegovačkog ustanka:

»U dva i po sata vlak se zaustavlja pred banjalučkom stanicom; do grada je još daleko. . . Prelazimo preko ravnice glatke kao zeleni ćilim, koju na krajnjem horizontu zatvara lanac šumovitih bregova; tamo se po nizu blijedosivih vrba naziru okuke Vrbasa, koji vijuga između strmih obala. U tom prostornom polju. . . stoje bijeli šatori zarubljenih kupa nekog turskog logora, sa isturenim predstražama na prelazimo rijeke. To je divizija redife, muslimanske teritorijalne odbrane banjalučkog sandžaka. . .

U cijeloj Bosni, banjalučka nahija je centar sa najviše katolika i grčko-pravoslavnih; broj stanovnika obično nije ispod pet hiljada duša. . . Katolici su bezbjedniji od raje pravoslavnog obreda, ali se ni jedni ni drugi ne odvažuju da ulaze u turski dio grada... Svi su pravoslavni sveće-

152) M. (Džaja, Nav. dj., str. 111—123.

nici morali pobjeći; trapisti i franjevci, koji su veoma uticajni, smjeli su da ostanu. . . Svi su kmetovi otišli, ljetina je ostala u klasu; spominju se ovdašnji Srbi, bogati posjednici sa preko hiljadu zemljoradnika na svojim imanjima, koji su morali da napuste sve što imaju i da bježe. Turčin se još ne usuđuje da prigrabi ljetinu, jer Srbin nije počinio drugog zločina osim što je otišao iz zemlje; katolik koji je ostao ne smije da žanje tuđu ljetinu, jer bi bio izložen Turčinovom nasilju. . . Ide zima, ljetina se kruni i propada na zemlji. . .

Zatekao sam, dakle, dosta teške prilike: prošle noći, usred mraka, čuli su se vika i pucnji. Jedna grupa Turaka upala je u hrišćansku četvrt, prodrila čak u srpsku crkvu i, naslagavši tu snoplja i granja, zapalila zgradu na veliki užas cijelog predgrađa. . . ja inzistiram da odem do srpske crkve, koja stoji upravo iza kuće u kojoj stanujem. . . Prolaznici bojažljivo gledaju. . . Prolazim unutar ograde; ruševina se zaista još dimi: to je bila drvena građevina, bijedna i neugledna, prije šupa nego crkva. . . jedna stara služavka. . . bježi kad smo joj se približili i odbija da da objašnjenje o uzrocima nesreće. . .«¹⁵³).

153) Š. Irijiart, Bosna i Hercegovina — Putopis iz vremena ustanka 1375 — 1378., IRO »Veselin Masleša«, Sarajevo 1981., str. 66—70.

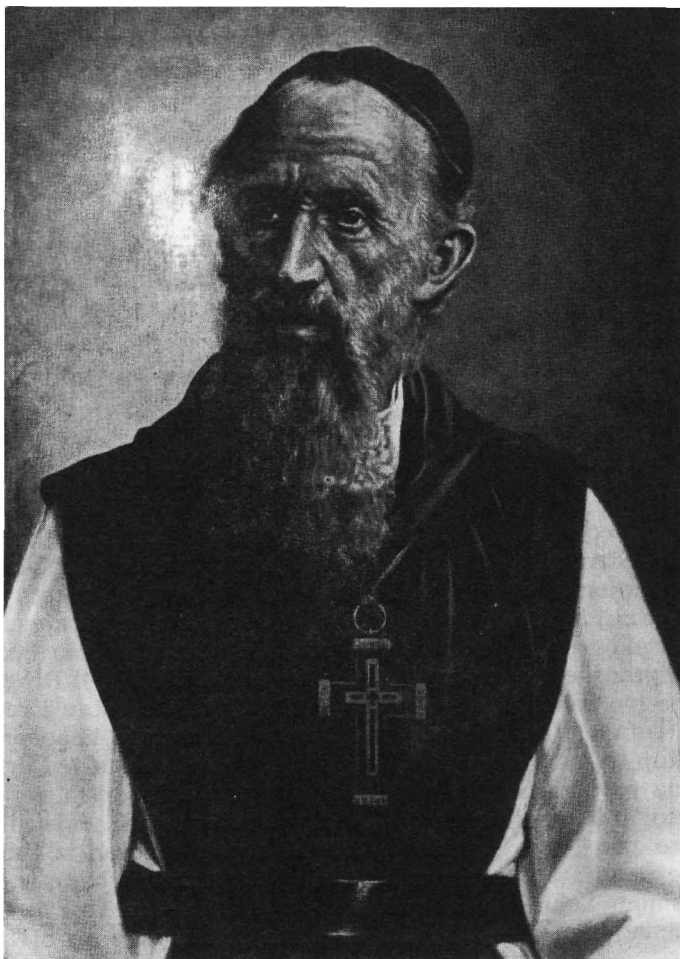
PODIZANJE REDOVNIČKIH KUĆA

Dolazak trapista u Delibašino selo

Dolazak i naseljenje trapista kod Banje Luke djelo je o. Franje (krsno ime mu je bilo Wendelin) Pfannera iz Brengenza. To je bio neobično aktivan i prodoran čovjek. Postavio je sebi zadatak: podići novi samostan trapista u austrijskim zemljama. Radi toga je prokrstario Ugarskom, Hrvatskom i Slavonijom, tražeći pogodno mjesto za novu naseobinu. Kada su bečko ministarstvo i hrvatski sabor odbili njegovu molbu, svrnuo je pogled na tursku Bosnu. Čuo je kako su franjevci na Petrićevcu kupili zemlju od Šibić-bega i da namjeravaju sagraditi samostan. Ovo saznanje bilo mu je dovoljno. Već u svibnju 1869. godine našao se kod konzularnog agenta Stanislava Dragančića. Kad je Dragančiću saopćio svoju namjeru, ovaj se složio, da bi se to moglo izvesti, jer po jednoj instrukciji Generalnog konzulata u Sarajevu iz 1868. godine »mogu austrijski podanici, po sporazumu bečke i carigradske vlade kupiti u Turskoj zemljište«⁽¹⁵⁴⁾. Dragančić je bio zabrinut zbog posebnosti trapističke odore i reakcije Turaka. Uz pomoć Dragančića o. Pfanner je imao priliku kupiti zemljište u Klašnicama, u blizini mosta na Vrbasu, na putu za Slatinu. Međutim, od toga ne bi ništa, jer su susjedi bili protiv toga da Turčin proda posjed nevjerniku. Na to mu Tomo Radulović, bogati srpski trgovac iz Banje Luke ponudi kompleks zemljišta s onu stranu Vrbasa, u Delibašinom Selu. Na posjedu od 100 jutara — za koje je Tomo imao tapiju — bilo je još dosta šume, za koju bi Pfa-

154) B. Gavranović, Dolazak trapista u Delibašino selo kod Banje Luke i njegova djelatnost, Banja Luka 1864., str. 27.

nner također mogao dobiti tapiju, Stanovali su kmetovi-zakupnici: Ilija Bilić, Nikola Bilić i Mijat Janjić. Za 1400 dukata Pfamner je kupio posjed u lipnju 1869. godine.

O. Franjo (Wendelin) Pfanner

Trapisti su došli u Delibašino Selo 21. lipnja 1869. godine, kada su iz Zagreba stigla teško natovarena kola, s najpotrebnijim stvarima. Došli su: oo. Robert i Bernhard, te časna braća Jakob, Zaharija, Nachbauer i postulant Spraul. To je bio dan osnutka »Marije Zvijezde«.

Njihova prva naseobina nije bila ništa udobnija od betlehemske štalice. Bila je to obična krovinjara, koja je do tada služila kmetu Janjiću kao spremište za žito, za pečenje rakije a zimi i kao obor. Dimenzije su joj bile 5 x 3 m. Visina krova bila je 4,5 m, a dimenzije vrata samo 140 x 72 cm. U toj »kolijevci« počeo je novi život — u takvim kolibama obično počinju značajna ostvarenja. Službu Božju držali su na obližnjem groblju sv. Ive u šumi. Tu je, pod stoljetnim kurgavim hrastom bila kapela sv. Ive, brvnara pokrivena šindrom, naslonjena na sam hrast.

U takvom ugođaju betlehenskog smještaja nisu smjeli čekati zimski period. Odlučili su sagraditi kuću u ravnici pokraj Vrbasa. Gradnju je izveo tesar Grgo Strilić, rodом iz Dalmacije. Nacrt je dao sam o. Pfanner. Uz veliku žurbu i poteškoće, spomenuti graditelj je do 7. rujna sagradio 14 metara dugu i šest široku zgradu za 700 forinti.

Čim su se braća uselila u privremeni samostan »Marija Zvijezda« (Mariastern), pristupili su izgradnji kovačnice, čiji je gornji dio uređen za stanovanje. Do Božića je izgrađena i gospodarska zgrada. U sklopu te zgrade bila je bolnica, gostinjska soba, žitnica i štala. Zgrada je pravljena rigl-tehnikom, a pokrivena šindrom. U međuvremenu o. Pfanner je, uz mnoge poteškoće obavio gruntovni prepis kupljene zemlje, a od Propagande dobio dozvolu da može osnovati novu naseobinu trapista u Bosni i Hercegovini, pa time je njegovo djelo i pravno utemeljeno.

Budući da se redovnička obitelj stalno povećavala i da je »privremeni samostan« u svakom pogledu bio privremeno rješenje, trapisti su shvatili, da su stvoreni svi uvjeti za gradnju zdanja, koje bi imalo monumentalno obilježje samostana. Početkom 1870. godine iskopani su temelji, a već u proljeće izidani su zidovi do visine čovjeka, kad se na gradilištu pojavio paša iz Banje Luke, zahtijevajući da se gradnja prekine. Netko mu je napunio uši pričama, da ti »đaurški derviši« grade austrijsku tvrđavu. Kada je na gra-

dilište došao banjalučki mutesarif da izvidi stvar, nemajući predstavu o gradnji katoličkih samostana, pomislio je od već sagrađenih podruma, da se stvarno zida tvrđava. Nisu pomogla ni Dragančičeva uvjerenja, pa se gradnja morala obustaviti.

Da riješi stvar, o. Pfanner 1870. godine odlazi u Carigrad. Tu mu u susret izlaze bos. franjevci, koji mu daju utočište u svojoj rezidenciji. Odatle se povezuje s austrijskim poslanikom Prokesch-Ostenom. Ovaj njegovu stvar proslijedi i povjerava svome prvom suradniku Le Bidardu. Nakon mnogo truda i uvjeravanja, o. Pfanner je dobio dozvolu, potvrđenu pečatom velikog vezira. U dozvoli je točno stajalo: »Ovim se dozvoljava Franji Wenndelinu da podigne kuću sa 60 soba«⁽¹⁵⁵⁾. Dne 9. rujna 1870. godine nastavljena je gradnja. Na Badnji-dan iste godine zajednica se uselila u novi samostan, koji još nije bio definitivno uređen za stanovanje. Voljeli su i to, nego se gušiti u dimu i tjesnoći privremenog samostana. Godine 1871. graditelji su dogotovili samostan: nabacili žbuku, izveli molerske radove, postavili podove, vrata i prozore, a odbacili sve improvizirano.

Kada je završio sa samostanom, o. Pfanner se poduzimao da dogradi gospodarske zgrade i prilaze samostanu. U jesen 1870. godine postavljeni su temeljni stupovi za planirani mlin, kojeg su skoro sagradili. Sami su pekli ciglu, sprovodili melioraciju i kultiviranje zemljišta, koje je bilo zaraslo u šipražje i rit.

O. Pfanner je nabavio i malo zvono, s kojim su počeli oprezno zvoniti, da ne bi izazvali negodovanje Turaka. Kasnije je dobio još tri zvona, od kojih je jedno poklonio župi u Banjoj Luci, a drugo župi u Jajcu. Reakcija Turaka nije izostala. Naređeno mu je da poskida zvona, no o. Pfanner nije poslušao. Procesi radi zvonjenja su se odužili. Rješavali su se i na Porti. O. Pfanner, videći da se stvar samo odugovlači, nastavio je sa zvonjenjem.

Godine 1872. i 1873. izgrađena je i pod krov stavljena samostanska crkva. Opet je došao banjalučki mutesarif, čudio se i ljutio radi gradnje zgrade s visokim prozorima. Ipak, sve je ostalo na tome i nije bilo većih poteškoća sa strane turskih vlasti.

155) B. Gavranović, Dolazak trapista. . . , str. 54.

Samostan je bio stvarno neovisan. Na kapitalu u Sept-Fonsu 14. rujna 1873. godine, o. Pfanner moli da se »Marija Zvijezda« inkorporira Redu. To je i učinjeno, pa je taj samostan pri Banjoj Luci dobio titulu priorata, a o. Pfanner postaje prvi prior. Samostan je podređen opatiji u Port-du Salutu u zap. Francuskoj. Tada je samostan imao 90 dunuma kultiviranog zemljišta, oko 1000 dunuma šume i šikare, veliki mlin, pilanu, ciglanu, vinograd, sušionicu šljiva, tkaonicu. . . Prihodi su mogli uzdržavati zajednicu, koja je 1878. godine imala 61 redovnika. Pored toga, posjed samostana se neprestano širio, ekonomska moć jačala, a broj članova se povećavao.

Sve se ovo događalo u vrijeme najveće nesigurnosti u Bosni i Hercegovini. Kada se se sve komešalo u Bosni, trapistička zajednica, predvođena nesalomljivom voljom o. Pfannera stvarala je čuda. Njihovo pravilo »ara et lahora« (moli i radi) pokazalo se na djelu.

U danima okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine nije bilo kakve štete na samostanskom posjedu, jer je bio zaklonjen Vrbasom od napada i razaranja. Ovaj posjed, sa šumom u pozadini, mnogima je bio pribežište. Tu su našli utočište i oo. franjevci, koji su morali napustiti rezidenciju na Petrićevcu. Kada su se prilike smirile i kada je uspostavljena nova vlast, mogli su se trapisti nesmetano dokazivati u neumornoj radinosti. Njihova crkva je bružala od molitve, a na posjedu se vidjelo šta sve može čovjek stvarati primjerenim radom.

Dolazak milosrdnica u Banju Luku

U ono vrijeme doći u Bosnu sa strane, značilo bi biti izvrgnut poteškoćama i opasnostima, s kojima se susreće stranac. Ovo bi sebi mogli priuštiti najsnalažljiviji, entuzijasti i oni koje štiti diplomatski imunitet. Pored svega toga, početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća u Bosni su se pojavile čč. sestre Družbe sv. Vinka Paulskog. Nastojanjem ap. vikara fra Pashala Vujičića 1871. godine došle su u Sarajevo, Livno, Dolac i Travnik. Poduzetni trapistički svećenik o. Pfanner bavio se mišlju da ih dovede i u Banju Luku. U tu svrhu zatražio je odobrenje od Vujičića. Ovaj mu to odobri, uz uvjet, da trapistički samostan vodi brigu o ses-

trama i školi koju bi otvorile. Kada je sve dogovoreno i s upravom ss. milosrdnica, njihov superior iz Zagreba, preč. gosp. Fidelis Höpperger šalje tri sestre iz matičine kuće u Zagrebu, koje stižu u Banju Luku 20. listopada 1872. godine.

Stvarno, bila je to velika odvažnost, poći u nepoznatu zemlju. Bosna i Hercegovina za njih iz Hrvatske tada je bila veoma malo poznata zemlja. Poimali su je kao isturenu i izoliranu tursku pokrajinu, u kojoj kršćanin jedva može opstati u vidu porobljenog sloja. Nemiri i turska nasilja sve više su stvarali famu o nepodnošljivosti življenja u toj zemlji. Nošene vjerom, pouzdanjem, misionarskim duhom i željom za pomoći potrebnima, došle su čč. sestre u Banju Luku. Iako su znale da idu u veliku neizvjesnost, došle su tamo, gdje ih je Božja providnost poslala.

Odmah se našao kakav-takav smještaj i pristupilo se otvaranju škole. Prvih dana sestre su stanovale u austro-ugarskom konzulatu a škola je privremeno smještena u kući »Putnik« u ulici koja je kasnije ponijela Jukićevo ime. Na samom početku škola je brojala trideset polaznica a prva upraviteljica škole bila je č.s. Gregorija Jerše, koja je obavljala ulogu poglavarice. No, kako je to bio privremeni smještaj s visokom najamninom, koju su sa svim troškovima snosili trapisti, tražilo se stalno stambeno rješenje i prostor za sestre i školu. Napokon, i to je postignuto. O. Pfanner je sa čč. sestrama kupio prizemnu kuću u ulici koja će kasnije nositi ime I. Salvadora (Martićeve ulica). Kuća je imala tri prostorije i veliki vrt. Sve ovo je kupljeno za 700 forinti. Čč. sestre i škola preselile su se u tu novu kuću 1873. godine, Škola je prvotno imala dva odjela. Kako franjevci svojom poukom nisu mogli obuhvatiti za njih prevelik broj djece, na molbu roditelja, od 1874. godine čč. sestre su primale i mušku djecu.

Da bi pospiješio stvar, ap. vikar Vujičić je preko konzula Teodorovića uspio isposlovati pomoć od bečke vlade za škole čč. sestara u Banjoj Luci i Derventi od po 300 forinti. Kasnije je ta subvencija povišena na 400 forinti. S takvim stalnim prihodom, milodarima i radom svojih ruku mogle su samostalno živjeti i raditi.

Prisutnost čč. sestara i njihove škole nije mogla promaći znatiželjnom oku prolaznika i svih onih, koji su se u to doba zadržavali u Banjoj Luci. Njih spominje i don Mi-

hovil Pavlinović. U putopisu »Po Bosni« spominje školu milosrdnica, primjećujući da je to interkonfesionalna ustanova: »Kad poslije pođosmo k učioni milosrdnica, nađosmo i hrišćanske i čifutske djece...⁽¹⁵⁶⁾).

Od toga vremena pa nadalje, čč. sestre milosrdnice sa školom predstavljaju važan faktor opće kulture, prosvjete i kršćanskog odgoja u Banjoj Luci. Da je ovo stvarno tako, svjedoči i vicekonzul banjalučki Heinrich Holzinger, u izvještaju, kojeg je 1. svibnja 1874. godine poslao u generalni konzulat. Prema njegovom izvještaju, u Banjoj Luci rade četiri sestre milosrdnice. U školi uče osamdesetero djece, od čega su pola djevojčice, pola dječaci. Oni uče sljedeće predmete: čitanje, pisanje, računanje, katekizam i biblijsku povijest, krasnopolis i diktand i to sve na hrvatskom jeziku i latinicom, a u višem razredu vježbaju se učenju i pisanju ćirilicom; uče napamet fragmente iz biblijske povijesti i molitve po bosanskom običaju. Naglašava da za učenje molitva služi udžbenik Propagande a ostali udžbenici su školske knjižice, tiskane u Zagrebu. Škola ostavlja prijatan utisak: djeca su poslušna i privržena sestrama, u školi vlada čistoća a učiteljice pokazuju osobiti interes za nastavu.

Radi sve većeg broja polaznika nastave, osjećala se skučenost školskog prostora. Zbog toga o. Pfanner u proljeće 1875. godine kupuje susjednu kućicu s jednim skladištem i nešto vrta. Ovo je kupio od katolika Grge Strilića. Preuredio ju je za stanovanje čč. sestara a prvotna kuća je adaptirana za dva školska odjela, s predvorjem i zadnjom sobom. Pored već spomenute č.s. Gregorije Jerše, djecu poučava i č. s. Brigita Pelikan. Direktor škole bio je tadašnji župnik fra Andrija Vidović. Vicekonzul Depolo 1877. godine pohvalno ocjenjuje njihov rad s opaskom, da »nadilazi svaku pohvalu«. Turske vlasti su odobrile otvaranje, pa je ova škola dobila službeno priznati karakter.

Gradnja samostana na Petrićevcu

. Poznato nam je, da su još od 1718. godine u Bosni bila smotri tri samostana: fojnički, sutješki i kreševski. Župe u Bosanskoj krajini potpale su pod fojnički samostan. U najtežim vremenima turskog ropstva morala se tako organi-

156) M.Džaja, Nav. dj., str. 120.

zirati pastoralna djelatnost i samo crkveno uređenje u Bosni. U 19. stoljeću prilike se mijenjaju na bolje, pored sve težeg turskog gospodstva i nesigurnog stanja. U Bosni se otvaraju konzulati Austro-Ugarske, Rusije i Francuske, koji uzimaju u zaštitu kršćanski narod. Takav austrijski konzulat otvoren je i u samoj Banjoj Luci. Franjevci su u svim tim situacijama nalazili »modus vivendi«. U 19. stoljeću toliko su se suživjeli s bosanskom stvarnošću, da su ih svi poštivali, da su, poput Grge Martića sjedili i u samim međžilima. S druge strane, katolički dio stanovništva u Bosni i Hercegovini prilično se stabilizirao. Nestalo je opasnosti od masovnog prelaska na islam a nada u skoro oslobođenje postajala je sve veća.

U takvim prilikama osjetila se potreba za uspostavljanjem novih župa i samostana. Sa osnivanjem novih župa išlo je lakše a za nove samostane trebalo je ulagati mnogo više truda i sredstava s diplomatskom okretnošću. Već pedesetih godina prošloga stoljeća starješinstvo Bosne Srebrene razmatra mogućnost otvaranja novih samostana. Uviđajući te potrebe, franjevački general o. Vicenco a Caelano, dozvoljava bosanskim franjevcima 24. lipnja 1852. godine, u svoje i ime Svete stolice, da mogu podizati nove samostane. Da se to provede u djelo, bosfranjevci su najprije poradili u Beču, da Austro-Ugarska sugerira Porti, da ne pravi smetnji na novogradnjama. Kada je sve sređeno na diplomatskom planu, mogao je novi ap. vikar fra Marijan Šunjić, u okružnici od 1855. godine pisati vjernicima i subračić: »Sad pako imajući po milosrđu Božem prostie ruke odredili smo s velikim zadovoljenjem s.o. Pape č. Poglavaru svega nashega reda Generala u zdogovoru sa starjeshinama ove redovničke đarxave uzdignut novi pet Manastira od koji jur dva su započeta:

1. U Gorici kod Divna za onu s Kupresom Krainu.
2. U Gucijoj-Gori za Travanjski i Jajacki Kadiluk iliti ok-ruxje.
3. Biche u Zoviku za Possavine s one strane Bosne.
4. Na Plechanu iliti bude u Derventi za Posavacke **Xupe** s ovu stranu Bosne.

5. U Ivanskoj buduch u Banjoj—Luki za xupe one Kraine s Bischem. ⁽¹⁵⁷⁾).

No, sa gradnjom samostana u Krajini nije išlo tako brzo. Samostani u Gučoj Gori i Livnu podignuti su do 1868. godine, što je izazvalo novu raspodjelu župa, u kojoj su Banja Luka i Rakovac ostale pod pokroviteljstvom fojničkog samostana a Ivanjska dodijeljena novoformiranom livanjskom distriktu. Ova podvojenost dala je nove impulse za gradnju samostana u Krajini. Na zasjedanju provincijskog kapitula u Kraljevoj Sutjesci 23. travnja 1863. godine donesena je odluka, da se u Krajini gradi samostan, za što je dobivena dozvola 1865. godine. Subraća se u početku nisu slagali u pitanju mjesta gradnje. Dok je gen. komisar fra Lovro Karaula s istomišljenicima htio da se samostan gradi povrh rudnika Lauša, dotle je delegat ap. vikara Vujičića fra Nikola Krilić želio da se gradi u Ivanjskoj, gdje je već postojala rezidencija. Međutim, stvar su pokrenuli i režirali krajiški franjevci: fra Franjo Ćurić »Bišćo«, tadašnji definitor i župnik u Ivanjskoj, fra Stipo Radman, župnik u Banjoj Luci, zatim, fra Stipo Orlovac, fra Jako Blažević i drugi. Bili su zato, da se nađe zgodna lokacija pri Banjoj Luci. Fra Stipo Radman se živo zalagao, da se samostan podigne na Petrićevcu. S takvim zamislima najprije su fra Franjo Ćurić i fra Stipo Radman s dozvolom starješinstva kupili zemljište od Jusufa Šibića. Zemljište je bilo udaljeno od Banje Luke pola sate hoda. Blaga uzvisina, na kojoj se posjed zvao »Dudić« nalazila se u sklopu prigradskog sela Petrićevca. Posjed su kupili za 500 dukata. U takvoj kupovini pomogli su im banjalučki trgovci: Anto Brzović, Ivo Martinović zvani Abadžija i Pile Pilipović. Na zemljištu je bilo seosko gospodarstvo, koje su činili kuća, podrum, pojava i hambarić. I kada je stvar bila gotova, nastale su komplikacije. Netko je uticao na Šibić-bega, tako da se on pokolebao. Našao se u nedoumici. S jedne strane obećanje i gotov pazar, s druge strane pritisak da franjevcima ne prodaje zemlju. Fra Stipo Radman ga je danima tražio da sredi stvar, no on, ne znajući što će, izbivao je od doma. Toma Golub iz Šargovca pripovijeda kako mu je fra Stipo ušao u

157) J. D. Božić, »Novi Prijatelj Bosne«, Zagreb 1891., II., str. 36.

trag. Saznavši da je negdje na relaciji Banja Luka — Bos. Gradiška, posjedne konja i nađe ga na putu. Uhvatio ga je na riječ, spočitavši mu da »tursko nije lagati«. Beg, nemajući kuda, konačno pristane i za dobijeni novac i novac koji je već imao kupi veliki kompleks zemljišta u Mašićima, gdje je sagradio han. I danas to mjesto nosi ime Šibića-Han.

Nakon što je kupljeno zemljište, spomenuti krajiški franjevci su prikupili sredstva i materijal za gradnju. Na dogovoru 1873. godine odluče da se odmah počne s izgradnjom. Temelji su postavljeni iste godine. Gradnju je vodio fra Franjo Čurić a graditelj je bio Ivo Šuhak, zidar iz Ovčareva. Do 1875. godine sagrađeno je jedno krilo samostana sa dva sprata. U svemu, bilo je dvanaest soba, tek toliko, da se rezidencija preseli iz Ivanjske. Prvi se uselio rakovački župnik fra Anto Knežević. Rezidencija se preselila u novosagrađenu zgradu 1876. godine. Podignute su i najpotrebnije zgrade za gospodarstvo. Crkva će se tek kasnije sagraditi. Za gradnju samostana do useljenja, isplaćena je svota u iznosu od 10441 groš i 20 para. To su namaknuli spomenuti franjevci i ap. vikar fra Marijan Šunjić, koji je u testamentu ostavio 100 dukata za potrebe gradnje samostana u Krajini.

KRAJ TURSKE VLASTI

U Bosansko-hercegovačkom ustanku (1875 — 1878.)

Prva godina nemira i ustanka u Bosni i Hercegovini bila je teška i kritična, kako za katolike banjalučkog kraja, tako i za njihove pastire, franjevce. Te, 1875. godine pobunila se raja i u Bosanskoj krajini. Radi tih nemira kršćans-

Fra Anto Knežević, župnik u Kotor-Varoši
piše župljanima prizive na vlast

ka raja je bila izložena turskom nasilju. Svatko se osjećao nesigurnim i sumnjivim pred Turcima. Oni su znali za prikrivene težnje franjevaca za oslobođenjem. Također su imali u vidu veliku sklonost i povezanost katoličkog svećenstva s običnim narodom, koji se tada uzbunio. Zato su podozri-vo gledali na franjevce u banjalučkom kraju, jer su imali i te kako razloga. Premda im župnici u Ivanjskoj i Banjoj Luci, te pridošli trapisti nisu bili toliko sumnjivi, bili su kivni na predsjednika nove rezidencije na Petrićevcu, fra Antu Kneževića. On je bio pravi narodni tribun. Poznata je slika, koja ga **prikazuje** kao kotorvaroškog župnika, kako pojedinim mještanima, u njihovo ime piše molbe, pritužbe i prizive na vlast. Bio je iskreni prijatelj naroda i zaštitnik raje. Svom dušom je bio za ustanak i oslobođenje od turske vlasti. Svakako, Turcima su bila poznata njegova stremljenja. Otuda je i prijetila opasnost franjevcima u novoj rezidenciji. O tim prilikama i zlokobnom isčekivanju sam Knežević piše potresan izvještaj.

Kazivanje fra **Ante Kneževića**

Ovako dakle prije vremena buknu ustanak, a Turci upravo nesnošljivi postadoše! Nije bilo dana kada nisu Krstjanim pokoljem priptili; zato su jadni Krstjani i Hristjani više puta k meni na Petrićevac dolećivali da se od pokolja zaklone, nu bih jih ja zatjerao veleć: nek se svaki pripravi, i brani, pa neće smjeti Turci ništa učiniti!

Turci prem su kao uvijek, sad još gore Krstjane mrzili kao i Hristjane, nu da jih razdvoje, pozovu i Krstjane u boj protiv vlasima, i stave jim za Satnika — Juz-bašu Ivu Martinovića iz Banjeluke; pače dopuste ovim i mirne Hristjane robiti, kao što su jih i Turci robili. Nješto strah turski a nješto i pohlepa za robijom, podiže mnoge Krstjane s Turcima; al kako jim zabraniti? Martinovića sam srdačno ljubio i njegovu potribu priznavao, nu kad mi jednoč došao da se izgovori, sami me je Bog sačuvao te ga nisam ubio, nego ga po najgorem vremenu zatjerao! Zdogovorih se još i s nekim Misnicima, osobito s dobrim fra Angelom Ćuricem iz Bišća, te svuda proglasismo kao nećemo nikoga ispovijedati, koji bi od Hristjana što zaplienio, ol od Turakah zaplijenjeno kupio...

K meni jednako su bježali Krstjani i Hristjani iz Banjeluke... Dosti je reći da je moj mili prijatelj fra Andrija Vidović iz Banjaluke župnik pet putah k meni, a dva puta Trapistami sa svim imanjem, i službom bježao!...

Nasilje tursko sve to više napredovaše; ne samo Turci, nego i ista redovita vojska javno je svet po čaršiji, i putu mlatila, i gulila. Vojnici banjalučkog Kapelana bili su u Varošu napali, a Konzulova tajnika svojski izmlatili. Nitko nikud nije smijo maknut! Svaki se dan pokoljem prietilo. Nama Fratrima najviše se je grozilo, kao početnicim svakog ustanka...

Uoči Uskrsa, mnogo je svieta meni bilo pribjeglo, nu ja sam sve raztjerao, i kazao nek se svak brani. Prid noć stiže mi pismo od mog Vidovića »Bježi kud znaš! bez sumnje noćas će biti pokolj! ja bih bježao, al smo svi obkoljeni od Turaka, pa nemogu pobjeći. Spasi se bar Ti i Tvoj puk!«... ja odlučili opet nepobjeći, nego ako bude navala, braniti se iza tvrdih samostanskih zidinah! Baba mi, i jedan momak bili su u kućici, a ja sam se s jednini zatvorio u Manastir. Cielu noć nisam zaspao; samo u zoru san me primora; ali dok počeh spavati, začuh tutanj konjah, a malo posli i govor turskim jezikom. Pogledah na prozor, i vidih dolazi oko 30—40. vojnikah turskih na konjima... Pomislih: Dakle valja mrti! a gdje je moj dragi Vidović?... Priporučim se Bogu: uzmem revolver, i metnem u džep... nabijem Ostragušu, i uredim naboje; prislonim sablju; i sve za odpor uredim. Začujem razgovor pod prozorom. Turci bijahu vas samostan obkolili. Oni pod prozorom pitahu turski zapovjednika: »Šta ćemo raditi?« ovi jim odgovori: »ako bude, ne srni se ubiti, nego sudu zdrav dovesti...«. Odmah prat volji momka, otvorih vrata, i ondje nadoh satnika... Sav samostan primetnuše, i opet u sobu dođoše Upitao me kako mi puk, što Misu nedržim? ja mu odgovorih kako ću držati na pol dana, jer mi samo na Božić po noći Misu držimo. Sad Uleti stražar, i kaza da ide Mulazim, a oni skočiše, konje pojahaše i odoše... Megjuto i svet se sabra k Misi, i kad se ja okrenuh da Otčenaše navjestim, ugledah da su nas sa svih stranah vojnici obkolili. Pomislih: sad će biti pokolj! Nesmjedući ništa puku kazati, sve nas dobroti Božjoj priporučih, i po običaju Misu, i pridiku rekoh, te svet razpustih, opominjuć da mirno igu, i nikako da puške nepale; nu bene Krajiške

dok na bašču izađoše, odmah pjevati započeoše, a puške kao smrika na vatri grohtati stadoše!. Vojnici kao vratnice puku otvoriše, i s mojim velikim začuđenjem mirno narod pustiše, a posli svi se k meni zgrnuše, faleći da znam dobro puk ureljivati...⁽¹⁵⁸⁾.

U ivaštanskoj župi

Radi jačeg turskog garnizona ustanici se nisu pojavljivali u gradskoj i petrićevačkoj župi. U ivaštanskoj, koja je tada zapremala i dragočajska sela, Kuljane, Barlovce, Bukovicu i Jablan pojavljivale su se manje ustaničke grupe, pričinivši štetu u materijalnom pogledu. Oštećen je čardak Mustaj-bega Kapetanovića kod današnjega groblja »Bijeda«. Njegov čardak je kasnije saniran i adaptiran za stanovanje fra Jake Blaževića, prvog upravitelja novoosnovane lok. kapelanije, kasnije župe Barlovci. U jednom događaju bilo je i pet žrtava, nedužnih katolika iz Dragočaja. U brzopjavu od 16. IV. 1878. brigadni general Hasan i mutesarif Salih iz Banje Luke javljaju valiji u Sarajevo sljedeće: »2. ovog mjeseca, katolici iz sela Dragočaja Ivan sin Bele, Vid sin Petra i njegovi sinovi: Marko, Mile i Ivan kad su pošli da čiste svoje njive, naišli na ustanike i svi su pobijeni od strane ustanika«⁽¹⁵⁹⁾. Fra Anto Knežević spominje da su ustanici više katolika mučili i ubili. »Samo napominjem da su tada ubili Ivana Radmana iz Ivanjske, a Stipana Petra Martinovića brata izmučili, najprije mu goljena pribivši i sač sjajan na glavu metnuvši, a posli vatru na prsih naloživši«⁽¹⁶⁰⁾. To su činili zato što se i katolici oko Banje Luke nisu bunili i što su neki pod vodstvom Ive Martinovića — Abadžije htjeli s Turcima ići na ustanike.

Za austro-ugarske okupacije 1878. godine

Dok je cijela Bosna i Hercegovina, ogrezla u bune, nemire i općenarodno nezadovoljstvo proživljavala teške dane i neizvjesnost, njena sudbina se rješavala u dalekom Ber-

158) B. Gavranović, Povijest samostana Petrićevac. . ., str. 149—152.

159) II- Škapur, Turski dokumenti o ustanku u Potkozarju 1375—78., Sarajevo 1988., str. 142.

160) B. Gavranović, Nav. dj., str. 150.

linu. U diplomatskoj igri velikih sila Porta nije mogla zadržati Bosnu i Hercegovinu. Austro—Ugarska je dobila pravo da je zaposjedne i uvede red. Sredivši prilike na diplomatskom planu, Austro—Ugarska pristupa realizaciji stečenih prava. Uslijedilo je vojno zaposjednuće Bosne i Hercegovine.

Krajem srpnja 1878. godine velike snage austrougarske vojske prelaze granice Bosne i Hercegovine. Dne 29. srpnja Savu kod Gradiške prelazi divizija pod vodstvom fml. vojvode od Würtenberga. Zaposjednuvši Gradišku bez otpora, kreće se uz Vrbas i sutradan se zaustavlja kod Maglajana, s time što je poslao izvidnice do Klačnica. Posljednjeg dana mjeseca srpnja gm. nadvojvoda Ivan Salvador s jačim prednjim odjelima ulazi u Sanju Luku. Ustaničke čete, u jačini od 600 ljudi razbježale su se a turska posada od 300 vojnika napustila je banjalučku tvrđavu.

Dok su se trupe odmarale u Banjoj Luci, vladao je red i mir. Sve je teklo po planu. No vojvoda od Würtenberga 2. kolovoza polazi dalje preko Sitnice i Ključa prema Jajcu. Glavne snage odlaze a u Banjoj Luci ostaje posada pod komandom strogog generala Sametza. Čim je otišla glavnina, uznemirila se cijela Banja Luka. Pronosili su se glasovi, da će ustanici napasti Banju Luku. General Samez je o tome obaviješten, ali nije računao s ozbiljnom aktivnošću ustanika. Ipak, posada je bila spremna. Samo vojnička bolnica, u kojoj je bilo 160 bolesnika nije bila dovoljno osigurana.

Dne 14. kolovoza ujutro oko 6000 ustanika, pod vodstvom Hasan-bega Čekića pojavilo se na prilazima grada, od strane Saračice i Motika. U općoj navali napadoše bolnicu i posadu. Oni koji su dolazili iz Motika zaposjedoše Petrićevac. Samo četvrt sata prije njihovog dolaska franjevci su napustili rezidenciju i sklonili se kod trapista preko Vrbasa. Situacija je bila kritična. Ustanici su napali austro-ugarsku vojsku u tvrđavi, u samom taboru i vojničkoj bolnici. Priješla je opasnost da cijela posada bude bačena u Vrbas.

Neovisno o razvoju događaja u Banjoj Luci, došla je naredba, da se od Bos. Gradiške pojača banjalučki garnizon. Dne 13. kolovoza poručnik Rhön s četiri topa i dvije satnije polazi iz Gradiške. Sutradan, njegove predstraže na četiri kilometra od Banje Luke doznaše da se u gradu bije strašna bitka. Poručnik Rhön ne gubi vremena. Satnije podoše trkom a bateriju topova s konjima potjera u kasu. Ispalivši

salvu od tri topa na prilazu gradu, najavi svoj dolazak. Stupivši u borbu s efikasnom topovskom paljbom i novom pješadijom, preokrenu situaciju u korist austro-ugarske posade. Ustanici počehše uzmicati. Oni ušančeni na uzvisinama Petrićevca i u rezidenciji, nastaviše pružati otpor. Na njih. se sručila vatra iz topova, koja zapali rezidenciju franjevac. No ustanici su i pod jakom topovskom paljbom pružali ogorčen otpor, tako da je rezidencija pod udarima granata i stihije plamena postala gomila ruševina. Sve je uništeno: gospodarske zgrade, pokretna imovina, župske matice... Nadmoćnije snage pojačanog garnizona potjerale su ustanike i oni se više nisu usuđivali napadati Banju Luku.

0 opasnostima, stradanjima i bježanju franjevac iz rezidencije u trapiste piše fra Stipo Orlovac 11. veljače 1879. godine: »Fala dragom Bogu kad je ostala glava na ramenu... ele blaženi koji uteku, jer su njihove glave na ramenima ostale... I ja sam mlogo kvara privatnoga imao u vrijeme bune. Propo mi je veliki sat, puška tančica, čurak veliki, pijati, moži, knjige, slike, čaržafi findžani, djezve itd. A od občinskih stvari u koliko se sjećam propalo je: devet dušekah, 14. jarganah, 24. jastuka, 30. čaršafah, 20. tovarah kukuruzah, 8. tov. pšenice stare, tri kladu je nove pšenice, oko 70. vozovah sjena, vina 8. tovarah, slanine 60. okah — motike, sikire, kose, grablje, vile, bačve-kace od 300. kotlovah, zob nepoževena, kuruzi posiani na pola propali, ograda legla sva, pokućstvo sve, jednom riečju: bilo pa i prošlo. Zato Vam velim ukratko: osim Boga samoga nitko nezna našega kvara« (¹⁶¹).

O propasti franjevačke rezidencije na Petrićevcu i o toku borbi u Banjoj Luci, poslao je prior trapističkog samostana »Marija Zvijezda« izvještaj listu »Obzor«. Između ostalog, javlja sljedeće:

»14. kolovoza... prije podne. Ja sjedim kraj prozora slušajući prasak topova i pušaka, viku djece i žena, koje iz Banje Luke od tri sata k nama bježe... Pred dimom topova nemogu više vidjeti džamija i munara. Od crkve čujem molitve za pomoć Marije i... svetoga Josipa... I od nas suprot ležećeg samostana Franjevac čujem pucanje, vidim gdje se

161) B. Gavranović, Povijest Franjevačkog samostana Petrićevac. . . , str. 154—155.

diže dim. Svi Franjevci nalaze se kod nas... austrijska straža nepušta više preko našega prevoza, ona ga je posjela za slučaj, da bi austrijska vojska uzimala... Sada u 10 sati gore staje, štednji i žitnice kraj samostana Franjevac... 10 i 20 časova. Sada gori novi samostan Franjevac... 11 sati i 20 časova. Sada je nastala potpuna tišina, čini se da je broj prenešen u gornji grad... Samostan Franjevac sveudilj gori... čini se, da se je krov srušio... 8 sati na večer. Samostan Franjevac gori do posljednjeg klipa. I u gradu još gori... 10 sati na večer. U gradu neprestance gori. A samostan Franjevac? O, kakova zloba sudbine! Posljednjeg srpnja razsvietiše otci svoj samostan, bijaše to dan austrijskog ulaza; u isti sat danas negore sveće, već strašni plameni, posljednji plamani utrnujućeg požara!... 12 sati noćju. Mrtva tišina vlada naokolu i izvan našeg samostana; vatra, koja još tinja preko prozora u samostanu Franjevac, nalika je sablasti u ovoj mjesecom razsvietljenoj noći, ondje preko na obronku brda visi nešto kano razbita, zlo razsvietljena svietilka za staju... 15. kolovoza. Svetkovina Marijinog užasašća na nebo... U 8 sati dođe viest od jednoga seljaka na konju, da bi mi mogli biti napadnuti od šumske strane, tj. s istoka, da su ustaši jučer na večer stigli u Slatinu... Na ovu viest trči svaki čovjek na određeno mu mjesto... Uzrujanost je velika, ali naše pouzdanje u Boga još veće... 15. kolovoza o podne. Austrijanci dolaze, ustaše do sada nije vidjeti... Mi opet dišemo« ⁽¹⁶²⁾.

Kao vojnik, u austro-ugarskim formacijama, koje su napredovale uz Vrbas, našao se i naš poznati književnik Eugen Kumičić. Protiv svoje volje mobiliziran, kao obični vojnik boravio je u Banjoj Luci poslije krvave bitke, pa sve do kraja te godine. Svoje utiske o boravku u Banjoj Luci pribilježio je u pripovijeci »Pod puškom«. U stvari, to nije putopis, ni pripovijetka u pravom smislu riječi, već niz zapisa iz vremena austrijskog zaposjednuća Bosne i Hercegovine, koje je tako lijepo prikazao. U prvom redu bilježi zbivanja izazvana okupacijom: osude vojnih sudova, gonjenje i hvatanje sumnjivih i učesnika otpora, osvete, denuncijacije, zaplašeno, prestrojavanje u novom poretku... Sebe je pri-

162) B. Gavranović, Povijest Franjevačkog samostana Petrićevac. . . , str 154—155.

kazao kao nevaljalog i lošeg vojnika, kojeg kapetan uvijek grdi i šalje da čuva volove, koje je pukovnija imala kao zalihu mesa i za prijevoz, čuvao ih je oko bedema banjalučke tvrđave.

Pod puškom (E. Kumičić)

Nakon nekoliko sati mučna hoda, eto nas na pomolu Banjaluci. Gust i crn dim vijao se nad sredinom prostrane varoši... Vojnici nam pokazivahu grobove svojih drugova, zakopanih među bedemima grada... Tvrđa je baš u sredini varoši i zaprema veliki prostor. U njoj ima sila zgrada, skladišta, bula, pa prostranih dvorišta, tursko groblje, cio labirint... Poveće zgrade i munare i bliži bregovi bili su ožareni krvavim svjetlom požara... Preda mnom, malko podalje, sterala se ravnica... Onaj bi ćuh kadšto nanosio čudan vonj, pa bih začepio nos... Ja se obazirah dulje vremena, da vidim, otkud se diže onaj smradež. Koraknem nekoliko puta i naglo se trgnem opaziv u šikarju čovjeka... Ležao je na leđima, lice mu bilo pocrnjelo, oblivena mu glava bijaše krvava, a tako i brada. Nesretnik se zavukao među ono šikarje poslije okršaja, pa ondje izdahnuo. Sljedeći dan saznasmo da ima još mnogo mrtvaca u okolnim šumama, a tako je i bilo... Kad bih se umorio, razmišljao bih, kako da opišem neke »utiske«, pa bih se zaboravio i zagledao u divnu okolinu, u grad, u tolike munare. Nebo bijaše sjajno-plavetno, nad šumama zrak bistar i proziran, po rodnim kosama micahu se ljudi, na cesti, što presijeca polje, dizao se prah, zibale se čete... U vrtovima među kućama žutjeto se i rumenjelo voće, grane šljiva lomile se pod težinom ploda... Na »čaršiji« bila su crna garišta, na suncu laštali su se veliki kupovi izgorena žita... Vojnici su opkolili nekog muhamedanca, pa ga vode k sudu. Kad stignu pred kuću, gdje sam ja bio, sjede muhamedanac. Bijaše to neki bogati beg, čovjek u pedesetoj godini, srednjega rasta, ali neobično širokih ramena, jaka i žilava vrata. Njegove gospodске haljine bijahu zlatom izvezene. Stegnuv crne i guste obrve nad orlovskim nosom i namrštiv široko i oblo čelo, mrkim je pogledom kosio vojnike i stiskao zube. Njegovo se crnomanjasto lice bilo tamno ožarilo, krv mu kipjela, mučio ga bijes, orne mu oči sipahu vatru. Pravi zmaj! Još nikad nisam

vidio onako grozna i mrka pogleda, onako izrazita, muževna i krasna obličja. Disao je kao lav... prsa mu se nadimahu, ramena mu se dizahu, a kadšto bi sav zadrhtao. Beg pogladi kratku, crnu i rudu bradu, pa ošinu jednoga vojnika plamenim pogledom, i reče muklim, dubokim glasom: »More, daj mi vode«... Beg omota grlo staklenke svojim svilenim rupcem, nagne i iscjedi do zadnje kapi... U drugim sobama bili su otmjeni muhamedanci, nekoliko begova, a među njima i Ragib-beg Džinić i Omar Fasli Efendija, upravitelj vakufa, džamijskih dobara. Ragib-beg, krasan mladić, ponosan, bistra uma, uvijek bijaše ljubazan i veseo. Ta gospoda mogla su šetati po tvrđi do mile volje, ali su rijetko izlazili iz svojih soba. Imali su u zatvoru svoje šarenice, jastuke, svu udobnost, a hranu dobivahu od kuće. Omar Fasli Efendija bijaše krupna ljudesina, tamna lica, kratke guste brade, očiju poput žeravice. Haljine mu bijahu od najfinijeg sukna, izvezene zlatom a turban bijel kao snijeg. On je nosio dug kaftan. Rodom bijaše Afrikanac, ali je već pedeset godina živio u Bosni. Lijepo je francuski govorio. Svaki bi mu dan došli u posjet sinovi, dva mala vragoljana... Nisam nikad čuo iz ustiju one bosanske gospode nepristojne riječi, a kamoli kakvu psovku. Onako plemenita i otmjena govora nisam čuo u našem narodu. Kad bi se neki naši vojnici grdili, kad bi psovali jedan drugomu boga, majku, i oca, oni se begovi zgražahu. Fasli Efendija drhtaše od bijesa i oštro ih je korio... ⁽¹⁶³⁾.

ŽIVOT TEČE DALJE

Ovdje donosimo neke pojedinosti, koje nam predočavaju život i poimanja ljudi banjalučkog kraja iz vremena koje pripada kraju turske vladavine u Bosni i Hercegovini. Tadašnji ustaljeni način života u mnogo čemu se prolongirao tokom kasnijeg vremena, tako da i danas zapažamo pojedinosti koje su još prisutne a koje su bile uobičajene u prošleme stoljeću.

Molitva

O velikoj pobožnosti katolika u Bosni i Hercegovini posebno svjedoče lira Pavao Rovinjanin (1640.) i fra Ivan de Vietri (1708). Njih su dvojica zapazili primjerenu pobožnost bosanskih katolika, u čemu nisu zaostajali ni katolici banjalučkog kraja. Oni su imali prigodu promatrati katolike pri bogoslužju. No ta se pobožnost pokazala i u mukotrpnom svakidašnjem životu. U stvari, molitva je bila sastavni dio njihove svakidašnjice. Kako su bili obespravljeni sloj u turskoj državi, nisu imali dobrih kuća. Domovi su im bile obične krovinjare. Ništa im nije bilo pouzdano ni trajno u životu, osim vjere i nade u Boga. Zato se među katolicima banjalučkog kraja uvečer redovito čula molitva. Po lijepom vremenu ispred kuća a po kišnom i prohladnom po kućama. Sačuvan je čitav niz molitava, kojeg je poznavao gotovo svaki kršćanin. Većina tih molitava bi se uklapala u uopćenu jutarnju i večernju molitvu. Pojedini pobožni kršćani znali su od uobičajene jutarnje ili večernje molitve s preporukama, s tim molitvicama stvarati tako lijepo molitveno raspoloženje. Primjer tako krasnog niza molitava, utkanih u općenitu molitvu nalazimo kod nedavno preminulog Vida Majdandžića iz Matoševaca: »Što ću drugo kada ustanem? Prekrstim se, pozdravim Gospu, izmolim pet očenaša prope-

tije (raširenih ruku), priporuke: tri očenaša na čast sv. Anti, pa tri sv. Roku, sv. Vidu, sv. Josipu, sv. Franji. . ., na to »napletem« i tri očenaša na čast sv. Luke, još koju molitvu, četiri dila — dragom Bogu mila, virovanje, svet... i završim«.

Od tih molitava i molitvica navodim neke, koje padaju u zaborav a predstavljaju lijepe izdanke pučke pobožnosti svoga vremena:

1. Prvi pivci zapivaše

Prvi pivci zapivaše
Svetu Gospu dozivaše
Ustaj goro sveta Gospo
Ovuda Džidi prodžidaše
Tvoga Sina provedoš
Zlatnu krunu skidoše
A trnovu udariše
Kuda krvca kapala
Tuda ruža cvatala
Bješe Bogu dva anđela
I tu ružu pobraše
U kaležu staviše
Pred Boga odnesoš
Sam Bog govoraše:
Tko ovu pjesmu pjevaše
Da će mu se Gospa ukazati
Prije smrti na petnaest dana
Opremaj se putniče
Oružaj se grešniče
S anđelom ćeš put putovat'
Sa Isusom vi'ek viekovat. Amen

2. O Isuse željo moja

O Isuse željo moja
Tebe želi duša moja
Da pristupim stolu Tvome
Stolu Tvome il' oltaru
Gdje se sveto tijelo dijeli
Tko ga čista srca primi

Čista će mu duša biti
U raju će pribaviti
Dva anđela po dva krila
Kod svetoga Mihovila
Kod našega Gospodina
Tako sveta Gospa govorila
Tko ovu molitvicu molio
Da će mu se Gospa ukazati
Prije smrti na petnaest dana
Opremaj se putniče
Oružaj se grešniče
S anđelom ćeš putovati
Sa Isusom vi'ek vi'ekovati. Amen.

Dvanaest apostola

Dvanaest apostola
Jedanaest diva umiljenih
Deset Božjih zapovijedi
Devet neba nebeskih
Osam ko(rov)a anđeoskih
Sedam Gospinih žalosti
Šest glavnih istina
Pet rana na Bogu
Četiri evanđelista
Tri patrijarha
Dvije slavne i prid Bogom sjajne
Jedan Bog jedinstvo
Jedan križ sveti i slavni
Koji nas čuva i brani. Amen.

Ovaj običaj, da se katolici banjalučkih sela mole u dvorištima svojih kuća za lijepih ljetnih- dana u suton nadživio je tursku i austrijsku upravu. Zadržao se sve do šezdesetih godina ovoga stoljeća. Jedan od komandanata NOV-e, koji je sa svojim jedinicama operirao u okolici Banje Luke, zapazio je, da katolici po selima uvečer mole. Prolazeći kroz sela u suton, čula se molitva iz ili ispred kuća.

Poslije katastrofalnog potresa u jesen 1969. godine, kada je narod obitavao više po improviziranim skloništima,

još uvijek se čula molitva ispred kuća po pojedinim selima oko Banje Luke. U selu Barlovci u suton molilo se gotovo ispred svake kuće, . .

Pjevanje (kantanje)

Katolički narod u Bosni i Hercegovini nije imao mnogo prilika za veselje i zabavu u turskom ropstvu. Teške prilike činile su njegov život sumornim. Radosni trenuci katolika bili su sijela u dugim zimskim noćima, kada bi guslar pjevao junačke pjesme a svi sabrani oko njega pratili ga, pjevušili ili pomno slušali, U pokorničkom korizmenom vrmenu pjevale bi se posebne tugaljive pjesme religioznog sadržaja, s jednostavnim pučkim napjevom, koji je bio sličan pjevu junačkih pjesama. Tek za austrijske uprave te korizmene pjesme poprimile su crkveni melos, podudarajući se uglavnom s arijama pjesama »Zdravo tijelo« ili »Stala majka pod raspelom«. Takvo korizmeno pučko pjevanje u banjalučkom kraju jednostavno se zvalo »kantanje«. Kod nas se zadržalo i poslije odlaska Turaka a praktično iščezava pedesetih godina ovoga stoljeća. Sjećam se, mi smo kao djeca kantali. Među nama okupljenima obično bi netko primijetio: »Hajd'mo kantati«. U stvari, mi smo znali samo početke, po nekoliko redaka pojedinih pjesama i njih smo pjevali kako smo umjeli. Obično u iskvarenom, pojednostavljenom napjevu pučke pjesme »Zdravo tijelo«. Od sveukupnog kruga starog korizmenog pjevanja u banjalučkom kraju bilježimo pojedine, najprije one koje sam čuo od Jozefine Anušić r. Lopar iz Barlovaca:

Tipičan primjer »kantanja« predstavlja pjesme posvećena Gospi »**Podoh** spati«. Kantanje bi se obično započimalo ovom pjesmom. Pjesma glasi:

Podoh spati, Boga zvati
I Mariju zazivati
Marija je Božja mati
Sina Boga porodila
Uz nebesa uznosila
Nebesa se otvoriše
Svi se sveti pokloniše
Nekršteni objegoše

U 'nu goru gorovitu
Gdje no Gospa sama kleči
U rukama knjige drži
U knjige se Boga moli
Knjige su joj vapijale
Ti ćeš Gospe Sina rodit
Kako ću ga jadna rodit
Kad se nisam udavala
Niti grijeha poznavala
Ja sam čista i prečista
Kano ptica golubica
Svetog Jose zaručnica
Josip me je zaručio
Desnom rukom prekrižio
Da me neće ostaviti
U raj će me postaviti
To govori sveta diva Marija.

Posebno mjesto u »kantanju« zauzima pjesma posvećena sv. Petru, »**Sveti Pejo u raj pođe**«. Predstavlja tipičan primjerak srednjovjekovnog poimanja, u kojemu se na život gleda samo kroz crno-bijelu prizmu, čime se predočavaju kontrasti, raj i pakao. U tako izoštrenoj predstavi čovjekovog spasenja ili izgubljenja, kao da nema čistilišta. U pjesmi je predodčen život iz agrarne sredine na bosanskom tlu.

Pjesma glasi:

Sveti Pejo u raj pođe
Za njim majka tekom teče
Tekom teče glasom viče
Stan pričekaj sveti Pejo
I majka će s tobom u raj
Sveti Pejo odgovara
Nisi raja zaslužila
Kad si tuđe tkala
Pola sebi ostavljala
Otrže se tanka dlaka
Ode majka u dnu pakla.

Sveti Pejo u raj pođe
Za njim otac tekom teče
Tekom teče glasom viče
Stan pričekaj sveti Pejo
I otac će s tobom u raj
Sveti Pejo odgovara
Nisi raja zaslužio
Kad si tuđe preoravo
Seb' si međe ostavljao
Otrže se tanka dlaka
Ode otac u dnu pakla.

Sveti Pejo u raj pođe
Za njim seja tekom teče
Tekom teče glasom viče
Stan pričekaj sveti Pejo
I seja će s tobom u raj
Sveti Pejo odgovara
Nisi raja zaslužila
Kad si tuđe vezala
Višak seb' si ti uzela
Otrže se tanka dlaka
Ode seja u dnu pakla.

Sveti Pejo u raj pođe
Za njim bratac tekom teče
Tekom teče glasom viče
Stan pričekaj sveti Pejo
I braco će s tobom u raj
Sveti Pejo odgovara
Nisi raja zaslužio
Kad si brate čoban bio
Gladna nisi nahranio
Otrže se tanka dlaka
Ode braco u dnu pakla.

Sveti Pejo u raj pođe
Za njim strina tekom teče
Tekom teče glasom viče
Stan pričekaj sveti Pejo
I strina će stobom u raj
Sveti Pejo odgovara
Hajde strina u raj sa mnom
Kad si tuđe tkala
Svetovsko si povraćala
Nisi sebi ostavljala.

Sličnu pjesmu u vidu zdravice nalazimo i kod pravoslavnih u Bosanskoj krajini. Razliku vidimo u glavnoj ulozi sv. Nikole umjesto sv. Petra i u nešto izmijenjenom redosljedu¹⁶⁴).

Vrlo važno mjesto u krugu »kantalice« zauzima i pjesma »Gorka **muka Isusova**«. Nju sam pobilježio prema kazivanju Žarke Anušić r. Batković, koja je rođena u Matoševcima a sada živi u Kuljanima. Na temelju ove i sličnih pobožnih pučkih pjesama, stvoreno je pjevanje »Gospinog plača«. U davno tursko doba, kada nije bilo dovoljno crkava i mogućnosti raznovrsnijeg bogoslužja, ovakvo pjevanje u Bosni i Hercegovini nadomještalo je i pobožnost »Križnog puta«. Ova žalobna pjesma predstavljala je najosebujnije korizmeno pjevanje. Sadržaj ove kantalice glasi:

Gorka muka Isusova
Po Ivanu navještena
Otud Ivan suzan ide
Suznim skutom suze tare
Kad ga Gospa suzna vidi
žalosna se prinemaže
Svetim licem zemlji pade
Skupiše se druge njine
Sveta Manda Mandolina
Primi Gospu na kolina
I kose joj raspletaše
Kad se Gospa ispo vrati

164) V. Milošević, Bosanske narodne pjesme, III., Banja Luka 1961., str. 147—148.

Stade Gospa vapijati
 A Ivana zaklinjati:
 »Oj Ivane novi sine
 Kamo Isus naša hvala
 Naša hvala, naša dika
 Privelika«?
 »Oj Marijo majko moja
 Ne mogu ti ni kazati
 Raspast ćeš se od žalosti
 Ludo nam ga izdadoše
 Da je zašto ne b' žalio
 Neg' za dvan'est srebrenjaka«
 »Oj Ivane novi sine
 Deder malo da tekemo
 Da Ga živa zatečemo«.
 To rekoše, potekoše
 Bjelom dvoru doletoše
 Tu Isusa zatekoše
 Uz direke povezana
 Kad se Gospa ispovrati
 Stade Gospa vapijati
 A Židove zaklinjati:
 »Oj Židovi, Židovi,
 Što vam čini moj sin dragi
 Moj sin dragi Isus pravi«.
 To Židov'ma mučno biše
 Natrag Gospom udariše
 Kako Gospa lako pade
 Kamen vrata popucaše
 Gvozden ključ polomiše
 Pokrijepi je sveti Ivo
 Pokrijepi je podiže je
 Kad se Gospa ispovrati
 Stade Gospa vapijati
 A Židove zaklinjati:
 »Oj Židovi, Židovi
 Klete majke sinovi
 I prokleti đavoli
 Sto vam čini moj Sin dragi
 Moj Sin dragi Isus pravi«?
 To židov'ma mučno biše
 Popadoše Isusa

Gospodina našega
 Kroz nu vojsku kroz irudsku
 Pilatu ga dovedošē:
 »Sudi nama Pilat s grada
 Da Ga i mi pogubimo
 Mi Ga kriva nalazimo
 Opsov'o je nama gospodara«
 Progovara Pilat s grada:
 »Oj Židovi, Židovi
 Klete majke sinovi
 I prokleti đavoli
 Nije pravo da taj čovjek umire
 Da na križu krv prolije«.

To Židov'ma mučno biše
 popadoše Isusa
 Gospodina našega
 Krz nu vojsku kroz irudsku
 Irudu Ga dovedošē:
 »Sudi nama Irud s grada
 Da Ga i mi pogubimo
 Mi Ga kriva nalazimo
 Opsov'o je nama gospodara«.

Progovara Irud s grada:
 »Nije pravo da taj čovjek umire
 Da na križu krv prolije«.

To Židov'ma mučno biše
 Popadoše Isusa
 Gospodina našega
 Kroz nu vojsku kroz židovsku
 I Židu Ga dovedošē:
 »Sudi nama Židu s grada
 Da Ga i mi pogubimo
 Mi Ga kriva nalazimo
 Opsov'o je nama gospodom«.

Progovara Isus pravi:
 »Oj Židovi, Židovi
 Da je vama ozgor dato
 Vi b' imali oblast zato«.

To židovma mučno biše
 Popadoše Isusa
 Gospodina našega

Kak' Ga lako popadoše
Tri mu rebra polomiše
I tri zuba iskočiše
Digoše mu desnicu
Dadoše mu zaušnicu
Dadoše mu križ židovski
Koliki je križ židovski
Ne može se pogledati
Još kak' će ga Isus nositi
Za njim majka tekom teče
Tekom teče glasom viče:
»Stan' postani moj Sin dragi
Moj Sin dragi Isus pravi«.
Obazdr' se Isus pravi:
»Ne idi za minom majko moja
Ne idi za mnom tuđa ženo
Ne mogu te majkom zvati
Raspast ćeš se od žalosti
Teži su mi jadi tvoji
Neg' na križu čavli moji
Teže mi je uzdisanje
Neg' na križu propinjanje
Teže su mi suze tvoje
Neg' na križu muke moje
Oj Ivane novi sine
Na poklon ti majka moja
Ti je drži k'o i ja
Nek' te drži k'o i mene
Pa pozovte svetog Peju
Svetog Peju i Nikolu
Nek' ponesu kalež za mnom
U nu goru krvaricu
Ondje će me pogubiti
U grob će me postaviti
Moje tijelo na pšenicu
Moju krvcu na lozicu«.
Oj Isuse budi hvaljen
Po sve vijeke vijekov' Amen.

Oj dušice grešna

Oj dušice grešna
Budi volji krijepna
Kada pođeš tijem putem
Tijem putem tijesnim klancem
Susrest će te duh nemili
Duh nemili duh nečisti
Pitat će te il' si moja
Il' si moja il' si Božja
Govorila na blag danak
Na veliki četvrtak
Sto Isusa, sto križića
Sto amena, sto puta
prekrstiti se u ime
Oca i Sina i Duha sv. Amen.

Sveta Manda Mandolina

Sveta Manda Mandolina
Prostri kose prali suze
Na nju Bože sama pade
Sama pade i propade
Ni zbog ljudi ni zbog žena
Već zbog one male djece
Ne znaju se boga molit
A znaju se Bogom kleti
Kakvi će im sudac biti
Takvi će im plamen dati
Nit' će moći pogorjeti
Nit, Bogu se domoliti.

Sveti Pejo crkvu gradi

Sveti Pejo crkvu gradi
Ni na nebu ni na zemlji
U oblaku na razmaku
Gdje će Isus misu reći
Isus kleče misu reče
Svim' dušama dosta biše
Samo trima ne dostiže

Nisu htjele Boga molit'
Nisu htjele posta postit'
One stalno mrmoljale
Mrtve kosti spominjale
(Isus kleče misu reče
Sveta Klara odgovara
Mandolina svijeće pali
Sve dušice pristupile
Samo četir' ne mogoše
Jer su lijepe naočite
I Još više ponosite)
Oj Isuse budi hvaljen
Po sve vjeke vjekov' Amen.

Crkvene — zavjetno mjesto

U prvo doba turske vladavine banjalučki katolici su imali izvjestan broj crkava i kapela. Iako ti sakralni objekti ni izdaleka nisu zadovoljavali stvarne potrebe vjernika, ipak su igrali veliku ulogu u okupljanju katoličkog puka Banje Luke i bliže okolice. Ovo se odnosi u prvom redu na crkvu sv. Ivana u Trnu, crkvu u gradu do 1737. godine, crkvicu pod Bobijom, kapele na Paprikovcu i Lovrića glavici, crkvu sv. Vida na Grkvenama(?). . . Ovim crkvama i kapelama možemo pridodati i »oltare« na Ojdanića brdu i Danjanovcu. S Velikim bečkim i Banjalučkim ratom ove crkve i kapele su nestale. Katolici su bili prisiljeni da se okupljaju uglavnom po grobljima. U takvom okupljanju groblje Crkvene preuzima dominantnu ulogu. Nedaleko od grada na pristupačnom brdu, okruženo katoličkim selima, dostupno vjernicima ivaštanskog kraja Crkvene su bile glavno mjesto okupljanja katolika u 18. i 19. stoljeću. Tu je svake nedjelje i blagdana dolazio svećenik-franjevac iz rezidencije pod Bobijom i držao službu Božju. Kako su Crkvene pogodno mjesto za okupljanje i kako je u njihovoj blizini obitavao znatan broj katolika, svakog blagdana okupilo bi se veliko mnoštvo vjernika. Posebno su se slavili blagdani sv. Vida mučenika i Gospe od anđela. Ap. vikar fra Pavo Dragičević, u izvještaju upućenom Zboru za širenje vjere 1742. godine piše da se svake godine na dan 15. lipnja na Crkvenama okuplja mnoštvo vjernika iz susjednih župa iz pobožnosti

sv. Vidu. I tada se svetkovina sv. Vida u našem kraju slavila kao zapovjedna. Tu je bila crkva sv. Vida u prvo doba turske vlasti a moguće i iz predturskog perioda. Vjerojatno je zidana od kamena. Kako je ta crkva porušena, vjernici su se i dalje okupljali na njenim ruševinama, oko kamenog oltara, koji je ostao pošteđen.

Uočivši iz izvještaja ap. vikara važnost groblja Crkvene, papa Pio VI. podijelio je 2. srpnja 1775. godine potpuni oprost za sva vremena svim vjernicima koji se ispovjede, pričeste, pohode groblje Crkvene na svetkovinu sv. Vida i ondje se pomole za širenje svete vjere. Tekst dokumenta o oprostima glasi:

Ex Audientia SSmi 2. Julii 1775.

SSmus Dnus Nr Pius Papa VI. omnibus Christifidelibus Confessis, et sacra Communione refectis visitantibus Coemeterium Czarquine in festo S. Viti Mart., ibique orantibus pro Sanctae Fidei propagatione, concedit Planeriam Indulgentiam perpetuis valituram temporibus.

Na temelju arhiva župe Barlovci dolazimo do spoznaje, da je isti oprost, pod istim uvjetima, vezan za groblje Crkvene papa Pio VI. 31. svibnja 1778. godine proširio i za blagdan Rođenja BD Marije, s dodatkom, da se može namijeniti i za duše u čistilištu. Time se na Crkvenama blagdan Male Gospe slavio kao zavjetna svetkovina. Ap. vikari spominju da se tu slavio i blagdan sv. Roka a slavljenje Uznesenja BD Marije (Velika Gospa) je novijeg datuma.

Uz groblje Crkvene vezano je također svetkovanje Gospe od anđela, svake godine na dan 2. kolovoza. Tako su Crkvene postale zavjetno mjesto, u kojemu se, pored oprosta dodijeljenog pri svetkovini sv. Vida i Male Gospe zapaža popularizacija zavjeta Gospe od anđela, što ukazuje i na mogućnost dobijanja tzv. porcijunkulskog oprosta. Naime, 2. kolovoza u Franjevačkom redu svečano se slavi godišnjica posvete patrijarhalne porcijunkulske crkvice sv. Marije anđeoske (Gospe od anđela), na domak talijanskog grada Asiza. U toj crkvisi, nad kojom se sada diže veličanstvena bazilika, ukazao se sv. Franji sam Spasitelj s BD Marijom i mnoštvom anđela i podijelio mu poznato, veliko oproštenje, po toj crkvisi prozvano »parcijunkulsko«, koje danas baštine sve crkve koje opslužuju franjevci. Doduše, nigdje se ne spominje da je taj oprost dodijeljen groblju Crkvice, ali

nastojanja franjevacu da svoju baštinu ponude vjernom puku, stvorila su od Crkvena zavjetno mjesto, moguće i prije zavjeta sv. Vida. Već spomenuti ap. vikar fra Marko Dobretić, u drugom kanonskom pohodu 2. kolovoza 1779. godine drži sv. službu na zavjetnom kamenom oltaru, na ruševinama crkve sv. Vida i krizmava 169 krizmanika. Toga dana imao je on i ostali svećenici mnogo posla, jer je bilo mnogo ispovijedi i pričesti.

U novijem vremenu izmijenile su se prilike, ali opet Crkvene predstavljaju veliko zborište katolika. Svetkovanje blagdana sv. Vida i Gospe od anđela s oprostima preneseno je na novosagrađenu barlovačku župsku crkvu a sv. Roka na Čelanovac na granici Motika i Čivčija. Na Crkvenama je ostalo značajno svetkovanje blagdana Rođenja BD Marije sa spomenutim oprostom a milosno djelovanje oproštenja i providenja Božjega vjernici na istom mjestu danas baštine prilikom proslova četiri velike svetkovine: Spasova, Velike i Male Gospe i Svih Svetih.

Crkveno brdo s grobljem i kapelom na samoj svojoj glavici čuva tajnu prošlosti. Tajanstveni svijet ap. vikara, franjevacu, vjernog puka, svih znanih i neznanih, koji su na toj Kalvariji ispovijedali vjeru. Mnogi od njih počivaju snom vječitog mira na istom groblju. No život teče dalje u nizinama ispod brda. Na spomenute blagdane mnoštvo vjernika ispunja prostor groblja i tada su sjedinjeni svi, živi i mrtvi, u istoj vjeri, istoj nadi. . .

Duhovski sajam u Banjoj Luci (II.)

U kasnijem turskom periodu, za austrijske uprave i stare Jugoslavije sajmište je činilo slobodan prostor pored Kastela i rijeke Crkvene a u nj se ulazilo kroz »pokrivenu čaršiju«, gdje je bio bezistan i još mnoštvo dućana i zanat-

Boj u Banjoj Luci 14. kolovoza 1878.

skih radnji po susjednim uličicama. Međutim, pored razvoja trgovine i rastućeg značaja sajma i njegovog grada, u 18. stoljeću gradsci oci bili su zabrinuta. Sajam poprima tolike razmjere, da prelazi okvire i mogućnosti tadašnje Banje Luke. Nebrojeno mnoštvo trgovaca, sa svim onim što ih pirati, u te dane postaje voliki balast gradu. U vrijeme održavanja sajma putevima bi i selima oko grada nanijeli mnogo štete. Ne znajući kako da obuzdaju najezdu trgovaca, banjalučki kadija posebnim muraselm 1766. g. zabranjuje održavanje sajma⁽¹⁶⁵⁾. Ovaj intervent kadije nije dokinuo, nego sajam sveo u razumne okvire.

Sajam je imao i društvenu komponentu. Tu se vide prijatelji, rođaci, znanci i neznani ljudi. Uvijek se vidi i doživi nešto novo, sazna za suvremena zbivanja. Ipak, bitno je bilo da se podmire trgovačke i ekonomske potrebe učesnika sajma, te gradskog i seoskog stanovništva. Upadljivo je bilo šarenilo ljudi i robe:

- Ovce bi dogonili »vrhovci«, ljudi iz planinskog područja Manjače, Skender-Vakufa, Kotar-Varoši, s Vlašića. . .
- »Ravnjani«, oni iz Lijeve polja bili su glavni snadbjevači poljoprivrednim proizvodima i krupnom stokom...
- Poznata je bila pšenica iz sela Gornji Pervan.
- Krumpire su dopremali ljudi iz Mahovljana, Topole. . .
- Mlado meso, sir i kajmak donosili su mještani susjednog sela Debeljaci.
- Banjalučki grad i okolni gradići nudili su svakojaku zanatsku robu.
- Sarajlije su nudile tapiseriju, dugmad, čibuke, džezve, kujundžijsku robu, svilu, fesove. . .
- Lončarske proizvode nudili su Šimićani, tada u sklopu ivaštanske župe.
- Voćari s Hiseta i iz Ivanjske nudili su sočne trešnje. Svuda su u vrijeme sajma bili prisutni s uobičajenom ponudom: »Hajde, taze hašlamke«⁽¹⁶⁶⁾.
- U posljednje vrijeme poznati su bili trgovci galanterijom iz Dalmacije, zvani »Mate«. Bili su to kršni ljudi, sa sanducima obješenim o vratu. U njima bi nosili i nudili robu: češljeve, ogledala, sapune, dječije igračke. . .

165) Isp. H. Kreševljaković, Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1961., str. 16.

166) J. Samardžić, Na vašaru, Razvitak, br. 10., Banja Luka 1936., 315.

Na prilazima grada postojale su carinarnice (malte), gdje bi se naplaćivale takse na robu trgovaca. Jedna je bila U Gornjem Šeharu, druga kod crkve u Rebrovcu, treća u Bojića hanu, četvrta ispod gradskog mosta preko Vrbasa, peta na Laušu a glavna »malta« bila je na samom sajmištu.

Poslije drugog svjetskog rata stočna pijaca je prebačena na lokaciju pored željezničke stanice u predgrađu a na mjestu sajmišta uz rijeku Crkvenu izgrađena je tržnica. Ove dvije izmijene doprinijele su dokinuću Duhovskog sajma u **Banjoj Luci**.

Narodna nošnja katolika banjalučke kotline

Narodna nošnja katolika banjalučkog kraja ima svoja posebna obilježja. Nije jedinstvena za cijeli kraj. Veći dio katoličkog pučanstva banjalučke okolice imao je vlastitu nošnju, poznatu pod imenom banjalučko-kozarska. Tek mali dio, preko Vrbasa do danas je sačuvao svoju nošnju (žensku), koju po najzastupljenijim katoličkim mjestima (Debeljacima i Rebrovcu) nazivamo dvojako, rebrovačkom ili debeljačkom nošnjom.

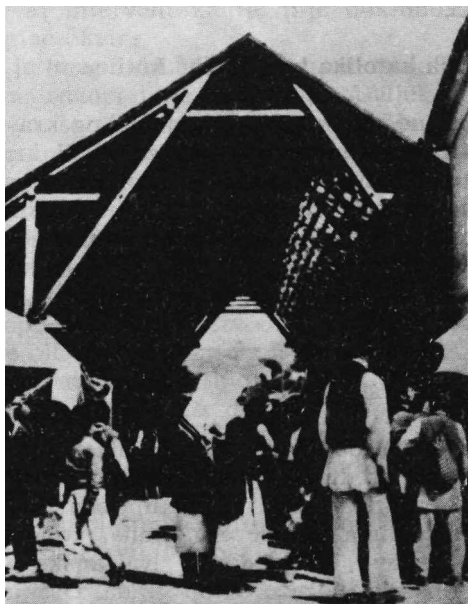
1. Banjalučko-kozarska nošnja

Ova nošnja obuhvata prostor nastanjen katolicima između sjevernih predgrađa Banje Luke i glavnog vrha Kozare Krnjina. Praktično, bila je zastupljena po prigradskim i nešto daljim selima na sjeveru grada. koja su u tursko doba bila u sastavu banjalučke i ivaštanske župe. Danas pojedina od tih sela ulaze u sklop grada. Ova je nošnja bila zastupljena u sljedećim selima: Petričevcu, Rakovcu, Šargovcu, Motikama, Budžaku, Česmi, Priječanima, Trnu, Dragočaju, Kuljanima, Zalužanima, Vujinovićima, Novakovićima De-rvišima, Šimićima i selima današnje ivaštanske župe. Početkom 20. stoljeća ova nošnja dolazi pod snažan uticaj građanske evropske mode. Danas se može naći tek po neki predmet ove nekada svakodnevno upotrebljavane narodne nošnje. S malim izmjenama nošena je do Prvog svjetskog rata. Tada jednostavno nestaje. Zahvaljujući njenim sačuvanim dijelovima u Zemaljskom muzeju u Sarajevu i u Muzeju Bosanske krajine, uz pomoć podataka iz zapisa prošlog stoljeća, mo-

žemo dobiti prilično jasnu sliku o toj nošnji.

Najstariji i najdetaljniji opis ove nošnje potiče iz 1843. godine a dao ga je fra Ivan Franjo Jukić 1847. godine u zagrebačkom »Kolu«. Zapažanja, koja je tu pobilježio, predstavljaju dragocjen prilog, koji jednostavno oslikava katolika sjevernih sela Banje Luke u njegovoj narodnoj nošnji. Ovdje navodimo najvažnije iz njegovog iscrpnog opisa:

»Prešavši kod Banjaluke Vrbas nošnja je već sasvim drugačija, a stranom i razrjeđe. U župi banjalučkoj seljaci

Pokrivena čaršija u Banjoj Luci

sebe nazivaju šokcima. Odjeća njihova osobite je razlike s odjećom ostalih Bošnjaka: gaće nalik pantalonah tj. bez tura; ob zimu kratke i uzke čakšire — puke hrvatske, koje prolaze po svijetu (Evropi) pod imenom mađarskih. Po košulji, koja je uzka, rukavi ispleteni i mnogim izkićeni kiticami (po 40 na jednome): kite od bijelog pamuka. Ovratnica na isti način izpletена i kiticami narešena, koje se preko ramena prebace. Zubun crvenom čohom na male rese

izkićeni, u okolih se pulami od kositera, a ponajviše izšaran modrom i crvenom vunom. Zubun ovi pripasan je s maleni puškom okovanicom, koju nikad ne vadi. Pod njom ore, kopa, dapače mnogi i spava. Ob zimu pokriva ga do koljena »Haljina« od sukna obojena u crno. Kapa u njih najveće je čudo. Ona je od najtanje čohe. Kape ove prave terzije (krojači) banjalučki po duljini od tri vrste; najduže su od **lakta** (rifa), srednje od po, a najkraće od četvrt lakta. Kapu tu oni na rame prebace, zato ih ostali zovu Bošnjaci »krivokapama«, a sami ju krste »hrvatska«. Pitajući ih, šta to znamenuje i odaklen to dolazi ime, ne znadoše mi kazati, a od Hrvatah ne znaju nit imena. Hrvatka (odgovoriše mi) zove se kapa, tako ko i zubun, fes. I takovo je, kazaše, ostalo ime od starine. . . Cure kršćanske do 12 godina briju se i nose perčin. Poslije ako ostave kosu, al ne bace hrvatke od po aršina (lakta) dok se ne uđadu. Udate omataju glavu i vrat čudnovato navezanom »iridom«, i opet jedan komad puste po ramenu, a drugi na glavi stoji ko u pijetla iver (greben). Ova irida izprepinja se s glavatim iglami. Iz glave opet po pet visi sindirićah, a od ovih velike pare carevice. To je sve od srebra, i tako jedna igla vrijedi više od dvadesetaka (cvancika). Po prsijuh padaju im đerdani srebreni. Đerdane i djevojke nose ne samo po prsijuh već i o pletenici. A na kapi trepeću prišiveni dvadesetanci. ženske košulje, zobuni i haljete izpletene su i divno izšarane samom crvenom **Sohom** i raznom obojenom vunicom, a kitice same bi mogle Argusove oči prebrojiti. Opregača od razine boje vunom opletena, jedna sprijeda a u mnogih straga na poprijeku pri- vijena« ⁽¹⁶⁷⁾.

Dakako, ova nošnja redovito je ukrašavana lijepim vezom. Taj posao nije bio stran za žensku čeljad. Godine 1916. fra Luka Tešić o tome govori: »U Ivanjskoj je vez isključivo djevojački posao. Curica već u osmoj godini dobija platno i iglu i mafeza, pa hodajući za blagom penjga (narodni izraz za one koji se istom uče vesti) koješta na platnu... vezu se muške, a osobito ženske haljine. U župi Ivanjskoj vezu sve ošve, ogrlice, kajice na rukavima, zubuni (haljetci) i pregače, a po dnu haljina muški i ženski pletu se vrlo li-

167) I. F. Jukić, Nav. dj., str. 63. i 64.

jepo i raznovrsno korice koje djevojke same izrađuju.. .«⁽¹⁶⁸⁾.

Ipak, i ova nošnja nije bila jedinstvena. Po nekim detaljima razlikovala se nošnja prigradskih sela od nošnje sa sela iz podnožja Kozare i njenih obronaka.

Ovo je nošnja katolika u banjalučkom kraju u turskom periodu. Međutim, u posljednje vrijeme turske vlas-

**Ilija Debeljak (otac Markov) iz Šargovca u
narodnoj nošnji**

168) M. Draškić, Narodne nošnje sjeverozapadne Bosne, Muzej Bosanske krajine — Banja Luka 1962., str. 4.

ti i za austrijske uprave, među katolicima se izostavljaju elementi koji se na nošnji tretiraju kao posebnosti (ona čudna kriva kapa), pa se ova nošnja u bitnim karakteristikama poistovjećuje sa slavonskom. Na slici »pokrivene čaršije« vidi se izraziti primjer te nošnje. Ilija Debeljak (otac Marka) iz Šargovca, poput mnogih ljudi našega kraja nosio je ovu nošnju.

2. Debeljačka (rebrovačka) nošnja

Ova varijanta dinarske nošnje zadržala se na jugoistoku Banje Luke, na dosta skučenom prostoru. To je nošnja pučanstva katolika sela: Ponira, Vrbanje, Presnača, Rebrovca i Debeljaka. Do danas je sačuvana ženska nošnja, jer ženski dio stanovništva upravo čuva taj svoj tradicionalni način odijevanja. Jedna od atrakcija današnje Banje Luke svakako je i prisustvo žena obučenih u tu živopisnu nošnju. Pogotovo se ta slika može vidjeti na pijačnim danima u gradu (utorak i petak). Čak i djeca se katkad vide u toj nošnji. »Nošnja se sastoji od košulje, pregače, vertuna, tkanice, gaća, zubuna, dosta složenog pokrivača glave (»rupca«, »kotura« i »tulbeta«), zimske haljine, čarapa, priglavaka, opanaka i cipela«⁽¹⁶⁹⁾. Sama ta nošnja, s mnogo nakita, skupocjenog prstenja i zlatnih satova svraća pozornost promatrača. Kada se sve to čisto i uredno stavi na zdravo i lijepo žensko čeljade, onda čovjek pred sobom ima lijep primjer egzotike u moru suvremenog odijevanja Banjalučana.

Muška nošnja, s malim izmjenama bila je u upotrebi sve do tridesetih godina ovoga stoljeća. Sastojala se od košulje, gaća tkanice, peškira, gunja, čakšira, haljine, šubare ili šešira, čarapa, opanaka i torbaka. Koliko god sam kraj i izrada, toliko vez i ovoj nošnji daje posebnost i egzotičnost.

Željeznica Banja Luka — Dobrljin Bos. Novi

Riječ je o prvoj željeznici u Bosni i Hercegovini, koja je počela raditi 17. siječnja 1873. godine. Početnu stanicu imala je pred Trnom (danas je to dio Zalužana). Bila je to postaja za Banju Luku i okolicu. Trasa pruge presijecala je

(169) M. Draškić, Nav. dj., str. 108.

ivaštansku župu. Pored vidne materijalne koristi u otvaranju novih poslova i trgovine, ta je novotarija unijela mnogo smutnji i promjena u stanovništvu, koje je stotinama godina bilo ograđeno tradicionalnim načinom života, bez većih uticaja sa strane. Zahvaljujući željeznici, naseljavali su se mnogi strani ljudi, zadržavali se i prolazili kroz ivaštansku župu. Mještani su tu pojavu stranaca tretirali kao vršljanje, remećenje načina života u njihovom kraju. Ovo unošenje nemira u do tada mirnu župu zabrinulo je franjevece, koji su tu bili na službi. Netko je lijepo zabilježio njihove pritužbe: »Ujaci jadikuju što željeznica uz tuđe radnike i mjeri u samih pet godina nagrnu dosta mulja u tu lijepu župu«⁽¹⁷⁰⁾.

I domaće muslimansko stanovništvo gledalo je na željeznicu kao na neko čudo, novotariju, koja remeti uhodani, njima odgovarajući način života. Don Mihovil Pavlinović bilježi negodovanje izvjesnog Huse, koji ga je vozio od Gradiške do Banje Luke: »Pa još šejtan donio ovi nikakvi željeznik. Leti, žvižde, eto tamo, nek ga gjin nosi. Nek je sve, ali odakle mu dotiče paretine?«⁽¹⁷¹⁾.

U vezi s prvom željeznicom u Bosni bilježimo i jedan groteskni događaj. Nakon što je željeznica puštena u promet, dogovori se nekoliko uglednijih Turaka iz Banje Luke, da se provezu »mašinom« do Prijedora. Sjeli su u vlak na stanicu pred Trnom i pošli. Kada je vlak uhvatio nešto brzine, sve je zaškripalo po vagonima, drndalo i podrhtavalo. U bojazni da bi se kompozicija mogla prevrnuti, uspaniče se i jedva dočekaju da vlak stane u Ivanjskoj. Tu svi sretni izađu i vrata se u Banju Luku a jedan od njih dao je sljedeći komentar na ovu avanturu: »Neka se mašinom vozi ko hoće, ja bel više neću, dosta sam se namro straha do Ivanjske. Za mene, a i za svakoga ko voli glavu nema ljepše vožnje od arabe (kola) i dobrih konja«⁽¹⁷²⁾.

170) M. Džaja, Nav. dj., str. 109.

171) M. Džaja, Nav. dj., str. 118.

172) V. Jelovac, Banja Luka u Prošlosti, Štamparija »Glas«, Banja Luka 1960., str. 38.

PERIOD DO DRUGOG SVJETSKOG RATA

Poslije prestanka turske vlasti

Austro-ugarskom okupacijom Bosane i Hercegovine završeno je razdoblje od 350 godina turskog gospodarstva u Banjoj Luci. Umjesto turske, uspostavljena je vlast katoličke Austro-Ugarske, što su katolici stoljećima iščekivali. Ipak, i ta vlast, uspostavljena sa strane, nije išla za ispunjenjem svih njihovih težnji i nadanja. Iako je uspostavljen suvremeniji i prihvatljiviji poredak, ipak na nacionalnom i konfesionalnom planu bilo je mnogo zapostavljanja, u prvom redu radi nedostatka osjećaja za tako složenu nacionalnu i vjersku stvarnost u Bosni i Hercegovini.

Katolički živalj u Banjoj Luci i okolici mnogo je pretrpio i borbama za Banju Luku 14. kolovoza 1878. godine. U požarima i košmaru bitke, nerijetko je stradao i katolik i njegov dom, samo zato što je tu, na poprištu, gdje se sve potčinjava ostvarenju vojnih ciljeva. Stradanjima su bili izloženi oni u samom gradu i njegovoj periferiji prema Saračici i Motikama, pravcu dolaska i povlačenja ustanika. Pojačani garnizon u gradu uspostavio je mir i sigurnost.

Nova gradnja na Petrićevcu

Od katoličkih ustanova najgore je prošla rezidencija franjevac na Petrićevcu. Da bi istjerali ustanike sa položaja oko rezidencije i iz same njezine zgrade, Austrijanci su otvorili vatru iz topova. Pod udarom granata zgrada je srušena, a izazvani požar uništio sve do temelja. Vrativši se od trapista, franjevci su se našli na zgarištu. Privremeno su se nastanili u Kumsalama, gdje su ostali do proljeća 1879. godine. Naime, tamo je bio ljetnikovac moćne begovske obitelji Džinić. Mladom begu Ragibu prijetila je opasnost da

bude strijeljan. Tadašnji župnik u Banjoj Luci, fra Marko Marić zauzeo se za njega i oslobodio ga osude vojnog suda. Mladi beg iz zahvalnosti ustupi beskućnim franjevcima spomenuti ljetnikovac u Kumsalama. Kako je bio trošan, u proljeće 1879. godine rezidencija je prenesena u Banju Luku, čime su zakratko objedinjene banjalučka i petrićevačka župa.

U novonastaloj situaciji franjevci su opet odlučili graditi samostan. Iskrslo je pitanje: da li opet graditi na Petrićevcu ili u gradu? Jedni su bili mišljenja, da obe župe trebaju trajno ostati objedinjene, a samstan bi se gradio u gradu. Drugi su željeli graditi na Petrićevcu. Zato se posebno zauzimao ap. vikar fra Pashal Vujičić. Nakon dužeg usaglašavanja odlučili su graditi na Petrićevcu, gdje su ostali temelji i nešto vanjskih zidova. O tome piše fra Marko Marić 10. travanja 1880. godine o. provincijalu: »Što se tiče naše Rezidencije, jesmo jednoglasno odredili da zadržimo staro mjesto Petrićevac, jer ćemo tim najpria i najbrže opet prava zadobit, i napraviti što pria zadržavši župu Rakovačku uz Manastir; jer prvo: ovdje nemamo mjesta za Rezidenciju, 20 nije nam moguće onaj kamen razvaliti niti prečerati na mjesto ma gdi, a treće ondi imamo najprostranije mjesto za nas bez da ćemo kog pitati kako ćemo praviti što ovdje sve nama treba itd. Ovo mislimo da će te i Vi odobriti, kao i ostalo Deftorium« ⁽¹⁷³⁾.

Predsjednik rezidencije fra Marko Marić počinje sa zidanjem novog na temeljima starog samostana 1880. godine. Uporedo diže i gospodarske zgrade. Usprkos poteškoćama, rezidencija je dovedena u prvobitno stanje, pa se mogla useliti. Gradnju su pomogli fojnički (sa 1000 groša) i livanjski samostan (sa 1521 grošem). Svi troškovi ponovne izgradnje rezidencije činili su svotu od 74252 groša, kako se vidi iz izvještaja fra Marka Marića od 1. siječnja 1882. godine. Te godine franjevci su uselili u rezidenciju. Istovremeno je odijeljena banjalučka od petrićevačke župe.

Međutim, posao oko podizanja zgrade rezidencije iz pepela nije temeljito izveden. Materijali nisu bili dobri, a nisu izmijenjene drvene i željezne spone nad podrumom.

173) B. Gavranović, Povijest Franjevačkog samostana Petrićevac. . . str. 158—159.

Sve ovo je bilo zatrpano zemljom, navlaženo i izloženo truljenju nakon rušenja prve zgrade. Na toj sanaciji radio je fra Jako Blažević 1882 — 1883. godine.

Godine 1884. za predsjednika rezidencije dolazi fra Vid Miljanović, rodnom iz Barlovaca. Bio je to prvi bosfranjevac, koji je neposredno nakon austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine postigao titulu doktora. Vjerojatno je on i prvi čovjek iz Bosne s tom titulom. Odmah nakon njega tituludoktorata je postigao i drugi bosanski franjevac, Daniel Ban. Dr. fra Vid nije bio samo čovjek od knjige, nego i veoma pouzdan graditelj. Za nepunu godinu dana sazeo je crkvu i proširio zgradu rezidencije za četiri nove prostorije. Svesrdnu pomoć u ovome poslu pružili su mu fra Marko Marić (1000 forinti) i fra Franjo Duljilović, župnik iz Bihaća.

Prva crkva i drugi samostan franjevaca
na Petrićevcu

Kada su crkva i zgrada rezidencije dovedeni u red, dr. fra Vid je predložio starješinstvu Bosne Srebrene da Petrićevac proglasi samostanom, jer za to postoje svi uvjeti. Uslijedila je molba generala Franjevačkog reda i dekret Sv.

stolice od 7. VI. 1885. godine. Dobivši povoljno rješenje, provincijal fra Anto Čurić dotadašnju rezidenciju proglašava samostanom 18. X. 1885. godine.

U godinama do kraja prošlog stoljeća izvedene su opravke i preuređenje samostana. Zvonik na crkvi sa zvonima podigao je gvardijan fra Alojzije Mišić (1891 — 1894). Početkom ovog stoljeća nije bilo značajnije gradnje, osim sitnijih radova, preuređenja i zbrinjavanja crkve, samostana i posjeda.

Stanje u ivaštanskoj i banjalučkoj župi

Ivaštanska župa nije bila toliko na udaru kao gradska i petričevačka. U njoj se nije ništa posebno dogodilo za vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine. U novonastalim prilikama stvoreni su bolji uvjeti za nesmetan pastoralni rad i miran život. Kako crkveni objekti, radi trošnosti, ni iz daleka nisu odgovarali potrebama župe, moralo se nanovo graditi. Drvena kapela, posvećena sv. Mihovilu, bila je male na i dotrajala. Zato se župnik fra Marko Marić poduzeo, da sagradi novu crkvu. Gradnju je izveo 1884. godine i tu novu crkvu je stavio pod zaštitu Uznesenja BD Marije. Za župnikovanja fra Franje Valentića 1905. godine ista je crkva produžena, a zvonik je sagrađen tek 1934. godine, za župnikovanja fra Alfonza Kudrića.

I onaj prvi župski stan, koji je služio kao rezidencija bio je u trošnom stanju. Godine 1895. fra Serafin Jurić gradi novi župski stan, a 1939. proširuje ga i dograđuje fra Dragomir Prpić. To su crkveni objekti, koji, popravljani i preuređivani, i danas postoje u ivaštanskoj župi.

Banjalučka župa je teško stradala za vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine. Požari i žestina borbe odnijeli su mnogo života, a nanijeli i mnogo štete. Još u pohodu Omer-paše Latasa porušena je »crkvena kuća«. Fra Marko Palinić, rakovački župnik (1855 — 1857.) koristi povoljne mogućnosti i gradi župski stan 1857. godine. Gradio je četvrouglatu građevinu, u stilu turskog čardaka. Gradnju je dovršio njegov nasljednik fra Stjepan Jablanović. Kasnije je stan nadograđivan, pa je poprimio konture veće i solidnije zgrade. Pored istog župskog stana Palinić je 1857. godine podigao crkvu. »Bila je to, zapravo, drvena kapela, oveća

dvorana koja je imala ćefenke, a koji bi se otvarali kad se misa govorila, da narod i izvana može pratiti misu»⁽¹⁷⁴⁾.

U borbama za Banju Luku 1878. godine stradala je spomenuta drvena kapela. Nakon uvođenja austro-ugarske uprave, čim se ukazala prilika, sagrađena je obična baraka,

Banja Luka krajem 19. stoljeća

koja je služila kao crkva. Kako je to bilo improvizirano rješenje, moralo se misliti na gradnju nove crkve. Godine 1892. fra Grgo Kotromanović gradi župsku crkvu u gradu, na istom mjestu, gdje su do tada bili trošni crkveni objekti. Ta crkva, sanirana poslije potresa, i danas je u upotrebi. Posvećena je Pohodu BD Marije.

Današnji župski stan u Banjoj Luci sagrađen je 1931. godine za župnikovanje o. Antuna Milorada.

Osnivanje barlovačke župe

Preseljenjem rezidencije iz Ivanjske u Petrićevac 1876. godine izazvalo je pomjeranje granica između župa. Kako je veći broj osoblja prebačen na Petrićevac, ukazala se po-

174) A. Atlija, Franjevci nekad i danas na župama u Bosanskoj krajini, Nova et vetera, Godina XXIX., svezak II., Sarajevo 1979., str. 240.

treba za širenjem granica petričevačke (rakovačke) župe na račun Ivanjske. Tako u šematizmu iz 1877. godine u sklopu petričevačke župe nalazimo sela, koja su ranije pripadala Ivanjsci: Čivčije, Šargovac, Vujnovići, Novakovići, Barlovci, Bukovica, Jablan, Kuljani, Orlovac, Stranjani, Matoševci, Zalužani i Trn-Jaruga. Motike su još prije otpale od Ivanjske, kada je uspostavljeno župsko sjelo u Rakovcu.

Međutim, ovo razgraničenje bilo je kratkog vijeka. Godine 1879. uspostavljena je lokalna kapelanija Barlovci. Njoj su potpala sela navedena u šematizmu iz 1877. godine, koja su bila u sklopu petričevačke župe. Od tadašnje ivaštanske župe Barlovcima je pridodato selo Dikevci. Tada su Barlovci na svom području imali 154 kuće sa 1416 vjernika. Tabelačno prikazano, po selima, ovo stanje je bilo sljedeće:

Naziv sela	broj kuća	broj vjernika
Barlovci	18	216
Bukovica	22	192
Dikevci	14	93
Jablan	7	89
Jaruga	11	86
Kuljani	14	116
Matoševci	8	109
Ojdanići	7	80
Orlovac	14	98
Ramići	7	68
Stranjani	11	102
Trn	8	72
Zalužani	13	95 ^(174a) .

Za prvog lokalnog kapelana postavljen je fra Jako Blažević. On je jedini nosio taj titul. Godine 1882. dolazi do smjene, pa fra Jako odlazi s titulom lok. kapelana, a dolazi fra Ambrozije Radmanović, koji se titulira župnikom. To znači, da su Barlovci 1882. godine uzdignuti na rang župe.

U samom osnivanju lok. kapelanije, kasnije župe, nije bilo župskog stana. Zato se fra Jako Blažević nastanio u

174a) Isp. Matica krizmanih župe Barlovci, iz god. 1880.

čardaku Mustaj-bega Kapetanovića, u selu Barlovci, kod groblja »Bijeda«. Kako su ustanici oštetili čardak, morao ga je adaptirati i uz to plaćati najamninu. Kako beg nije htio prodati čardak i posjed uz njega, kupi fra Jako 30. travnja 1880. godine zemljište u Ramićima, od Hate Kulenović iz Banje Luke, za svotu od 1050 forinti. Namjeravao je već sljedeće godine graditi župski stani. U međuvremenu, župljani sela Dragočaja su željeli da se župski stan i crkva grade ispod groblja Crkvene. Godine 1882—1884. na službu župnika u Barlovcima dolazi fra Ambrozije Radmanović. Čini se da je on htio izići u susret Dragočajcima. Pod Crkvenama je iskrčio deset dunuma zemlje, ali od gradnje ne bi ništa. Zahvaljujući banjalučkom biskupu fra Marijanu Markoviću i dr. fra Vidu Miljanoviću, ponovo za župnika barlovačke župe dolazi fra Jako Blažević 5. V. 1884. godine. Nastanio se u prijašnjem čardaku. Ne mogavši otkupiti posjed i čardak od Mustaj-bega, odlučio graditi na zemljištu kupljenom u Ramićima. Opet je naišao na poteškoće od strane žitelja Dragočaja, no i oni se na koncu pomire s tim. Dne 15. rujna iste godine počeo je graditi župski stan. Gradio ga je vrlo solidno, tako da je kasnije, obnavljan i dograđivan za fra Ante Horvata 1934 — 1938. godine važio kao jedan od najboljih župskih stanova u Provinciji.

Uz ovaj stan sagradio je prostranu kapelu. Ista takva, moguće i veća drvena kapela bila je na groblju Crkvene. Novu župsku crkvu počeo je zidati dr. fra Vid Miljanović 1911. godine. Sljedeće godine ozidao je i pokrio crkvu sa sakristijom i zvonikom do vrha krova crkve. Zvonik je naknadno dograđen 1924 — 1925. godine za župnikovanja fra Josipa Lopara. Crkva je posvećena sv. Vidu.

Uspostava banjalučke biskupije

Kako je stanje pod turskom vlašću bilo veoma loše za katolike, u Bosni i Hercegovini nije se moglo održati redovito crkveno ustrojstvo. Župska organizacija — onaj osnovni oblik — se kako tako održavala, zahvaljujući upornosti i postojanosti franjevac. Tri preostala samostana (Fojnica, Kraljeva Sutjeska i Kreševo) odigrala su ključnu ulogu u organiziranju pastoralnog rada po župama. Nedostatak biskupskog centra nadomješten je institucijom apo-

stolske administrature i vikarstva. Sv. stolica bi imenovala nekoga od bosfranjevacu ap. administratorom ili vikarom, pa bi on obavljao službu biskupa. Prestankom turske vlasti u Bosni i Hercegovini stvoreni su svi uvjeti za uspostavljanje redovite katoličke hijerarhije, kakva se obično nalazi u katoličkom svijetu. Na taj se korak nije dugo čekalo. Bulom »Ex hac augusta« od 5. srpnja 1881. godine papa Leon XIII. uvodi redovitu hijerarhiju za Bosnu i Hercegovinu, koja postaje metropolijom s nadbiskupskim sjelom u Sarajevu i s dvije sufraganske biskupije, mostarskom i banjalučkom. Za prvog nadbiskupa u Sarajevu imenovan je dr. Josip Stadler. Na samom početku banjalučka biskupija nije bila popunjena, pa je dužnost banjalučkog biskupa obavljao spomenuti Stadler 1882 — 1884. godine. On je došao u Bosnu 15. siječnja 1882. godine, a sto dana kasnije preuzeo je i banjalučku biskupiju. Istovremeno, u mirovinu se povlači posljednji ap. vikar, fra Pashal Vujičić. Još 11. studeni 1881. godine, u posljednjoj okružnici oprostio se s franjevcima i katoličkim narodom u Bosni.

Stadler je zatekao u banjalučkom kraju četiri župe: Banju Luku, Petrićevac, Barlovce i Ivanjsku. U raspodjeli župa, prema dekretu od 14. ožujka 1883. godine, banjalučka župa se dodjeljuje dijecezanskom svećenstvu, a tri preostale ostaju i dalje franjevačke. U nedostatku dijecezanskog svećenstva franjevci su služili i banjalučku župu sve do 1900. godine.

Pored ove četiri, u banjalučkom kraju tokom vremena formirale su se sljedeće župe:

— Godine 1921. formirana je župa Šimići. Odijeljena je od ivaštanske župe. Sve do 24. listopada 1964. godine ovu župu pasterizirala su oo. franjevci, a tada je prešla u ruke dijecezanskog klera.

— Godine 1972. od prekovrbaškog dijela banjalučke župe stvorena je nova župa Presnače. Povjerena je dijecezanskom svećeniku.

— Dne 13. svibnja 1973. godine od dijelova petrićevačke i banjalučke župe formirana je župa »Marija Zvijezda« u Delibašinam Selu. Župa je data na upravu oo. trapistima.

— Dekretom od 26. kolovoza 1980. godine preuzv. g. Alfred Pichler osniva novu župu Trn. Župu čine tri sela: Trn, Bu-

kovica i Jablan. Ova sela su bila u sklopu barlovačke župe. Župa Trn je data na upravu oo. franjevcima.

— Godine 1983. isti biskup osniva još dvije župe u banjalučkom kraju. Dekretom od 13. listopada osniva župu Budžak od Derviša i većeg dijela naselja Budžak. Nova župa je otcijepljena od petričevačke župe. Novim dekretom od 2. prosinca osniva župu Motike od istoimenog sela i sela Čivčija. I ova župa je odvojena od samostanske župe Petričevac. Župa Budžak je dodijeljena dijecezanskom kleru, a Motike ostavljene da ih i dalje opslužuju oo. franjevci.

Biskup fra Marijan Marković

Bio je to prvi čovjek s apostolskim ovlastima, koji je obitavao u Banjoj Luci. Nije bio rezidencijalni biskup, nego apostolski administrator, koji je opsluživao banjalučku biskupiju.

Rodio se u Docu kod Travnika 21. listopada 1840. godine. Mjesni župnik fra Lovro **Tucić** dade mu početno znanje i prosljedi u fojnički samostan, gdje je proboravio četiri godine, obukao redovničku odoru i stupio u novicijat. Završivši tu godinu kušnje i primivši svečane zavjete, starješinstvo Bosne Srebrene šalje ga u Đakovo na studij filozofije i teologije. Zaređen je za **svećenika** 26. travnja 1863. godine. Obavljao je dužnost kapelana — katehete u rodnome Docu, a nakon toga postavljen je za odgojitelja mladeži, koja se u Gučkoj Gori pripremala za franjevački poziv. Godine **1870 — 1875.** obavlja dužnost župnika u Kotor-Varoši. Nakon toga postaje gvardijan samostana Guče Gore, a 1879. godine postaje župnik u Travniku. Nakon ovoga imenovan je danubskim biskupom i administratorom banjalučke biskupije 23. studeni 1883. godine. Posavjetovavši se s prijateljima i prihativši imenovanje, krene iz Sarajeva, preko Travnika u Banju Luku. Na Kadinoj vodi sačekali su ga: okružni predstojnik iz Banje Luke Milutin Kukuljević, kotarski predstavnik Bobrošević, fra Anđeo Čurić, dr. fra Vid Miljainovdć, fra Filip Ljubas, te mnoštvo naroda. Već u Gornjem Šeheru dočekalo ga je mnoštvo s načelnikom Hadži Šmail-begom. Kako je u borbama za Banju Luku izgorjela crkva (kapela) u gradu, bogoslužje se održavalo u običnoj baraci. Tu je svečano dočekan biskup. O ustoličenju

biskupa Markovića piše fra Anto Knežević sljedeće: »Na 19. kolovoza, ja sam opet morao ići Biskupu na svetkovinu; budući da je onda slavio S. Marijana, i držao »Ustolbu«. Dosti

Jubilarni biskup fra Marijan Marković

Biskup fra Marijan Marković

je reći da nas je bilo u »Hotel Bosna« za ručkom 96. svake vjere. Biskupa Ercegovačkog, i Kustosa zastupao je Definitor fra Augustin Zubac; Livanjsku obćinu, i Biskupa Vuicu

fra Ivo Vuco i fra Andrija Erceg; Fojnicu fra Ivo Krilić; Ja Jajce; dr. Vid Miljan Ivanjsku; Svu Sutjesku, i Red Provincijal Čavarović. Bila su dva Generala, i jedan Podmaršal. Nadbiskupa Vrhobosanskog zastupao je kanonik d. Jeglič. Slavje opet je bilo neopisivo, i govori bez kraja i konca. Gučugoru zastupao je gvardijan fra Jako Selak, i fra Anto Elegović. Sama Fratra 24. bila su na ručku! Oni dan do podne samih brzozavah 36. dobio je⁽¹⁷⁵⁾.

Pošto nije bilo biskupovog stana, biskup Marković s tajnikom Mišićem nastani se u župskom stanu kod župnika fra Filipa Ljubasa. Nakon nekoliko sedmica iznajme kuću Đure Zvonara, pravoslavca, za koju su plaćali najamninu. Od pokušstva u početku nisu imali ništa. »Dok im Milosrdnice nisu posudile jedan mali stočić, služio im je za trpezu sanduk od prtljage, još neotvoren i uvezan konopcima. Biskup bi sjeo s jedne strane sanduka, tajnik s druge, a između njih jelo. . .«⁽¹⁷⁶⁾. Tako je to trajalo neko vrijeme. Zauzimanjem Zemaljske vlade, uštedom i pomoći iz biskupije i sa strane, u ljeto 1885. godine sagrađena je biskupska rezidencija na zemljištu, koje su u tu svrhu vlasti ustupile. Rezidencija je proširena i dograđena 1894. godine.

Sagradivši rezidenciju, biskup Marković se odlučuje za gradnju katedrale. Za tu gradnju uštedio je novac od milodara i svih mogućih primanja. Tu su mu svestrano u pomoć izišli oo. trapisti. Za gradnju katedrale darovali su 100.000 komada opeke i crijep za krov. Gradnja je izvedena 1885 — 1887. godine, a troškovi su iznosili oko 26000 forinti. Time su sagrađeni objekti, koji čine biskupski centar u Banjoj Luci.

Istovremeno, biskup Marković je obilazio biskupiju u kanonskim pohodima, rješavao goruća pitanja i osnivao nove župe. Svojim radom stvarno je formirao banjalučku biskupiju.

Na kanonskom pohodu 21. srpnja 1887. godine, na putu iz Sanskog Mosta u Ključ dogodila se nezgoda. Na strmini pred čardakom nekog bega pomame se konji kola, koja su išla u pratnji iza biskupovog fijakera. U galopu

175) B. Gavranović, Banjalučki biskup fra Marijan Marković, Dobri pas-tir, God. XV—XVI., Sarajevo 1936., str. 232.

176) B. Gavranović, Nav. dj., str. 233.

stignu fijaker s biskupom. Već je njihova ruda udarala u zaleđe biskupovih kola. Našavši se u pogibelji, biskup Marković skoči s kola, ali se nije stigao ukloniti. Pomamljeni konji i kola koja su pristigla protutnje preko palog biskupa. Doslovno, biskupovo tijelo bilo je satrvano. Tjeme rasječeno, obrva lijevog oka povrijeđena, a noge i leđa prignječeni. Cijelu sljedeću noć bio je u velikoj groznici. Su-tradan, liječnik iz Sanskog Mosta, nakon pregleda reče, da rane nisu opasne, ali da se plaho potresao.

Dne 31. srpnja 1887. godine fra Anto Knežević nalazi biskupa u Banjoj Luci u jadnom stanju. O tome piše: »Sav požutio kao limun! Pokaza im svoje rane; jedna bješe pove-lika uprav više lijevog oka; oko mu je bilo oteklo, i zatvo-rilo se, nu je otok oplasnulo, a rana jednako soči. Više zati-joka ima dva rane, oko četiri prsta jedna od druge udaljena je; obe soče. Po prsima ima brazgotinah, a tako i po pleći-ma. Po kolinima, i ciepcima od noguh osim modricah, još i velike se kraste ufatile; riječju, on je sav satrven«⁽¹⁷⁷⁾.

Oporavio se od povreda i dalje je pastirski vodio dije-cezu. Umro je u Banjoj Luci 20. lipnja 1912. godine i sveča-no sahranjen u katedrali. Kako je bio okićen biskupskim dostojanstvom i uz to pripadao plejadi najznamenitijih bos-franjevaca, nije ni čudo što je žalost za njim bila velika. Na sprovodu je bilo veliko mnoštvo naroda, franjevaca, dijecezanskih svećenika i čč. sestara. Jasno, nisu izostali ni zastupnici crkvenih i svjetovnih vlasti, kao i predstavnici drugih konfesija.

Naslijedio ga je biskup fra Jozo Garić, rođen u Vite-zu kod Travnika 28. listopada 1870. godine. Zaređen je za svećenika 30. srpnja 1893. Imenovan je rezidencijalnim bi-skupom banjalučke biskupije 14. prosinca 1912. a posvećen je u Rimu 20. veljače naredne godine. Nisu nam jasni raz-lozi zašto je Banja Luka čekala sve do godine 1912. na svog prvog rezidencijalnog biskupa.

Grkokatolička župa u Banjoj Luci

Vjernici ove župe potječu iz zapadne Ukrajine. Kato-lički svijet ih naziva »galicijanima« (prema Galiciji, austri-jskoj pokrajini, koja je svojevremeno pokrivala teritorij

¹⁷⁷⁾ B. Gavranović, Banjalučki biskup fra Marijan Marković, Dobri Pastir, God. XV–XVI., Sarajevo 1966., str. 235

zapadne Ukrajine). I prije 1900. godine bilo je u Banjoj Luci nekoliko obitelji umirovljenih činovnika grkokatoličke pripadnosti. Početkom 1900. godine doselio je veći broj grkokatolika u Banju Luku i obližnja mjesta (Jablan, Ivansku, Bukovicu i Glamočane). Bili su to radnici zaposleni u pilani, rudniku i drugim poduzećima. Godine 1910. grkokatolici Banje Luke su dobili svoju župsku organizaciju, kojoj je do 1917. godine sjedište bilo u Kozarcu. Prvi stalni dušobrižnik grkokatolika u Banjoj Luci bio je dr. Josif Žuk, koji je službu Božju vršio u katoličkoj katedrali. Na njegovo mjesto 1917. godine došao je o. Aleksije Bazjuk, koji je vršio službu župnika grkokatolika u Banjoj Luci do 1926. godine. Do 1928. godine banjalučki grkokatolici nisu imali stalnog župnika, a te godine za pastira dolazi im o. Frane Latković. Bio je to energičan čovjek, koji je pristupio izgradnji župskog centra. U samom centru grada, u Martićevoj ulici kupio je 1930. godine zgradu s dvorištem, koja će služiti kao župski stan. Tu je sagradio crkvu, koja je posvećena 1932. godine. Posvećena je Hristosu Caru. U Jablanu sagradio je 1939. godine crkvicu sv. Nikole za tamošnje vjernike. Ta je crkvice služila i za potrebe katolika, sve do osposobljavanja za upotrebu novosagrađene katoličke župske crkve u Trnu 1985. godine. Godine 1942. spomenuti Latković se povlačio u mirovinu, a župu preuzima o. Onufrije Timko. Usljed zračnih napada 1944. godine župska crkva u gradu je potpuno demolirana. Godine 1945. za župnika opet dolazi o. Frane Latković. Prizemlje župskog stana adaptirao je 1945. godine za privremenu kapelu. Takvu funkciju ima i danas. Zaslužni o. Frane Latković umro je kao župnik grkokatolika u Banjoj Luci 1955. godine. Od 1955. do 1970. godine župom upravlja o. Simeon Hromiš. Nakon njega župu preuzima o. Zinovij Šagadin, koji i danas obavlja istu dužnost.

Inače, grkokatolička župa Banje Luke broji oko 800 vjernika. I u liturgiji se služe ukrajinskim jezikom. Matične knjige se vode od 1917. godine. Iako dijele sudbinu dijaspore, ljubomorno i s pravom čuvaju svoj identitet, istočno bogoštovlje i privrženost, jedinstvo s Rimom, župa se nalazi u sklopu bosanskog vikarijata, a taj vikarijat sa svim grkokatoličkim župama u Bosni čini sastavni dio križevačke eparhije. Spomenuti dr. Josif Žuk bio je vikar grkokatolika

u Bosni, o. Aleksije Bazjulk apostolski administrator, a o. Frane Latković bosanski vikar za Bosnu.

Svojim prisustvom podsjećaju Slavene na tri bitne odrednice njihovog povjesnog usmjerenja:

— Došli su s one strane Karpata, odakle su naši pradjedovi došli prije mnogo stoljeća.

— Održavaju istočni oblik liturgije, koji prakticiraju pravoslavni.

— Priznaju papu za vrhovnog poglavara poput svih katolika.

Kao takvi čine specifičnu zajednicu u ovom našem interkonfesionalnom ambijentu grada Banje Luke i okolice.

Trapistički samostan »Marija Zvijezda«

Oo. trapisti na svome posjedu nisu pretrpjeli nikakvu štetu u danima austro-ugarske okupacije. Delibašino selo nije bilo na udaru ustanika, niti je bilo na poprištu borbi. Kao mirna i zaklonjena oaza služilo je kao pribežište mnogima za vrijeme borbi u gradu i na njegovim jugozapadnim prilazima. Kasnije je život tekao mirnim tokom. No, o. Pfanner je nemirna duha, pa ide dalje. Dne 28. svibnja 1883. godine napušta »Mariju Zvijezdu« i s izvjesnim brojem subraće odlazi u južnu Afriku, u pokrajinu Natal, gdje će osnovati novu naseobinu trapista Mariannhill. Iza sebe u Delibašinom selu ostavio je impozantan obim uređenog djela: samostan s crkvom i dva nutarnja dvorišta, sirotište, parnu pivovaru, parnu tvornicu sukna, mlin, pilanu, parnu praonu, pivnicu, velike štale i štaglje, sušionicu šljiva, siranu. . . s velikim kompleksom zemljišta. Doduše, zadužio je samostan, no oo. trapisti, predvođeni novim priorom o. Bonaventurom Baierom brzo su pokrili dugove. Do 1885. godine popunjene su praznine, nastale odlaskom dijela subraće s o. Pfannerom u južnu Afriku. Život je bujao s punim elanom u »Mariji Zvijezdi«. U radionicama i na ekonomiji sve je uzorno funkcioniralo. Kako je samostan bio u dobro stojećem stanju, s izgledima daljeg prosperiteta, proglašen je opatijom 4. prosinca 1885. godine. Logično, ovom je zgodom dotadašnji prior o. Bonaventura Baier proglašen opatom 27. I. 1886. godine.

Iste godine proširena je crkva i sagrađen zvonik. U tako obnovljenoj crkvi prva Služba Božja održana je na

Petrovo 1886. godine. Samostan je dograđen na sjevernom i južnom krilu. Sagrađeni su i dograđeni još neki potrebni pogoni, uređen prelaz preko Vrbasa (dvije lađe i most), a samostan je opasan zidom dugim 1182 metra. Na posjedu se uvijek nešto gradilo i dograđivalo. Veliki napredak predstavlja izgradnja prve električne centrale (prava u Bosni) na Vrbasu 1899. godine. Dne 27. ožujka iste godine samo-

Crkva oo. trapista

stan je dobio rasvjetu. Godine 1924. oo. trapisti su uselili u novi samostan. Prvotno je zgrada građena za sirotište. Za vrijeme prvog svjetskog rata u njoj su bili smješteni ranjenici, a kasnije ratni invalidi.

Sve u svemu, bila je to jedna primjerna organizacija, u kojoj se s besprijeckornim radom i molitvom znalo samo za napredak. S poznavacima svakog zanata i upornom voljom, zajednica je bilježila uspjehe. Najbrojnije stanje bilo je 1910. godine, kada je samostan brojio dvije stotine i devedeset redovnika.

Sestre Klanjateljice Krvi Kristove u Budžaku

Pronicavi i poduzetni duh o. Pfannera nije mirovao. Nakon što je u Banju Luku doveo čč. sestre milosrdnice, poduzeo se da dovede i sestre klanjateljice. U proljeće 1879. godine posjetio je sestre spomenute kongregacije u Feldkirchu u Austriji i privolio ih da dođu u Banju Luku. Radi toga, poglavarica sestara iz Feldkircha, s. Hermina Gantert dolazi u Banju Luku sa sestrom Terezom Kohler u ljeto 1879. godine. Uz pomoć o. Pfannera, banjalučkog župnika i civilnih vlasti kupuje zemljište od oko osamdeset jutara, s čardakom i nekim gospodarskim zgradama. O. Pfanner se poduzeo adaptirati čardak za stanovanje sestara. Već početkom listopada s. Hermina dovodi šest sestara i osam pripravnica. Nakon što su dva dana proboravile u samostanu oo. trapista, odlaze na kupljeni posjed, u adaptirani čardak. Tu prvu naseobinu čč. sestara o. Pfanner je nazvao »Sv. Josip iz Nazareta«, kasnije jednostavno prozvanom »Nazaret«. U početku su mnogo muke imale pri samom smještaju i uređenju kuće i posjeda, jer kuća je bila vlažna i hladna, a posjed zapušten, više nalik pustari. Uz to, o. Pfanner je adaptirao čardak po trapistički, pa možemo si zamisliti, koliko je taj komfor odgovarao čč. sestrama.

Također su imale problema u apostolskoj djelatnosti i inače komuniciranju i suživljavanju s mjesnim stanovništvom. Njihov jezik bio je njemački, a mjesno stanovništvo je pokazivalo visok postotak analfabetizma. Ipak, pored tih poteškoća, brzo su se prilagodile sredini i svome pozivu u novim uvjetima. Ovo posvjedočava i činjenica, da su se uskoro počele javljati bosanske djevojke, koje žele stupiti u njihovu kongregaciju. Već sljedeće godine primljena je u zajednicu kao pripravnica Jelena Pajić iz okolice Banje Luke. Tek što su došle, dogradile su jednu prostoriju uz čardak kao kapelicu. Tu je jedan od oo. trapista slavio sv. misu.

Bitnu preokupaciju zajednice predstavlja karitativni, prosvjetni i vjerski rad, što se vidjelo odmah po dolasku u »Nazaret«. Već 21. studenog 1879. godine čč. sestre su otvorile sirotište, u koje su primana djeca mjesnog stanovništva i njemačkih kolonista. Sljedeće godine otvorena je i škola, koju su pohađala djeca iz sirotišta i okolice. U početku, djecu je učila civilna učiteljica, a kasnije tu ulogu preuzele su

sestre. Da bi završili školu, polaznici bi je pohađali četiri godine. Ustanova je imala karakter pučke škole, a kasnije je otvorena i viša djevojačka, poznata pod imenom građanska škola. Osim redovnih predmeta, čč. sestre su poučavale djecu u šivanju, kuhanju, glazbi i stranim jezicima. Vjeronauk je predavao franjevac iz obližnjeg petričevačkog samostana. Pri primanju u sirotište i školu, sestre nisu gledale na podrijetlo i vjeru, pa su te ustanove poprimile interkonfesionalno obilježje, kakvo je zahtijevala tadašnja bosanska stvarnost. Radi tako nesebične djelatnosti, čč. sestre su stekle naklonost vlade, koja im je osigurala godišnja primanja od 400 forinti, uz druge moguće povlastice.

Priliv djece u školu i sirotište postajao je sve veći. Zgrada sirotišta dovršena je 1897. godine, a školski prostor se tražio u okvirima novog samostana. Kako se istovremeno povećavao broj sestara u zajednici na četrdeset i pet, morale su sestre misliti na gradnju prostranije samostanske kuće. Novi samostan se počeo zidati pod vodstvom trapista Eberharda. Njegovim i zalaganjem ravnatelja Zimmermana sagrađen je novi samostan i crkva 1888 — 1889. godine. Zvonik je podignut tek 1896. godine.

U sljedeće dvije godine dograđeno je jedno krilo samostana za novicijat. Godine 1898. posve je uređeno sirotište. Tako se u okviru »Nazareta« našao samostan, crkva, novicijat, škola i sirotište.

Crkva je sagrađena u gotskom stilu, veličine 10 x 20 metara. Posvetu crkve Bezgrešnom začeću obavio je 6. listopada 1898. godine biskup fra Marijan Marković. »Bila je odslužena pontifikalna sv. misa, uz asistenciju trapističkog opata o. Dominika Asfalga i gvardijana franjevačkog samostana s Petričevca fra Alojzija Mišića, te prisustvo mnogih svećenika, predstavnika vojnih i civilnih vlasti i uglednih ličnosti. Svečanost je završena popodnevnim igrokazom što su ga izvela djeca iz sirotišta«⁽¹⁷⁸⁾.

Za razliku od oo. trapista, čiju stegu nije mogao podnositi mladi mještani, imale su sestre klanjateljice podmladak, koji je dolazio iz mjesnog stanovništva. Prodornošću, upornošću i predanim radom, urasle su u tkivo mje-

178) Ss. F. Šutić i I. Kezić, S povjerenjem u Krv Jaganjčevu, Zagreb 1984., str. 76.

snog stanovništva. Radeći na istoj osnovi i uz sve veći postotak članova samostana iz redova mještana, domaće stanovništvo ih je sve više prihvatilo kao svoje sestre. Zato nije

**»Nazaret«, samostan i crkva čč. ss. Klanjateljica
u Budžaku**

ni čudo, što se samostanska zajednica rapidno povećavala, tako da je mogla osnivati svoje filijale po drugim mjestima.

U samoj Banjoj Luci osnovale su filijalu pod imenom »Marija Pomoćnica«. Kako je »Nazaret« bio udaljen od grada četiri kilometra, sestre su nastojale otvoriti svoju kuću u gradu. S takvom nakanom iznajmile su 1887. godine stan preko puta katedrale. Tu su otvorile tečaj za ručni rad, a sljedeće godine i zabavište. Uz pomoć matične kuće 1888. godine sagrađena je vlastita kuća i škola, koja je otvorena 1890. godine. Kako je to mjesto već u gradu, priliv đaka bio je velik. Godine 1894. sestre otvaraju i višu djevojačku školu, koja se ubraja među elitne ustanove grada. Tu su

sestre nastojale iskazati gostoprimstvo svima polaznicima, a učenicima drugih vjera pokazivale su pažnju i obzirom na njihove vjerske propise. Godine 1911. sagrađena je nova, velika zgrada za tu građansku školu, čime su sestre imale više mogućnosti za prosvjetni rad. Uz ovo, otvorile su i konvikt, vodile Marijinu kongregaciju i s dječijim zborom pratile bogoslužje u katedrali.

Sestre klanjateljice se nisu zadovoljile samo vjerskim, **karitativnim** i kulturno-prosvjetnim radom. Bavile su se raznovrsnom djelatnošću, svojstvenom ženskom upornošću. Zato je njihov posjed ličio na uređeni dvorac iz bajke. Ta ljepota i uređenost konvenirali su mjesnom življu. S tako zdravim i mudrim pristupom otvarala se sve ljepša budućnost zajednici Sestara Klanjateljica.

Čč. sestre milosrdnice

Za vrijeme borbi na Banjoj Luci 1878. godine mnogo su propatile. Kada je sve gorjelo i prestalo, sklonile su se u podrum, a kada je borba prestala, radile su kao bolničarke oko ranjenih. Bilježimo i jednu zanimljivost iz toga vremena, vezanu uz kuću čč. sestara milosrdnica. Naime, Banjalučanka, Paula Milovanović r. Bojko tvrdi da je prilikom napada ustanika na garnizon u Banjoj Luci ranjen austrijski oficir, poljski književnik, svima nama dobro poznati Henrik Sjenkijević. Ležao je u improviziranoj bolnici, u kojoj su služile čč. sestre. Liječile su ga i njegovale s velikom pažnjom. Kasnije je napisao jednu pripovijetku, u kojoj iznosi aluzije na te dane. Hvali **požrtvovanost** i brigu čč. sestara, ističući posebno jednu od njih, čije je ime stavio kao naslov novele.

U novonastalim prilikama mogle su sestre nesmetano raditi. Proširile su zemljišni posjed i kuću dogradile na sprat. Ukoro su se vidjeli krupni plodovi njihovog rada:

- Godine 1885. otvorile su zabavište,
- Godine 1886. otvaraju glazbenu školu,
- Godine 1888. otvaraju školu za ručni rad,
- Godine 1910. sagrađena je nova školska zgrada, lijepo i monumentalno zdanje. Školu je pohađalo i nekoliko židovske djece, što je znak da je tolerantnost bila primjerena i da je svima bilo dostupno polaziti u tu školu,

bez pravljenja razlike na vjerskoj i nacionalnoj osnovi.

Godine 1902. sestre su proslavile trideset godina svoje prisutnosti u Banjoj Luci. U »Vrhbosni« čitamo izvještaj s te proslave. Između ostalog, objavljeno je sljedeće:

»Božić! vesela je ta svetkovina... Od skupljena novca zaodjelo se u školi čč. ss. milosrdnica 74. sirote od glave do pete. Naše sestre milosrdnice slave sada svoju tridesetogodišnjicu. .. Pred nama je pozornica... Progovori biskup Marković: 'G. 1972.,' reče naš obljubljeni natpastir, 'bijah župnikom u Kotor-Varošu. Tu čujem, da su u Banju Luku došle sestre milosrdnice, te ih dojdoh da posjetim. Među njima nađem i današnju predstojnicu č. s. Gregoriju. One se dadoše na odgoju obospolne mladeži, te što danas zna čitati i pisati po Banjoiluci, što je danas došlo među odličnije krugove, to sve gotovo zahvaljuje svoju prvu odgoju časnim milosrdnim sestrama«⁽¹⁷⁹⁾. Biskup zatim spominje one razne poteškoće, te njihovu žilavost, radinost i požrtvovanje. Na koncu govora sve pozivlje na usklik: »Bog ih uzdržao i poživio!«. Svi od najodličnijih, do najnižih, staro i mlado zaori u jedan glas: »Živjele časte sestre milosrdnice«.

Na poziv banske uprave, počelo je deset sestara raditi u novosagrađenoj bolnici 30. travnja 1930. godine. Uz mnogovrsnu vjersku, karitativnu i prosvjetnu djelatnost, prihvatile su se i ovoga posla, kojeg i danas zdušno rade. Kako im je kuća uz samu župsku crkvu u Martićevoj ulici, u novije vrijeme preuzele su poslove uređivanja crkve i sakristije, vođenje zbora i kućanstva u župskom uredu.

Imajući na umu cjelokupni njihov rad, uviđamo da čč. ss. milosrdnice više od stotinu godina s građanima dijele sudbinu ovoga grada. Njihov stogodišnji boravak, poštovani rad u školstvu, bolnicama i svemu čime su se bavile, predstavlja jedan vrijedan dragulj u nisci napora, zalaganja i ostvarenja u novijoj povijesti grada.

Treća gradnja na Petrićevcu

Kako je samostan iz 1880—1882. godine građen na starim temeljima, u kojima je bilo dosta razdrobljenog i trulog, franjevci su se morali pobrinuti za novu samosta-

179) Vrhbosna, 5. siječnja 1933, Godina XVII br. 1. str. 15.

nsku zgradu. Poslije prvog svjetskog rata svakome je ta potreba bila jasna, jer ruševnost i slabo stanje postojećeg samostana je bilo jako uočljivo. Zato se gvardijan fra Anto Mačinković (1924 — 1928). poduzeo da gradi novi samostan, koji bi bio atraktivan i monumentalan, a istovremeno odgovarao modernim zahtjevima samoatanskog života. Eto 1928. godine pribavljao je sredstva za gradnju. Dne 28. veljače iste godine započeto je rušenje starog samostana. Uskoro su sačinjeni temelji za novi. U međuvremenu, 17. travnja 1928. godine za gvardijana dolazi energični fra Petar Ćorković, do tada provincijal Bosne Srebrene. Pokazao se izvrsnim u svakoj službi koju je obavljao: u kapelanstvu, profesuri u gimnaziji i na teologiji, župništvu, starješinstvu (bio je definitor, kustos, sekretar i provincijal Bosne Srebrene). Imao je iskustva u gradnji, jer pod njegovim vodstvom u provinciji je mnogo toga sagrađeno. Prva njegova briga bila je dovršiti započeti samostan. Već u rujnu iste godine samostan je bio pod krovom. U prosincu je bio useljen, a 17. siječnja 1929. godine, na blagdan sv. Ante Pustinjaka blagoslov je obavio mostarski biskup fra Alojzije Mišić. Još su bili prisutni i banjalučki biskup fra Jozo Garić i beogradski nadbiskup fra Rafael Rodić, te provincijal fra Jozo Markušić i još trideset i dva svećenika. Za vrijeme objeda, na zdravici, fra Petar Ćorković pozdavlja goste s riječima dostojnim takve kuće i starješine: »Ova sveta kuća je zgrada ljubavi i bratskog skladovanja, te je otvorena ne samo franjevcu, nego i svemu svećenstvu bili oni namjernici ili došli da se duševno odmore, okrijepe; bili željni savršenosti, ili okajnici. Kuća je naša: bratska za bratsko skladova-

U proljeće 1930. godine porušena je stara crkva i počela je gradnja nove. Ova gradnja je brzo tekla. Do mjeseca kolovoza crkva je već bila pod krovom; jedan je zvonik dovršen, a drugi izveden do polovice. Sljedeće godine dozidan je i drugi zvonik; cijela crkva je ožbukana, uređena, a akademski slikar Franjo Martiny izveo je slikarske radove (ovaj je freskama ukrasio barlovačku i podmilačku crkvu). Do 1935. godine postavljen je glavni oltar i propovjedaonica od

bihacita; nabavljena su nova zvona, uvedena električna rasvjeta i nabavljene orgulje s trideset registara i dva manuala.

Samostansko zdanje na Petrićevcu odavalo je ljepotu i monumentalnost. Na blagoj uzvisini iznad ravnice pred gradom, ovo skladno zdanje ostavljalo je lijep dojam. S trapističkim samostanom »Marijom Zvijezdom i »Nazaretom«, samostanom čč. ss. klanjateljica čini trolist samostana na sjevernom prilazu grada. Samostan je posvećen presv. Trojstvu. Zdanje je stradalo u potresu, ali u svijesti Banjalučana i žitelja susjednih sela i dalje je prisutna slika impozantne građevine s dva veličanstvena zvonika na crkvi. Takav Petrićevac iz tridesetih godina ovog stoljeća ostaje nezaboravan i neprežaljen od strane katolika petrićevačke i susjednih župa.

Đira

U svakom razdoblju crkvene povijesti ovoga kraja bilo je znamenitih ljudi vrijednih spomena. Njih smo već spominjali, a u prvoj polovici ovoga stoljeća spomenuo bih jednog običnog čovjeka, suradnika, koji se s crkvom toliko suživio da kao takav predstavlja oličenje vjernika našeg kraja. Riječ je o jednom običnom našem čovjeku, Điri.

Pravo ime bilo mu je Ivo Gašpar. Bio je ugledan i priznat čovjek u Šargovcu, prakaratur svoga sela. Nosio je perčin, kako su to u Bosni nosili pojedini ljudi u ono vrijeme. On bi u crkvi na Petrićevcu počimao pjesmu »Zdravo tijelo«. Kada bi došlo vrijeme pričesti, kada bi se pričesnici spremali poći pred kancele, začuo bi se njegov melodičan, muževan glas početnog stiha spomenute pučke pjesme. Njegov napjev bio je negdje u raskoraku između crkvenog pjevanja i jednostavnog narodnog melosa.

Svakog utorka obavezno je bio na pijaci. Obično je na Govedarnici, na pazaru, svidi poslove u gradu i pred noć poput mnogih, zaputi se svome domu starom prijedorskom cestom. Prolazeći tom cestom, prolazio bi na domak crkve i samostana na Petrićevcu. Petrićevac je bio duhovno sijeło katolika s ovoga kraja Banje Luke, jer ih je vezivao uza se župskom organizacijom. Crkva i samostan, ozidani čvrstim zidom, na blagoj uzvisini koja dominira iznad dionice

stare prijedorske ceste djeluje impozantno. Svakom mješnom katoliku bio je drag pogled na taj Petrićevac, ponos župe, koji ulijeva osjećaj da je **Dudić** postao i da će ostati svjetlo vjere za sva vremena. Tako, usput svrati u **kavanu**, malo popije, pa veseo ide kući. Jednom, vraćajući se iz grada, malo podgrijan rakijom, a i radostan zbog dobrog pazara i uređenih poslova, prolazio je bučno prijedorskom cestom ispod samostana. Glasan govor i pijev svratio je pažnju franjevca u samostanu fra Sarafina Jurića. On širom otvori prozor, pa osluhne. S ceste je dopirao Ćirin glas, glas bečarske pjesme, s napjevom karakterističnim za krajišnika:

Sveta crkvo, bijeli manastire
prosti meni moje polomije.

Sluša ujak pjesmu, od srca se smije, razdragan što može čuti tako nešto. Radosno sluša pjesmu svog vjernog Ćire, koji, prolazeći pored svoje crkve, rasterećen svih briga, opustio se, pa pred svojim svetištem od srca pjeva.

Uskoro su oci franjevci u samostanu imali priliku da slušaju istu pjesmu. Kako je Ćira uvijek bio na pijaci, sa svakim se poznavao. Dobro se poznavao i pazio sa Šimićanima, koji su dogonili i prodavali trešnje, kreč i grnčariju. Drugujući s njima, ispijajući čašice ljute rakije, katkad zajedno zapjevaju. Tako ih nauči i svoju pjesmu, koju je zapjevao pod samostanom. Uskoro su ujaci u samostanu mogli slušati Šimićane, kako — vraćajući se kući — zajednički, na sav glas pjevaju spomenutu pjesmu. Veselo se nasmiješe i sjetiše se vjernog i dobrog Ćire.

Za župnikovanja (i gvardijanstva) fra Petra Ćorkovića bili su misionari u petrićevačkoj župi. Na misi zahvalnici prišapne gvardijan poslužiteljima u crkvi, da, pored redovite, pokupe i milostinju za misionare. Kazao im je da kupeći tu milostinju jednostavno govore: »Za naše misionare«. A Ćira nije dobro čuo ni razumio, pa ide kroz crkvu, kupi milostinju i ponavlja: »Za bogoredce«. Netko je od prisutnih, uvidjevši da nešto nije u redu i ne razumjevši Ćiru došao fra Petru i kazao: »Eno Ćire, kupi za neke pogorjelce«. A fra Petar odgovara: »Ma jašta, pogorjerci su, dok su ovamo došli«.

Bio je običaj, da se u njegovom gaju povremeno održava bogoslužje. Pokojni fra Petar Ćorković znao je u čitanju župskih obavijesti reći: »U sljedeću **nedjelju**, **misa po**

običaju, u Đirinom gaju«. Taj gaj nas i danas podsjeća na pokojnog Điru. Još uvijek se zeleni Đirin gaj, više današnje ciglane, s druge strane prijedorske ceste. A gore na groblju Crkvene, u sjeni bujnih stabala, u vječnome miru počiva stari Ivo Gašpar...

DANI VREMENA U KOJEMU ŽIVIMO

U pitanju je povijest koja je svakome dostupna i pregledna, jer su starije generacije živi svjedoci i sudionici ratnih, poratnih i novijih zbivanja. S pravom možemo reći da je to još »življena« povijest, pa ne bismo o njoj pisali u istom kontekstu, kao što je pisano o ranijim periodima.

Drugi svjetski rat i njegove posljedice

Ratni drhtaji su svakako potresli Crkvu u banjalučkom kraju. Bombardiranje na početku rata, prisutnost vojske, mobilizacija, rad ilegalaca, manji sukobi u daljoj okolini grada, stradanje pravoslavnog življa u Drakuliću... stvarali su opću nesigurnost, nespokoj i nemir kod pučanstva banjalučkog kraja. Katolički živalj u prvom dijelu ratnog perioda nije mnogo stradao, osim pojedinci u vojnim formacijama. Katoličkom dijelu stanovništva banjalučke kotline rat je pokazao svoje pravo naličje u završnom dijelu. Borbe za Banju Luku 1944. godine nagovijestile su da će banjalučki kraj biti poprište sukoba, što se do konca rata i obistinilo. U tim sukobima i inače borbama širom naše zemlje stradali su i nestali mnogi Banjalučani, a među njima bio je i određeni broj katolika, koji su završili kao žrtve rata. Time se u toku ratnih zbivanja donekle prorijedio broj katolika Banje Luke i okolice.

U poratnom vremenu cijela zemlja se suočava s teškim posljedicama. Opća neimaština, glad, oštre i hladne zime otežavaju i onako tešku situaciju. U novonastalim prilikama Crkva je takođe bila na iskušenju. Trebalo se izboriti za opstanak i odgovarajući status, naći »modus vivendi« s novim poretком, koji u biti ima ateistički nadzor, posve dijametralan crkvenom, teističkom. Sretna okolnost za Crkvu u banjalučkom kraju jest ta, što su uglavnom sačuvani

sakralni objekti. Sve crkve (osim one samostanske u »Nazaretu«) ostale su i dalje mjesta molitve i okupljanja katolika. U novoj Jugoslaviji, u vrijeme obnove zemlje, s prirodnim porastom katoličkog pučanstva i duhovnim zvanjima, Crkva slijedi svoj kontinuirani hod i pokazuje svoje suvremeno naličje.

Eksproprijacija crkvenih dobara

S druge strane, Crkvu je teško pogodilo razvlaštenje, tj. oduzimanje njezinih dobara. Na temelju zakona o agrarnoj reformi, o privatnim školama i vrtićima Crkva je izgubila veliki dio posjeda, pa i jedan sakralni objekat velikog značenja. Ovdje ćemo ukratko prikazati što je Crkva u banjalučkom kraju izgubila u poratnim godinama.

Najgore je prošao samostan čč. sestara klanjateljica »Nazaret«, koji je 1949. godine oduzet za potrebe vojske. Time je otuđen cijeli posjed s površinom od 714 dunuma zemlje, na kojemu su bile oranice, voćnjak, park, sestarsko groblje... Otušena je samostanska crkva, gospodarske zgrade, mlin i tkaonica. U sklopu oduzetog samostana bile su dvije škole (osnovna i građanska s pravom javnosti), internat za učenice iste građanske škole, novicijat, prostorije za svećenike-duhovnike, za same čč. sestre... Časne sestre iz »Nazareta« preseljene su u Novu Topolu i Bos. Aleksandrovac.

Oci trapisti ostali su samo s crkvom, dvorištem uz nju i vrtom, u kojem je i njihovo interno groblje. Odlukom Okružne agrarne komisije u Banjoj Luci (Arik) br. 92-2-1964. godine i rješenjem Ministarstva za poljoprivredu i stočarstvo, Odjeljenje za agrarnu reformu i kolonizaciju u Sarajevu (Arik) br. 12873/46. od 19. srpnja 1946. godine odlučeno je o eksproprijaciji cijeloga posjeda, zgrada, postrojenja, inventara i šume, što je sve bilo vlasništvo samostana oo. trapista »Marija Zvijezda«. Time se veliki posjed sveo na crkvu, skućeno dvorište i vrt.

Samostanska zajednica oo. franjevacu na Petrićevcu mnogo je bolje prošla, jer je sačuvana crkva i dobrim dijelom posjedi. Oduzeto je cca 80 dunuma zemlje odlukom Okružne agrarne komisije (Arik) u Banjoj Luci od 30. rujna 1952. godine. Franjevci su skućeni na jedno krilo samostana, a u preostalom dijelu bili su stanari. Posljednji stanar

je otišao nakon potresa 1969. godine, kada je samostan postao neupotrebljiv za stanovanje.

Istom odlukom agrarne komisije oduzeti su i kompleksi zemljišta župskih crkava u Ivanjskoj i Barlovcima. Posjedi tih crkava vodili su se na samostanu, pa kao višak, iznad maksimuma dozvoljenog, oduzeti su, a crkvama su ostavljena dvorišta s vrtovima. Kasnije su pojedini dijelovi tih posjeda kupljeni, pa imamo današnje posjede, koji predstavljaju dovoljno prostora za te crkve.

Odlukom Ministarstva prosvjete od 30. IV. 1945. godine ukinute su privatne škole i vrtići. Kada se ta odluka počela provoditi u djelo, takve su ustanove oduzimate i od Crkve. Već smo naveli kako je u »Nazaretu« ugašeno školstvo. Godine 1949. zajednici čč. sestara klanjateljica »Marija Pomoćnica« ekspropirano je sve postojeće osim jedne zgrade, u kojoj čč. sestre i danas obitavaju. Na temelju spomenutog zakona oduzeta je školska zgrada, u čijem sklopu je bila osnovna škola, građanska škola s pravom javnosti, internat za učenice vanjskih škola i zabavište.

Na temelju istih zakona čč. sestre milosrdnice u Martičevoj ulici ostale su bez zgrade osnovne škole, obdaništa i prostrane bašte. Za obitavanje ostavljena im je stara kuća, u kojoj i danas borave.

Župska crkva u Martičevoj ulici izgubila je prostranu baštu, a župski stan je iznajmljen stanarima, s time što je za potrebe župskog ureda ostavljen određeni dio prostora. Pojedini stanari još su u župskoj zgradi. I u samoj zgradi Biskupije neko vrijeme bili su stanari.

Za sve ovo što je otuđeno od crkvenih ustanova u banjalučkom kraju nije dobijena nikakva nadoknada, izuzev jedan određeni iznos za crkvu samostana čč. sestara »Nazaret«.

Poteškoće u pastoralnom radu

U novonastaloj situaciji, novom poretku i novim pogledima u budućnost Crkva se suočava s brojnim poteškoćama. Raznim mjerama i zakonima Crkva je praktično razvlaštena, te više nije uživala onu ekonomsku moć i potporu koju je imala. Vjeronauk je izbačen iz škola. Pored svih dobrih želja i nastojanja s crkvene strane i strane vlasti,

bilo je to vrijeme krutih stavova, što je i razumljivo kada se uzmu u obzir sve okolnosti i posljedice, koje sa sobom donosi rat i poratno vrijeme.

U takvoj situaciji Crkvi nije preostalo ništa drugo, nego da organizira svoj život i koegzistenciju sa svim prisutnim faktorima, onako kako su okolnosti dopuštale. Praktično, život Crkve se manifestira unutar zidova crkvenih građevina i prigodno po grobljanskim kapelama. Takve su bile mogućnosti Crkve u novonastaloj situaciji u našoj zemlji. Sukladno ovome, vjerski život u banjalučkom kraju ni po čemu se nije razlikovao od ovih općih datosti u Jugoslaviji, kakva je proizašla iz burnih ratnih godina. Bolna točka u pastoralu poratnih godina kod nas bila je vjeronaučna pouka. Kako je vjeronauk eliminiran iz škola, a još nije bilo uvjeta za okupljanje kod crkava, rad s mladima i najmlađima sveden je u one minimalne okvire. To je u velikoj mjeri otežano i zbog planiranja pri stvaranju novog društva, u kojemu čovjek ne bi trebao biti »religiozno opterećen«. Prema toj viziji, mlađi naraštaj ne bi trebao imati religiozni odgoj i pouku. Međutim, to su bili oštriji stavovi, koji su se ublažavali time što je vrijeme više odmicalo, što se počelo sve realnije gledati na organiziranje ljudskog života. Obostranim nastojanjem, uvažavanjima i razumijevanjem stvarani su koegzistentni odnosi i uvjeti za pastoralni rad. Opet se pošlo s vjeronaučnom poukom, samo ne više u okviru škola, nego u crkvenim prostorima. Poboljšano je materijalno stanje Crkve, što je uvjetovalo gradnju vjeronaučnih sala. Gdje se to nije moglo nanovo ostvariti, stvarani su prostori unutar crkava i župskih stanova. S vjeronaukom je u početku išlo bojažljivo, no s vremenom ta katehizacija mladih poprima oblik sistematskog rada. Tu je Crkva otpočela s nesmetanim radom, premda je ponegdje dolazilo do neželjenih situacija. Ponegdje bi se u prosvjetnom kadru našao netko tko bi branio djeci ići na vjeronaučnu pouku, iako je ustavom sloboda vjere zagarantirana i tretirana kao privatna, osobna stvar. Ipak, obostranim nastojanjima otklanjani su i ti nesporedumi, jer se ulazilo u zdravije odnose i život u uzajamnom poštivanju.

Negdje šezdesetih godina ojačala je ekumenska svijest među pripadnicima većine konfesija, što nije bilo bez

odijeka u banjalučkom kraju. Naš biskup, msgr. Alfred Pichler je veliki pobornik ekumenizma, kao i bivši banjalučki vladika Andrej, što se pokazalo u vremenu poslije zemljotresa, kada je više no ikada bilo potrebno uzajamno pomaganje.

Vjernik banjalučkog kraja ostao je privržen Crkvi, koja mu je bila svetinja i njegov ponos. Središte njegovog vjerskog života bila je Služba Božja s primanjem sakramenata. Ta vjera doživljavala se posebno na velikim crkvenim zborovima: na blagdan sv. Roka u Kotor-Vairoši, sv. Ive u Podmilačju i trapistima, sv. Ante na Petrićevcu*... Na svećenika naš je vjernik gledao s dužnim poštovanjem, jer je svjestan njegove uloge u očuvanju vjerskog identiteta.

Sve u svemu, Crkva je organizirala svoj rad i službu prema mogućnostima toga vremena, a kako je vrijeme odmicalo, njena aktivnost se prilagođavala ustavom određenim pravima. Tako u vremenu sedamdesetih i osamdesetih godina pastoral i sveukupni rad Crkve nalazimo na onom zakonom određenom nivou, kojega obično nalazimo u zemljama realsocijalizma.

Banjalučki potresi

Tlo banjalučke regije povremeno je podrhtavalo u prošlosti. Kada su bili veliki potresi u austrijskim zemljama 1590. godine i u Dubrovniku 1667., podrhtavanje se moralo osjetiti i u banjalučkom kraju. Samo ovi i ostali potresi u prošlosti, s epicentrima izvan Bosne, nisu bili tako snažni u banjalučkom kraju, niti su u njemu pričinjavali veliku štetu.

Ozbiljnije i jače podrhtavanje tla osjetilo se 1935. godine. Negdje u srpnju osjetio se jači potres u Banjoj Luci i bližoj okolini. U jesen iste godine Banju Luku i okolicu pogađa čitava serija jačih i slabijih potresa, koje je registrirala najbliža seizmološka stanica u Zagrebu. Najjači potres bio je 21. listopada u dvanaest sati i pet minuta. Tada su oštećene mnoge zgrade po Banjoj Luci. Mnogi su se dimnjaci porušili, a ponegdje se odvalio i komad zida. Najjače djelovanje potresa osjetilo se u Šargovcu i Ramići-

*) Sv. male Terezije u Presnačama. . .

ma. »Najviše je stradala kuća seoskog trgovca Čote u Šar-
govcu i župna crkva u Barlovcima, koja je popucala skupa
s tornjem i na kojoj se je srušio dobar komad zida. Že-
ljeznička stanica u Ramićima tako je oštećena potresima,
da je morala biti ispraznjena, a željeznički personal se je
preselio u vagone«⁽¹⁸¹⁾. Kako se zemlja tresla cijelu jesen,
svijet se privikao na podrhtavanje. Kao posljedica ovih po-
tresa, pojavile su se čudesne priče i pretpostavke u narodu:
o pucanju zemljine kore, o povišenju temperature i nivoa
termalnih voda u G. Šeheru, o izbijanju novih vrela u Sla-
tini, te priče, kako će se banjalučka kotlina pretvoriti u je-
zero, kako će nas jednom vulkan zatrpiti, kako će zemlja
sve progutati...

Katastrofa u pravom smislu riječi zadesila je Banju
Luku i okolicu 1969. godine. Opet se zemlja uznemirila u
jesen. Cijelu jesen tlo je podrhtavalo, a i u godinama koje
su slijedile osjećali su se slabiji potresi. Od svih katastro-
falni su bili oni 26. i 27. listopada. Ovaj prvi kao da je bio
najava i upozorenje, tako da se sutradan, za vrijeme najja-
čeg udara stanovništvo nalazilo uglavnom vani, na otvore-
nome. U stvorenom kaosu bilo je mnogo oštećenja i ruše-
nja. Nisu izostale ni ljudske žrtve. Tada su veoma teško
pogođeni crkveni objekti. Najveća ruševina u banjalučkom
kraju bilo je na Petrićevcu, gdje je razorena samostanska
crkva. Katedrala je toliko oštećena, da je morala biti poru-
šena. Samostanska crkva oo. trapista, župske crkve u Ma-
rtićevoj, na Barlovcima i u Ivanjskoj bile su tako oštećene,
da su neko vrijeme bile van upotrebe.

Biskupija, samostani i župski uredi također su bili
oštećeni. Od tih stambenih objekata pri crkvama, najviše
je pogođen samostan franjevac na Petrićevcu. Morao je do
temelja biti porušen za novu gradnju.

Cijelu jesen mještani Banje Luke i okolice proveli su
po improviziranim skloništima. Zimska hladnoća natjerala
ih je među toplije, ali rastresene zidove, odakle bi istrča-
vali i na mali znak podrhtavanja zemljišta. Kamp-prikolice
i na brzu ruku sagrađene barake davale su sigurnije utoči-
šte. Kako toga nije bilo dovoljno, mještani su se snalazili
na sve moguće načine. Ipak, većina je seoskog stanovništva

181) Hadži Nikola, *Banjalučki potresi*, Tiskara Co, Banja Luka 1935., str. 6

provela jesen, pa i dobar dio zime u improviziranim skloništima, u kojima je glavni termo-materijal bila suha stabljika kukuruza.

Vrijednim zalaganjem mještana Banje Luke i okolnih sela, solidarnišću i pomoću koja je pristizala, polagano i mukotrpno otklanjane su posljedice potresa. Banja Luka je obnovljena. Ali poslije takve opomene, Banjalučanin i danas strepi od podmuklog tutnja i udaraca iz utrobe zemlje. Čovjek je zapanjen nad takvom sudbinom i igrom prirode, a vjerni kršćanin moli Boga za providenje, da ga što takvo više ne zadesi.

Poslije zemljotresa

Poslije zemljotresa 1969. godine pristupilo se obnovi i izgradnji grada. U tome nastojanju nisu zaobidjeni sakralni objekti. Onako porušeni ili rastreseni, zahtijevali su brzu gradnju ili preuređenje. Sve ovo, što je učinjeno poslije potresa, sagrađeno je pouzdanije i funkcionalnije. Jednom zgodom, stariji franjevci na Petričevcu se žalili zbog okrutne sudbine, jer ih je potres ostavio bez samostana i crkve. Na to im je fra Domagoj Šimić rekao: »Ma hajde, što kukate! Bolje ćete sagrađiti«. Apstrahirajući od žaljenja naroda za Petričevcem »u izdanju« fra Petra Čorkovića, možemo reći, da je ova nova gradnja bliža novim zahtjevima vremena.

- 1. Crkve** U godinama poslije potresa, sanirane su sljedeće crkve u banjalučkom kraju:
 - Samostanska crkva oo. trapista, koja je u potresu bila jako oštećena. Glavna sanacija je izvedena 1972. godine. I poslije toga bilo je oštećenja izazvanih manjim potresima, radi čega je i kasnije bilo većih i manjih opravki ove velike crkve.
 - Župska crkva u Barlovcima neko vrijeme je bila van upotrebe. Sanacija crkve je izvedena za župnikovanja fra Franje Josipovića 1972 — 1973. godine, a nutarnje uređenje za fra Duje Ljevara 1975 — 1978. godine. Zvonik je saniran za fra Ive Jakovljevića 1983. godine.

- Župska crkva u Ivanjskoj također je teško stradala u potresu. U godinama poslije potresa, za župnikovanja fra Vlade Ljevara crkva je obnovljena, a zvonik je dobio na visini, jer je podignut jednu etažu više.
- Župska crkva u Martićevoj također je oštećena, no obnovljena je i uređena, pa i dalje služi svojoj svrsi.

Nanovo su sagrađene sljedeće crkve:

- Katedrala, posvećena sv. Bonaventuri, uopće nije bila za upotrebu poslije potresa. Porušena je i na njenom mjestu podignuta je nova crkva, u obliku starozavjetnog šatora. Ova suvremena crkva podignuta je za biskupa Alfreda Pichlera 1973. godine i danas se još uređuje.
- Od samostanske crkve na Petrićevcu ostala je samo gomila ruševina, tako da se služba Božja držala u jednom velikom šatoru. Kada je gomila uklonjena, počelo se sa gradnjom nove, suvremene crkve na istom mjestu. Gradnja je započeta za gvardijanstva fra Rafaela Lipovca, u dovršena za fra Franje Josipovića. Zvonik je sagrađen 1984. godine za gvardijanstva fra Josipa Božića. Crkva se iznutra još uređuje.

Istovremeno se grade nove crkve po novoformiranim župama:

- Godine 1972. uspostavljena je sam. kapelanija Presnače, koja je uzdignuta na rang župe 1977. godine. Dvije godine kasnije blagoslovljen je kamen temelja za novu crkvu, a 1982. obavljena je posveta dogotovljene crkve i oltara. Crkva je posvećena sv. maloj Tereziji. Gradnju je vodio župnik o. Filip Lukenda.
- Godine 1980. osnovana je nova župa Trn. Pod vodstvom župnika fra Duje Ljevara sagrađena je nova crkva 1984 —
- 1985. godine, tako da je za Božić 1985. služena ponoćna sv. misa u novosagrađenoj crkvi. Crkva se još oprema. Zvonik je sagrađen 1988. godine.
- Stara župska crkva u Šimićima bila je trošna i skromnih dimenzija. Uz to, bila je i na nepodesnom mjestu. Novu župsku crkvu počeo je graditi o. Anto Marijan 1975. godine. Nakon dužeg zastoja, pod vodstvom župnika o. Blahomira Pruhe dograđena je, dovedena u stanje za upotrebu i još se uređuje.

U isto vrijeme preuređen je i sagrađen niz kapelica po grobljima i neke područne, filijalne crkve. Od tih spominjemo značajnije: Vujnovići, Stranjani, Crvena zemlja, Damjanovac (područne), te kapela na groblju sv. Marka, na Motičkom groblju, na Crkvenama, Gigu, na Valentića groblju, na Vučića gaju, u Šargovcu, Matoševcima, na Suvajama...

2. Stanovi (biskupski, župski, redovnički)

Za vrijeme izgradnje crkvenih objekata, izvodila se izgradnja ili sanacija stanova za svećenike i redovničko osoblje. Gotovo u sve župske urede, biskupiju i samostane moralo se ulagati, da bi se taj stambeni prostor doveo u red ili nanovo podigao. Najviše se gradilo na Petrićevcu, gdje je rastreseni samostan porušen do temelja i na njegovom temeljima sagrađen novi 1974—1975. godine. Također su oo. trapisti, našavši se u skučenom prostoru, nešto kasnije sagradili novi samostan 1982—1983. godine. Samostan nije građen u visinu, nego u dubinu samostanskog vrta, da bi što bolje odgovarao svojoj funkciji. Župski ured u Barlovcima temeljito je renoviran.

U međuvremenu, sagrađeni su novi župski stanovi po novoosnovanim župama: u Presnačama 1978. godine, u Trnu 1982., a u Motikama je župska kuća dovedena pod krov 1987. godine i dalje se uređuje. U jesen 1987. godine započeta je gradnja doma za umirovljene svećenike u dvorištu biskupije. Ta gradnja je brzo tekla tokom 1988. godine tako da je dom useljen i na bijelu nedjelju 1989. godine posvećen.

Čč. sestre klanjateljice su u Budžaku riješile svoje stambeno pitanje izgradnjom nove, prostrane zgrade »Novog Nazareta« 1972. godine.

DRUGE VJEROISPOVIJESTI

Pravoslavlje

U prvom dijelu turske vladavine nemamo podataka o kako velikoj i brojnoj zastupljenosti pravoslavnog življa u Banjoj Luci. Prema pisanju H. Kreševljakovića Banja Luka je bila izrazito katoličko mjesto. Sa sigurnošću možemo reći da je to bilo u početku, a u turskom vremenu bio je to grad s većinskim muslimanskim stanovništvom. Isto tako sa sigurnošću možemo tvrditi da su pravoslavni doseljavali s istoka u zapadnu Bosnu i samu Banju Luku. Taj exodus inicirao je turski pritisak, a i rušenje svih granica dotadašnjih balkanskih država, čime se stvara veliki objedinjeni prostor, u kojem su olakšana migracijska kretanja. Uzevši u obzir sve znane okolnosti, najprije možemo govoriti o nazočnosti pravoslavnih u široj okolini grada. Tu se misli na sela prema Prnjavoru, uzvodno od grada i na ona prema Gomionici. Bližu okolicu nastanjivali su katolici. U samom gradu pravoslavnih je bilo malo, kao i samih katolika. U izvještajima ap. vikara također ne nalazimo takvu nazočnost pravoslavnih u Banjoj Luci, kakva se pokazuje u vidu organiziranih parohija. Donoseći izvještaj o banjalučkoj župi, fra Mato Delivić izričito kaže da ih je 1737. godine bilo malo⁽¹⁸²⁾. Opisujući župu Ivanjsku, isti ap. vikar piše da je pravoslavnih bilo u susjedstvu, da su ponegdje na prostoru župe živjeli zajedno **katolici**, pravoslavni i muslimani.' Iz izvještaja se vidi da nisu imali vjerskog: centra u Banjoj Luci.

Zašto nisu imali afiniteta. da se u većem broju doseljavaju u Banju Luku? Zašto su se držali po strani po daljoj okolini? Ruski konzul A. Giljferding" piše 1858. godine: »Ma-

182) »In questa Parochia sono pochi scismatici, e questi dimorano separamente dai nostri Cattolici. . .«, J. Jelenić, Monumenta. . ., str. 49.

da ih je malo, hrišćani, specijalno pravoslavni, najatraktivniji su i najbogatiji dio stanovništva Banjeluke. Mjesna trgovina je većim dijelom u njihovim rukama. Ranije u gradu nije bilo pravoslavaca. Ovamo su doselili u novije vrijeme (u toku ovog stoljeća). To su većinom doseljenici iz Hercegovine, a naročito iz trebinjskog kraja... Nitko od zemljoradnika Hrišćana iz okoline Banjaluke nije mogao, ili se nije usudio doseliti u grad i početi s trgovinom«⁽¹⁸³⁾. Iz svega ovoga proizilazi, da pravoslavni sve do početka prošloga stoljeća nisu bili u većem broju zastupljeni u cjelokupnom pučanstvu Banje Luke. Moguće da će dalja povijesna traganja biti upravljena u tome smjeru, da će unijeti više svjetla, čime ćemo moći raspolagati sa sigurnijim dokazima.

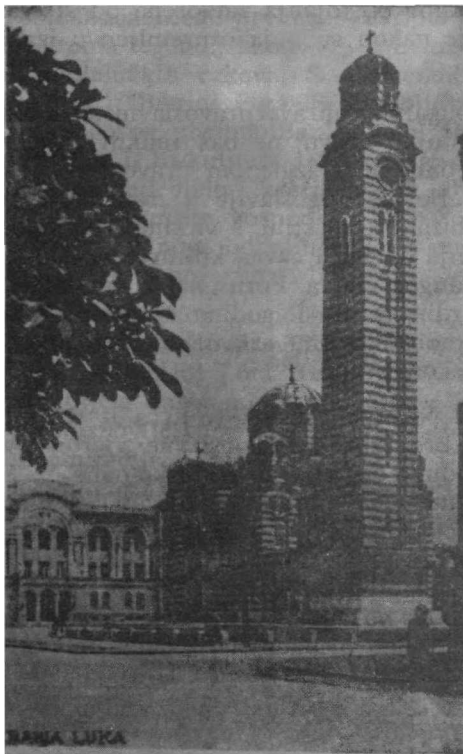
Činjenica je da pravoslavni u Banjoj Luci, sve do konca prošlog stoljeća nisu imali značajnijeg sakralnog objekta. Pri koncu turskog perioda imali su i bogosloviju, ali nisu imali vrijednijeg crkvenog zdanja. No to ne znači da nisu imali baš nikakvu bogomolju. Kako radi turskog zulumata nisu mogli imati čvrsto zidane crkve, snalazili su se gradeći drvene kapele, kakve su imali i katolici. Te su kapele rušene, paljene, pa u boljim vremenima nanovo podizane. Prema pripovijedanju pravoslavnih svećenika, prva takva kapela (za koju znamo) bila je u Gornjem Šeheru, pri samoj banji. Spomenuti Giljferding drvenu kapelu zapazila nešto dalje od grada, kada kaže: »Na sramotu banjalučke čaršije i trgovačkog staleža, nema pravoslavne crkve. Ide se na molitvu u selo udaljeno jedan sat od grada. Tamo je prošlog vijeka podignuta crkva u drvenoj kolibici. Ali su zato seljaci... izgradili nedavno veliku crkvu od kamena u selu Lepenici, udaljenom nekoliko sati od Banjaluke«⁽¹⁸⁴⁾. Moguće da Giljferding nije zapazio, moguće da tada u gradu i nije postojala nikakva kapela. On kao stranac očekuje da vidi monoumentalnu crkvu u gradu, pa kada je ne vidi, čudi se što je nema. Iz nešto ranijeg perioda imamo iskaz fra Ivana F. Jukića, koji piše: »Hristijani istočne crkve imaju više grada na tako zvanom Vlaškom bregu crkvu, tako je zovu, ali ništa drugo nije, nego drvena pojata prazna, u koju

183) M. Džaja, Nav. dj., str. 73.

184) M. Džaja, Nav. djelo, str. 74.

bi dvojna kola sijena jedva stala«⁽¹⁸⁵⁾. Ništa čudno, jer tako mizerne kapele doskoro su postojale, posebno po grobljima, i kod pravoslavnih i kod katolika.

Pred sam kraj turske vladavine postojala je drvena kapela u današnjoj Pelagićevoj ulici. Obilazeći njeno zgarište 1875. Ch. Yriarte primjećuje da je to »bila drvena građevina, bijedna i neugledna, prije šupa nego crkva«⁽¹⁸⁶⁾. Upravo tada je neki Turčin Bojić zapalio tu kapelu.

Pravoslavna saborna crkva u Banjoj Luci

135) I. F. Jukić, *Sabrana djela*. . ., str. 147.

186) S. Irijart, *Bosna i Hercegovina — Putopis iz vremena ustanka 1875 — 1876.*, IRO »Veselin Masleša« Sarajevo, 1981., str. 70.

Godine 1864. otvorena je u Banjoj Luci osnovna hrišćanska škola, u kojoj su pored pravoslavnih, učila i katolička djeca. Dvije godine kasnije otvorena je i srpsko-pravoslavna bogoslovija. Sama zgrada bogoslovije bila je na mjestu na kojem je kasnije sagrađeno zdanje bivše uprave Vrbanske banovine, a seminar je bio u staroj crkvenoj kući pored spomenute drvene crkve. Prosvjetni kadar činilo je trinaest predavača, a upravnik je bio poznati Vaso Pelagić. Radi nacionalnih ideja, u čijem duhu je odgajao đake, škola je nakon tri godine postojanja zatvorena od strane turskih vlasti. Pelagić je nakon suđenja otpremljen u izgnanstvo u Malu Aziju.

Za austrougarske uprave pravoslavni su u Banjoj Luci sagradili pristojnu crkvu, ne baš velikih dimenzija. Bila je zidana sa zvonikom, s izgledom pravoslavnog sakralnog objekta. Za kraljevine Jugoslavije sagrađena je velebna i lijepa crkva u bizantskom stilu, s vitkim zvonikom, na mjestu između zdanja općine i doma kulture. Nažalost, taj ures grada nije bio dugog vijeka. Porušena je nakon teških oštećenja u bombardiranju 1941. godine. U novije vrijeme pravoslavni su izgradili sabornu crkvu, također veliko i lijepo zdanje u bizantskom stilu.

Dakle, od početka prošlog stoljeća u Banjoj Luci je prisutan veliki broj žitelja pravoslavne vjeroispovijesti. U pojedinim periodima doživljavali su teške dane. Za bosansko-hercegovačkog ustanka morali su bježati iz Banje Luke, bojeći se turskog zatiranja. U drugom svjetskom ratu, jedan dio pravoslavnog življa na domaku Banje Luke (Drakulić) doživio je svoju golgotu. U novije doba pravoslavni Banje Luke i bliže okolice zasvjedočavaju svoje kršćansko uvjerenje na svoj način, kao pripadnici istočnog obreda u sklopu srpsko-pravoslavne crkvene zajednice, koja **od 1900.** ima rang eparhije.

Islam

U periodu 1463 —1528. godine turski odredi su harali po banjalučkom kraju. Nekoliko godina prije zauzeća Banje Luke imali su svoju utvrdu negdje u Trnu ili Klačnicama, ali to je bila samo isturena vojna postaja. Zauzećem Banje Luke otpočelo je stvaranje muslimanske vjerske organiza-

čije. Time povijest islama u banjalučkom kraju bilježi svoj početak.

Znamo da je Banja Luka imala uspon u izgradnji tek kasnije, za Sofi-Mehmed-paše i Ferhad-paše Sokolovića. Ipak, nešto se gradilo i odmah nakon zaposjednuća Banje Luke. Nisu mogli živjeti na razvalinama i ruševinama. To što je sagrađeno, nosilo je pečat arapske kulture. Ono što je odavalo prisutnost islama u mjestu, svakako je džamija. Prve džamije u Banjoj Luci izgrađene su neposredno nakon turskog zaposjednuća. Među prvima — ako ne i prva — bila je Arnaudija. Prema legendi, kamen za nju uzet je s razvalina jedne od banjalučkih crkava. S vremenom, izgrađeno je mnogo džamija u Banjoj Luci. E. Čelebija bilježi da ih je u vremenu njegovog posjeta Banjoj Luci 1660. godine bilo četrdeset i pet, a I. Kukuljević 1857. četrdeset i dvije. Moguće da je kod Čelebije bilo i pretjerivanja, ali u svakom slučaju, u vremenu turskog gospodstva bilo je mnogo džamija u Banjoj Luci. Mnoge od njih više ne postoje. Ili su do trajale, ili stradale u požarima i borbama.

U početku turskog gospodstva bilo je malo muslimana u gradu. Bilo je nešto pravih Turaka, azijata, koji su se službeno našli u Banjoj Luci. Tek s vremenom, islamizacijom jednog dijela zatečenog stanovništva broj pripadnika islamske vjeroispovijesti se povećao. Zahvaljujući prisutnosti Turaka i islamizaciji, Banja Luka je u 17. i 18. stoljeću bila izrazito muslimanski grad, s izuzetkom Latinske četvrti. Ogromna većina muslimana banjalučkog kraja živjela je u gradu, računajući i Gornji Šeher. Po selima imali su svoje čardake oni iz vladajućeg sloja, s gospodarskim imanjima, koji su imali dvojaku ulogu: služili su kao ljetnikovci i kao mjesta preko kojih se od raje skupljaju dažbine u naravi i novcu. I danas je muslimansko stanovništvo grupirano uglavnom u gradu.

Židovi

Osim ove tri vjeroispovijesti, koje su zastupljene u Bosni i banjalučkom kraju, tu je sve do posljednjeg rata bila zastupljena dosta brojna židovska zajednica. Još u prvom dijelu turske vladavine bilo je nešto Židova u Banjoj Luci. Sigurno se zna da je 80-tih godina 16. stoljeća bilo nešto

trgovaca, a vjerojatno i liječnika Židova u Banjoj Luci. Ti pripadnici naroda sa znamenom Davidove zvijezde, vjekovima raspršeni po svijetu, čuvajući svoj identitet, našli su se i u našem gradu. Nešto veći broj Židova nastanjava se u Banjoj Luci sredinom prošlog stoljeća. Poslije požara u Sarajevu 1852. godine Židovi se odatle razilaze i nastanjavaju po manjim bosanskim mjestima. Prvi nakon toga požara u Banju Luku dolazi Samuel Poljokan. Radi antisemitskih osjećaja nitko mu nije htio prodati kuću i posjed. Pored svih poteškoća, uspio je kupiti kuću i posjed od nekog pravoslavnog žitelja grada. Radi takve kupoprodaje sa Židovom, pravoslavna crkvena općina mu je zabranila dolazak u crkvu na šest tjedana. Inače, Židovi su miro živjeli u Banjoj Luci, pokazavši zavidnu snalažljivost i poslovičnu štedljivost. Godine 1879. u Banjoj Luci bilo ih je sto osamdeset i sedam, a bili su podijeljeni u dvije grupacije: sefardi (koji su za turske vladavine u Bosnu dolazili iz Španjolske) i aškenazi (koji su nakon Bečkog rata 1699. godine dolazili iz Mađarske, a poslije 1878. godine i iz ostalih austrijskih zemalja). Za austrijske uprave Bosne i Hercegovine sagradili su dvije sinagoge: aškenašku na Carskom drumu i sefardsku u današnjoj Ulici Moše Pijade. Prema popisu iz 1910. godine u Banjoj Luci bio je 421 Židov. Od toga broja sefarda je bilo 222, a aškenaza 199. U naredne tri decenije njihovo brojno stanje se mijenja u vidu neznatne stagnacije, tako da je pred početak prošlog svjetskog rata u Banjoj Luci živjelo oko 400 Židova. U toku prošlog rata, pod uplivom fašističkih krugova stvara se u porobljenoj Evropi strahoviti bunt antisemitskog raspoloženja, koji Židove dovodi u ulogu holokausta. U Banjoj Luci teror nad Židovima trajao je do srpnja 1942. godine. Tada su svi deportirani u logore smrti, osim onih koji su se razbježali ili posakrivali. Od sveukupnog njihovog broja (400) spasilo se njih oko sedamdeset. Ta njihova tragedija predstavlja već tužnu prošlost, a mjesto na kojemu je obitavao Salomon i njegovi potomci i danas živi u uspomeni naroda kao lokacija »kod Poljokana«.

POGLAVARI KATOLIČKE CRKVE U BANJALUČKOM KRAJU

U crkvenom pogledu banjalučki kraj čini jezgru biskupije, koja se po sjedištu naziva banjalučkom. Pored te visoke instance, na širem području grada imamo redovničke ustanove, tj. samostane oo. trapista, oo. franjevaca i čč. sestara. Ovdje ćemo donijeti redosljed poglavara tih ustanova, ne izostavljajući popise župnika po pojedinim župama.

Banjalučki biskupi ap. administratori

1. Dr. Josip Stadler, vrhbosanski nadbiskup i apostolski administrator banjalučke biskupije 1883 — 1884.
2. Fra Marijan Marković, biskup danubski i ap. administrator banjalučke biskupije 1884 — 1912.
3. Fra Josip Garić, rezidencijalni biskup banjalučki 1913 — 1946.
4. Dr. Smiljan Čekada, skopski biskup, ap. administrator 1946—1949.
5. Dr. Dragutin Čelik, ap. administrator 1951—1958.
6. Msgr. Alfred Pichler, rezidencijalni biskup 1959—1989.
7. Dr. Franjo Komarica rezidencijalni biskup 1989 — ...

Poglavari trap. samostana »Marije Zvijezde«

1. O. Franjo (Wendelin) Pfanner, prior———1869 — 1883.
2. O. Bonaventura Baier, prior 1883 — 1886., opat 1886—1894.
3. O. Dominik Assfalg, opat———1894 — 1920.
4. O. Bonaventura Diamant, opat ———1920 — 1957.
5. O. Tiburcije Penca, superior———1957 — 1964.
6. O. Fulgencije Orajčić, opat———1964 — 1977.
7. O. Anto Artner, superior———1977 — ...
O. Anto Artner je i upravitelj župe »Marije Zvijezde u periodu 1973 — 1988. Naslijedio ga je na toj dužnosti o. Antun Goričanec.

Poglavar i kuće oo. franjevac na Petrićevcu

1. Fra Antun Knežević, predsjednik rezidencije 1875 — 1876.
 2. O. Stipo Orlovac predsjednik rezidencije — 1876 — 1879.
 3. Fra Marko Marić, predsjednik rezidencije — 1879 — 1882.
 4. Fra Jako Blažević, predsjednik rezidencije — 1882 — 1883.
 5. Fra Marko Ostojić, predsjednik rezidencije — 1883 — 1884.
 6. Dr. fra Vid Miljanović, predsjednik rezidencije 1884 — 1885.
gvardijan sam. 1885 — 1886.
 7. Fra Ambroza Radmanović, gvardijan sam. 1886 — 1891.
 8. Fra Alojzije Mišić gvardijan samostana 1891 — 1894.
 9. Fra Franjo Duljilović, gvardijan samostana 1894 — 1897.
 10. Fra Marko Androšević gvardijan samostana 1897 — 1898.
 11. Fra Jerko Pavelić vikar samostana — 1898 — 1899.
 12. Dr. fra Vid Miljanović, gvardijan samostana 1899 — 1903.
 13. Fra Alojzije Mišić, gvardijan samostana 1903 — 1907.
 14. Fra Franjo Valenlić, gvardijan samostana 1907 — 1912.
 15. Fra Jozo Loparević, gvardijan samostana 1912 — 1916.
 16. Fra Alfonz Kudrić, gvardijan samostana 1916 — 1919.
 17. Fra Petar Ćorković, gvardijan samostana 1919 — 1923.
 18. Fra Danijel Briševac, gvardijan samostana 1923 — 1924.
 19. Fra Anto Mačinković, gvardijan samostana 1924 — 1928.
 20. Fra Petar Ćorković, gvardijan samostana 1928 — 1936.
 21. Fra Marijan Jakovljević, gvardijan samostana 1936 — 1937.
 22. Fra Danijel Briševac, gvardijan samostana 1937 — 1940.
 23. Fra Bogoljub Jakešević, gvardijan samostana 1940 — 1941.
 24. Fra Anto Perković, gvardijan samostana 1941 — 1942.
 25. Fra Anto Horvat, gvardijan samostana 1942 — 1945.
 26. Fra Viktor Šakić, gvardijan samostana 1945 — 1955.
 27. Fra Alojzije Atlija, gvardijan samostana 1955 — 1958.
 28. Fra Vlado Tomić, gvardijan samostana 1958 — 1964.
 29. Fra Stanko Buzuk, gvardijan samostana 1964 — 1967.
 30. Fra Rafael Lipovac, gvardijan samostana 1967 — 1973.
 31. Fra Franjo Josipović, gvardijan samostana 1973 — 1979.
 32. Fra Stanko Buzuk, gvardijan samostana 1979 — 1982.
 33. Fra Josip Božić, gvardijan samostana 1982 — ...
- Gvardijani i upravitelji rezidencije bili su istovremeno i upravitelji samostanske župe.

Popis župnika banjalučke župe

Mogli bismo pratiti slijed župnika ove župe iz ranijih vremena, ali to bi bio nepotpun prikaz. Stoga ćemo dati redosljed župnika od početka austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini.

1. Fra Marko Marić ————— 1878 — 1883.
2. Fra Lovro Lacić ————— 1883 — 1883.
3. Fra Filip Ljubas ————— 1883 — 1890.
4. Fra Grgo Kotromanović ————— 1890 — 1894.
5. Fra Ambroža Radmanović ————— 1894 — 1895.
6. Fra Petar Čosić ————— 1895 — 1896.
7. Fra Augustin Čengiće ————— 1896 — 1990.
8. O. Franjo Malešević ————— 1900 — 1910.
9. O. Antun Čurčić ————— 1910 — 1913.
10. O. Antun Josip Milorad ————— 1913 — 1939.
11. O. Branimir Župančić ————— 1939 — 1939.
12. O. Nikola Bilogrivić ————— 1939 — 1947.
13. O. Emil Crneković ————— 1947 — 1967.
14. O. Branimir Župančić ————— 1967 — 1987.
15. O. dr. Anto Orlovac ————— 1987 — ...

Popis župnika ivaštanske župe

Ivanjska je bila značajna i prostrana župa. Župski stan ujedno je bio i rezidencija franjevac 1757 — 1876. godine. Njeni župnici bili su uglavnom franjevci s teritorija današnjih župa Ivanjske, Barlovaca i Petrićevca. U većem dijelu turskog perioda njene granice su bile: Sava, Kozarac, Rakovačka ćuprija, Djevojački most... Pokušat ćemo donijeti slijed njenih župnika, u početku nepotpun, a u novije doba pouzdan.

1. Fra Ivan Kmetović ————— 1726.
2. Fra Petar Martinović ————— **1741.**
3. Fra Petar Lašvanin ————— 1746.
4. Fra Mato Abrić ————— 1751.
5. Fra Petar Martinović — — — — — 1755.
6. Fra Mato Abrić ————— 1755.
7. Fra Anto Lovretić ————— 1757.
8. Fra Patar Šišić ————— 1759.
9. Fra Mato Sedić ————— 1760.

10. Fra Nikola Anić	1761.
11. Fra Anto Lepan	1763.
12. Fra Mato Idžanović	1764.
13. Fra Vice Vicić	1774.
14. Fra Marko Šimić	1774.
15. Fra Nikola Anić	1775.
16. Fra Jako Bumbarević — — —	1779.
17. Fra Marko Benković	1779.
18. Fra Marko Šimić	1785.
19. Fra Stipo Trogrančić	1786.
20. Fra Josip Ivić	1804.
21. Fra Stipo Trogrančić	1805.
22. Fra Anto Vučević	1807.
23. Fra Nikola Golub	1807.
24. Fra Marko Šekinić	1808.
25. Fra Josip Ivić	1809.
26. Fra Petar Kozić	1812.
27. Fra Josip Ivić	1813.
28. Fra Ilija Pavličević	1815.
29. Fra Grgo Knežević	1816.
30. Fra Lovro Tucić	1818.
31. Fra Marko Mijatović	1818.
32. Fra Ivo Vidošević	1822.
33. Fra Mijo Zubić	1827.
34. Fra Anto Lerotha	1828.
35. Fra Stipo Sladojević	1831.
36. Fra Marko Jeličić	1833.
37. Fra Franjo Sitnić	1835.
38. Fra Stipo Cvitković	1836.
39. Fra Franjo Vučević	1838.
40. Fra Bono Kraljević	1842.
41. Fra Augustin Vicić	1848.
42. Fra Petar Pinotić	1851.
43. Fra Anto Vladić	1854.
44. Fra Marko Baković	1856.
45. Fra Filip Čenan	1857.
46. Fra Pavao Vučić	1858.
47. Fra Stipo Radman	1859.
48. Fra Lovro Tadić	1860.
49. Fra Andrija Juričević	1862.
50. Fra Jozo Tucić	1864.

51. Fra Stipo Martić	1864.
52. Fra Franjo Ćurić	1865.
53. Fra Lovro Tucić	1869.
54. Fra Stipo Radman	1879.
55. Fra Jako Blažević	1378 — 1879.
56. Fra Stipo Orlovac	1879 — 1882.
57. Fra Lovro Lacić	1882 — 1883.
58. Fra Marko Marić	1883 — 1887.
59. Fra Vid Miljanović	1887 — 1890.
60. Fra Marko Androšević — —	1890 — 1893.
61. Fra Aimibroža Radmanović	1893 — 1894.
62. Fra Sarafin Jurić	1894 — 1897.
63. Fra Anto Mačinković	1897 — 1897.
64. Fra Ambroza Radmanović	1897 — 1898.
65. Fra Ivo Marković	1898 — 1900.
66. Fra Franjo Valentić	1900 — 1907.
67. Fra Alfonz Kudrić	1907 — 1908.
68. Fra Augustin Čengić	1908 — 1911.
69. Fra Blaž Čengić	1911 — 1914.
70. Fra Franjo Valentic	1914 — 1916.
71. Fra Andeo Bašić	1916 — 1921.
72. Fra Alfonz Kudrić	1921 — 1928.
73. Fra Anzelmo Alaupović	1928 — 1930.
74. Fra Anto Šeremet	1930 — 1933.
75. Fra Mijo Matić	1933 — 1934.
76. Fra Marijan Jakovljević	1934 — 1936.
77. Fra Viktor Šakić	1936 — 1937.
78. Fra Ognjen Idžotić	1937 — 1938.
79. Fra Dragomir Prpić	1938 — 1940.
80. Fra Vitomir Zekić	1940 — 1943.
81. Fra Bosiljko Gubić	1943 — 1945.
82. Fra Anto Horvat	1945 — 1955.
83. Fra Anto Vidaković	1955 — 1963.
84. Fra Vlado Ljevar	1963 — 1973.
85. Fra Vlado Tomić	1973 — 1974.
86. Fra Juro Miletić	1974 — 1976.
87. Fra Emanuel Jurić	1976 — 1979.
88. Fra Miroslav Vrgoč — —	1979 — 1980.
89. Fra Anto Nedić	1980 — 1982.
90. Fra Tomo Buljan	1932 — 1988.
91. Fra Tomislav Jurić	1988 — ...

Upravitelji župe Barlovci

1.	Fra Jakov Blažević	1879 — 1882.
2.	Fra Ambroza Radmanović	1882 — 1884.
3.	Fra Jakov Blažević	1884 — 1886.
4.	Fra dr. Vid Miljanović	1886 — 1887.
5.	Fra Jozo Radman	1887 — 1888.
6.	Fra Franjo Čurić	1888 — 1891.
7.	Fra Ambroza Radmanović	1891 — 1893.
8.	Fra Vid dr. Miljanović	1893 — 1899.
9.	Fra Anto Palinić	1899 — 1901.
10.	Fra Anto Mačinković	1901 — 1903.
11.	Fra Vid dr. Miljanović	1903 — 1906.
12.	Fra Josip Loparević	1906 — 1906.
13.	Fra dr. Vid Miljanović	1906 — 1913.
14.	Fra Ambroza Radmanović	1913 — 1918.
15.	Fra Josip Loparević	1918 — 1929.
16.	Fra Anto Horvat	1929 — 1942.
17.	Fra Dragomir Prpić	1942 — 1945.
18.	Fra Vlado Ljevar	1945 — 1955.
19.	Fra Franjo Josipović	1955 — 1964.
20.	Fra Rafael Lipovac	1964 — 1967.
21.	Fra Stanko Buzuk	1967 — 1968.
22.	Fra Franjo Josipović	1968 — 1973.
23.	Fra Dujo Ljevar	1973 — 1980.
24.	Fra Ivo Jakovljević	1980 — 1985.
25.	Fra Juro Šalić	1985--

Upravitelji župe Šimići

1.	Fra Franjo Valentić	1921 — 1922.
2.	Fra Luka Tešić	1922 — 1926.
3.	Fra Anto Horvat	1926 — 1927.
4.	Fra Živko Konjević	1927 — 1928.
5.	Fra Vjenceslav Vlahović	1928 — 1931.
6.	Fra Berislac Lacić	1931 — 1936.
7.	Fra Vjenceslav Vlahović	1936 — 1937.
8.	Fra Ladislav Fišić	1937 — 1940.
9.	Fra Tvrtko Gujić	1940 — 1940.
10.	Fra Vjenceslav Vlahović	1940 — 1940.
11.	Fra Miroslav Matoš	1940 — 1943.

12. Fra Luka Komljenović	1943 — 1947.
13. Fra Anto Šeremet	1947 — 1951.
14. Fra Anto Horvat	1951 — 1954.
(ujedno i ivaštanski župnik).	
15. Fra Anto Vidaković	1954 — 1955.
16. Fra Anđeo Mutić	1955 — 1958.
17. Fra Benjamin Mutić	1958 — 1962.
18. Fra Berislav Kalfić	1962 — 1964.
19. O. Anto Marijan	1964 — 1981.
20. O. Blahomir Pruha	1981 — 1987.
21. O. Pero Čolić	1987 — ...

Ostale župe

Od osnivanja 1972. godine župnik župe Presnača je o. Filip Lukenda, s tim što ga je na upravi 1986. i 1987. zamjenjivao o. Paro Ivan Grgić.

Od osnivanja 1980. godine pa na ovamo, upravitelj župe Trn je fra Dujo Ljevar.

Upravitelji župe Budžak su: o. Pero Jurendić 1983 — 1986. i o. Franjo Višaticki 1986 — ...

Upravitelj župe Motika od njenog osnivanja 1983. godine je fra Anto Nedić.

Poglavarice u kućama redovnica

U kući sestara milosrdnica redosljed poglavarica je sljedeći:

1. č.s. Borgija Stiksa	1972 — 1874.
2. č.s. Pulherija Benda	1874 — 1875.
3. č.s. Gregorija Jerše	1875 — 1906.
4. č.s. Borgija Kranjčec	1906 — 1919.
5. č.s. Gerarda Pivar	1919 — 1920.
6. č.s. Honorija Zelenika	1920 — 1923.
7. č.s. Nedjeljka Brajec	1923 — 1929.
8. č.s. Ludmila Kuharski	1929 — 1935.
9. č.s. Rozalija Ugarković	1935 — 1941.
10. č.s. Inviolata Sović	1941 — 1945.
11. č.s. Benjamina Kuntić	1945 — 1952.
12. č.s. Oktavijana Šolić	1952 — 1953.

13. č.s. Regelata Ladika	1953 — 1959.
14. č.s. Alfonza Kovačić	1959 — 1963.
15. č.s. Limana Marcišak	1963 — 1969.
16. č.s. Emila Lončarić	1969 — 1969.
17. č.s. Vita Pocrnić	1969 — 1973.
18. č.s. Garcija Vurajić	1973 — 1979.
19. č.s. Tinka Mikić	1979 — 1982.
20 č.s. Gizela Bilek	1982 — ...

U samostanu čč. ss. klanjateljica »Nazaretu« redosljed poglavarica je sljedeći:

1. č.s. Hermina Gantert	1879 — 1882.
2. č.s. Kasparina Kasparet	1882 — 1885.
3. č.s. Jozefa Arnold	1885 — 1890.
4. č.s. Paulina Schneeberger.	1890 — 1906.
5. č.s. Ida Keller	1906 — 1922.
6. č.s. Lucija Kulier	1922 — 1928.
7. č.s. Rafaela Purk	1928 — 1931.
8. č.s. Joakima Rocka	1931 — 1937.
9. č.s. Gerarda Djebić	1937 — 1942.
10. č.s. Atanazija Lukač	1942 — 1947.
11. č.s. Celestina Živić	1947 — 1949.
12. č.s. Judita Turk	1950 — 1953.
13. č.s. Mirjana Gorenc	1953 — 1957.
14. č.s. Anzelma Mikulčić	1957 — 1964.
15. č.s. Berislava Baltić	1964 — 1967.
16. č.s. Gracija Glibo	1967 — 1969.
17. č.s. Nevenka Matešić	1969 — 1970.
18. č.s. Albina Herceg	1970 — 1974.
19. č.s. Gracija Glibo	1974 — 1977.
20. č.s. Ružica Ćurić	1977 — 1982.
21. č.s. Bernarda Krištić	1982 — 1984.
22. č.s. Cecilija Milković	1984 — 1987.
23. č.s. Salezija Vukadin	1987 — ...

U kući čč. ss. Klanjateljica »Marija Pomoćnica« redosljed poglavarica je sljedeći:

1. č.s. Jezefina Ebner	1887 — 1888.
2. č.s. Katarina Meier	1888 — 1889.
3. č.s. Jozefina Ebner	1889 — 1897.
4. č.s. Elizabeta Bley	1897 — 1898.
5. č.s. Sofija Ruef	1898 — 1900.
6. č.s. Agneza Burbach	1900 — 1903.
7. č.s. Katarina Frings	1903 — 1906.
8. č.s. Jozefina Ebner	1906 — 1913.
9. č.s. Hermina Hauser	1913 — 1914.
10. č.s. Rafaela Purk	1914 — 1919.
11. č.s. Fabijana Amos	1919 — 1930.
12. č.s. Aleksandra Krilić	1930 — 1932.
13. č.s. Sarafina Jurić	1932 — 1933.
14. č.s. Valerija Planinc	1933 — 1941.
15. č.s. Ancila Fugošić	1941 — 1943.
16. č.s. Ivana Bilić	1943 — 1945.
17. č.s. Inviolata Anić	1945 — 1946.
18. č.s. Božana Jakić	1960 — 1966.
19. č.s. Sarafina Jurić	1966 — 1969.
20. č.s. Božana Jakić	1969 — 1976.
21. č.s. Aleksija Lovrić	1976 — 1979.
22. č.s. Anzelma Mikulčić	1979 — 1985.
23. č.s. Aneta Anđelić	1985 — ...

S U N T O

Nell' anno 1982. i cattolici di Banja Luka hanno celebrato, insieme ai cattolici della Bosnia occidentale un singolare giubileo: il centenario della fondazione della Diocesi di Banja Luka. Nel prossimo 1994. avremo l' occasione di celebrare il V centenario dell' arrivo dei Padri francescani, a Banja Luka.

Per tale circostanza è nata la presente biografia che vuol mettere in luce i momenti più salienti della cristianità nel territorio di Banja Luka. Sebbene questa storia è ancora inesplorata e frammentaria, sulla base di ciò che si conosce, si può ottenere un quadro globale in ordine all' annuncio e accettazione del cristianesimo nella suddetta regione. Questa vita secondo lo spirito cristiano conosce i suoi momenti di crescita e di cadute. Il territorio di Banja Luka è stato cristianizzato nella tarda antichità ma con la

transmigrazione dei popoli e caduto nell' oblio tra le rovine del mondo antico che scompariva. I messaggeri della fede hanno dovuto cominciare tutto da capo e la regione di Banja Luka è stata integrata nel mondo cattolico nel XIII s. L' invasione turca non è stata in sostanza totalmente distruttiva come quella barbara, infatti i cattolici così come hanno potuto, hanno retto al dominio turco. Nelle difficili situazioni della oppressione turca una circostanza ha fortunatamente favorito il miglioramento della condizione dei cattolici. Dal 1553. al 1639. Banja Luka è stata il centro della Bosnia turca. Questa situazione di privilegio per la popolazione di Banja Luka ha favorito in generale la prosperità di Banja Luka e dei suoi dintorni. Queste circostanze hanno notevolmente migliorato la condizione dei cattolici fino all' inizio della grande guerra austriaca del 1693. in cui tutto nella Bosnia di nuovo cade nel grigiore e continuamente si lotta per l' esistenza. Circostanze più favorevoli per i cattolici si hanno nella seconda metà del secolo scorso, verso la fine del dominio turco e all' inizio di quello austroungarico. Approfittando della tolleranza del dominio turco nel suddetto periodo, giungono, a Banja Luka i Padri Trappisti, le Suore della Misericordia e un po' più tardi, con la partenza dei turchi le Suore Adoratrici. Nel tempo citato Banja Luka assume una nuova caratteristica. Accanto, a una fisionomia orientale, dovuta alle costruzioni turche, gli enti cattolici elevano nuove costruzioni che danno alla città anche un volto europeo. L' istituzione della sede diocesana in Banja Luka, i tre conventi all' accesso nord della città: »Maristella« dei Padri Trappisti nel rione Delibašino Selo, »Nazaret« delle Suore Adoratrici del Sangue di Cristo nel rione Budžak, »la SS. Trinità« dei Padri Francescani nel rione Petričevac, le scuole delle due Congregazioni religiose già menzionate... fanno presentire che qui... accanto ai membri di altre confessioni — vive un numero considerevole di cattolici, che in buona misura influiscono sulla vita sociale e culturale di Banja Luka. Fra tutte queste situazioni la Chiesa viva manifesta in questa area il suo volto. Qui sono vissuti uomini che sono stati portatori della fede, della cultura e del progresso, come fra Tommaso Ivković, fra Giovanni Francesco Jukić, fra Mariano Jakovljević il giovane e il vecchio, il vescovo fra Mariano Marković, Gi-

ovanni Marz... Oggi, grazie alle maggiori possibilità che le tendenze contemporanee offrono, la Chiesa segue il corso dei tempi e in esso gli uomini. L' apostolato sistematico permette alla Parola di Dio di echeggiare in questa nostra feconda regione. Nel 1680. Hadži Mehmed, dando i consigli, a Džafer-aga, scrive una murasella, datata e firmata con le parole: »Alla città di Banjaluka protetta da Dio«. Che Dio guidi e protegga questa nostra regione, la nostra cara Banja Luka e i luoghi e i villaggi che come perle si snodano intorno ad essa. La provvidenza divina e l' annuncio evangelico continuo, a scrivere nuove pagine nella storia di Banja Luka.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	
PRETKRŠĆANSKI PERIOD	7
KRISTJANIZACIJA	17
PERIOD KASNOG SREDNJEG VIJEKA	25
PRVO DOBA TURSKE VLASTI	41
BEČKI I BANJALUČKI RAT	77
IZVJEŠTAJI APOSTOLSKIH VIKARA	82
U IŠČEKIVANJU RASPLETA	113
PRILIKE POLOVINOM XIX. STOLJEĆA	121
BANJALUČKI KRAJ U PUTOPISIMA XIX. STOLJEĆA	127
PODIZANJE REDOVNIČKIH KUĆA	135
KRAJ TURSKE VLASTI	145
ŽIVOT TEČE DALJE	155
PERIOD DO DRUGOG SVJETSKOG RATA	177
DANI VREMENA U KOJEMU ŽIVIMO	201
DRUGE VJEROISPOVIJESTI	211
POGLAVARI KATOLIČKE CRKVE U BANJALUČKOM KRAJU	217
SUNTO	225

Prvi studeni 1980. godine. Blagdan Svih Svetih. Moleći nad ovima pokojnih n tuzlanskom groblju »Borić« pade mi u oci neobičan spomenik romanski stiliziran: stablo s polomljenim granama koje vise, a pod stablom zgrčena ljudska figura. Taj čudni spomenik, podignut nekom iz malobrojne kolonije Talijana simbolizira rano prekinutu nit života i vječni žal za njime. Razmišljajući o prošlosti i sudbini Bosne, Krajine i banjalučkog kraja, misao bi ml uvijek bila zaukupljena ovim spomenikom. Slabio vjere u Bosni, u mome banjalučkom kraju bezobzirno je lomljeno u najezi barbara I Turaka, ali se ono iz praha i pepela, poput feniksa opet dizalo i uvijek omlađivalo. Iskra Bogom danog života nije se dala ugasiti. U novom vremenu, ovo stablo vjere moga kraja ne samo da pruža nove izdanke, ne samo da se omlađuje, nego čini dosta bujnu krošnju..

Sken i OCR (Optical Character Recognition):

Marinko Orlovac

20. kolovoza 2006.